ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:

ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΤΟΥ ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΜΠΟΥΜΠΑΡΑ

(Α.Μ.: 1012201703037)

Θέμα: «Οι πολιτικοί πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας (1947-1984)»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος…….....3

Εισαγωγή…….....4

Α΄ Κεφάλαιο

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο ελληνικός εμφύλιος……...5

1.1. Η τελευταία δεκαετία πριν από τον πόλεμο (1929-1939)……..…….….5

1.2. Το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου…….….....11

1.3. Ελλάδα: από την κατοχή στον εμφύλιο (1941-1949)……16

Β΄ Κεφάλαιο

Οι πολιτικοί πρόσφυγες στη Βουλγαρία…….….30

2.1. Οι φάσεις εγκατάστασης στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας……..…30

2.2. Οι περιοχές προέλευσης των προσφύγων: χωροταξική σύνθεση…….34

Γ΄ Κεφάλαιο

Η ζωή της προσφυγικής κοινότητας…….....38

3.1. Η οικονομική παρουσία των προσφύγων στη Λαϊκή Δημοκρατία

της Βουλγαρίας…….38

3.2. Η οργάνωση της εκπαίδευσης των προσφύγων……..42

3.3. Οι πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες των προσφύγων……..47

Δ΄ Κεφάλαιο

Οι πρόσφυγες μέσα στο χρόνο……..…….……...49

4.1. Οι πολιτικές εξελίξεις στην προσφυγική κοινότητα: συνοχή και διάσπαση……..49

4.2. Διακεκριμένες προσωπικότητες……....59

Ε΄ Κεφάλαιο

Η εξωτερική πολιτική της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας…..……61

5.1. Η λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου: ιστορικά γεγονότα και ερμηνευτικό σχήμα……61

5.2. Η στάση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας στα «Δεκεμβριανά» του 1944……..68

5.3 Η στάση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας στο «δεύτερο γύρο» του εμφυλίου (1946-1949)…….....77

5.4. Οι διακρατικές σχέσεις της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας……84

ΣΤ΄ Κεφάλαιο

Η παλιννόστηση των προσφύγων……91

6.1. Οι αγώνες για την επιστροφή των προσφύγων (1974-1982)……....91

Επίλογος…….……..95

Πηγές και Βιβλιογραφία…….…….96

Παράρτημα……..…99

Περίληψη…….....102

Πρόλογος

Η μελέτη των πολιτικών προσφύγων, ως ξεχωριστή θεματική ενότητα, οι οποίοι κατέφυγαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, άμεση συνέπεια του εμφυλίου πολέμου (1944-1949), άρχισε να απασχολεί την ελληνική ιστοριογραφία μόλις στις αρχές του σημερινού αιώνα. Για πολλές δεκαετίες αποτελούσε ένα ανοιχτό ζήτημα που συνδεόταν με το πολιτικό σύστημα της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Η επιστροφή τους προς τα τέλη του 70΄ με αρχές 80΄ ήταν μια από τις συνέπειες της λήξης αυτής της ιδιόρρυθμης μεταπολεμικής περιόδου του ελληνικού κράτους. Σε ερευνητικό επίπεδο, η εγκατάσταση και οι συνθήκες διαβίωσης τους αποτελούν χρήσιμη πηγή πληροφοριών για τα κράτη του σοσιαλιστικού μπλοκ σχετικά με την εσωτερική και εξωτερική πολιτική τους. Η παρούσα διπλωματική εργασία εστιάζοντας στους πολιτικούς πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας και αντλώντας κατά ένα μεγάλο μέρος στοιχεία από το αντίστοιχο αρχειακό υλικό του ΚΚΕ επιχειρεί να προβάλλει την ιστορική πορεία της τοπικής προσφυγικής κοινότητας και ταυτόχρονα να αναδείξει άγνωστες πτυχές της σοσιαλιστικής Βουλγαρίας. Για την ολοκλήρωση της έρευνας θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στους υπευθύνους του Επιμορφωτικού Κέντρου-Βιβλιοθήκης-Αρχείου «Χαρίλαος Φλωράκης» αλλά και στους υπευθύνους του Αρχείου του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, οι οποίοι με βοήθησαν στο να συγκεντρώσω το απαραίτητο πρωτογενές υλικό. Επίσης, ευχαριστώ τους συγγενείς μου στην Αγγλία που κατάφεραν να μου εξασφαλίσουν ένα σημαντικό μέρος αρχειακού υλικού από το Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών (Foreign Office). Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω το Διευθυντή του ΠΜΣ και Καθηγητή του Πανεπιστήμιου Πελοποννήσου κ. Αθανάσιο Χρήστου για την καθοδήγηση και τη συνεργασία.

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποσκοπεί στο να αναλύσει τη διαδικασία εγκατάστασης αλλά και τον τρόπο ζωής των πολιτικών προσφύγων που κατέφυγαν στη γειτονική Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας κατά τη διάρκεια της δεύτερης φάσης του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949. Πάρα το μικρό μέγεθός της, η προσφυγική κοινότητα στη συγκεκριμένη χώρα διατήρησε τη συνοχή της σε πολιτισμικό επίπεδο συμμετέχοντας ενεργά στα κοινωνικά και πολιτικά τεκταινόμενα του βουλγαρικού κράτους, χωρίς όμως να παρεκκλίνει και από το βασικό στόχο της επιστροφής στα ελληνικά εδάφη.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια εμπεριστατωμένη ανάλυση των αιτίων που οδήγησαν στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, της πορείας των στρατιωτικών επιχειρήσεων και της ανάπτυξης των ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων μέχρι το ξέσπασμα αλλά και το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Με αυτό τον τρόπο σκιαγραφείται το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε το φαινόμενο της πολιτικής προσφυγιάς.

Το δεύτερο κεφάλαιο καταπιάνεται με τις διάφορες φάσεις εγκατάστασης των πολιτικών προσφύγων, οι οποίες ξεκινούν από τις αρχές του 1945 και ολοκληρώνονται το Δεκέμβριο του 1949, μελετώντας παράλληλα τις περιοχές προέλευσης τους και την ύπαρξη μειονοτικών ομάδων στις γραμμές τους, όπως οι Σλαβομακεδόνες και οι μουσουλμάνοι.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μια λεπτομερή καταγραφή του τρόπου ζωής τους όσον αφορά την οικονομική παρουσία, την εκπαίδευση και τις πολιτιστικές δραστηριότητες, ενώ το τέταρτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στις πολιτικές εξελίξεις εντός της προσφυγικής κοινότητας, οι οποίες έλαβαν χώρα μετά το πέρας του εμφυλίου πολέμου, στις αντιλήψεις για τον «προσωρινό» χρόνο παραμονής τους, καθώς και στην κορύφωση της παρουσίας των Ελλήνων προσφύγων μέσω προσωπικοτήτων που διακρίθηκαν.

Στο πέμπτο κεφάλαιο μελετάται εκτενώς η βουλγαρική εξωτερική πολιτική από τα γεγονότα των Δεκεμβριανών του 1944 στην Αθήνα μέχρι την οριστική αποχώρηση των προσφύγων την πρώτη πενταετία του 1980 τόσο με την Ελλάδα όσο και με τα υπόλοιπα κράτη, ενώ δεν παραλείπεται η ανάλυση των σχέσεων μεταξύ του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας και του Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος την περίοδο του εμφυλίου. Τέλος, το έκτο κεφάλαιο εστιάζει στην ανάπτυξη των αγώνων των προσφύγων για να διεκδικήσουν τον επαναπατρισμό τους στο ελληνικό κράτος.

Α΄ Κεφάλαιο

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο ελληνικός εμφύλιος

1.1. Η τελευταία δεκαετία πριν από τον πόλεμο (1929-1939)

Το 1929 ξεσπάει οικονομική κρίση, η οποία ξεκίνησε από τις ΗΠΑ και εκφράστηκε με την απότομη κάθοδο των τιμών στις μετοχές του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης. Η κρίση αυτή εξελίχθηκε με ραγδαίο ρυθμό σε διεθνή κλίμακα, ενώ σημείωσε και μεγάλη χρονική διάρκεια, στοιχεία που ήταν πρωτόγνωρα για τα μέχρι πρότεινως οικονομικά δεδομένα του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Οι συνέπειες του οικονομικού κραχ μπορούν να χωριστούν σε τρεις αλληλένδετες κατηγορίες: οικονομικές, γεωστρατηγικές και πολιτικές.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά την πρώτη κατηγορία, ο περιορισμός της παραγωγής και το κλείσιμο εργοστασίων οδήγησε στην κάθετη πτώση τιμών στις πρώτες ύλες και στα τρόφιμα που εξήγαγαν οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Αντίστοιχα, σημειώθηκε μείωση της ζήτησης των βιομηχανικών προϊόντων από τις προηγμένες οικονομίες των δυτικών και βορείων κρατών[1]. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα φτωχοί και μεσαίοι αγρότες να μην μπορούν να διαθέσουν την παραγωγή τους, ενώ παράλληλα το εργατικό δυναμικό να βρίσκεται αντιμέτωπο με το φαινόμενο της ανεργίας. Οι κυβερνήσεις ακολούθησαν την αναμενομένη τακτική των ισοσκελισμένων προϋπολογισμών για να μην αυξηθεί το δημόσιο χρέος και πάγωμα δανείων για τις επιχειρήσεις ευελπιστώντας στην επανεκκίνηση των επενδύσεων. Μάλιστα, ορισμένες χώρες, όπως η Μεγάλη Βρετανία, είχαν ήδη αρχίσει να δημιουργούν Τάγματα Εργασίας και διάφορα προγράμματα αναγκαστικής απασχόλησης πριν την άνοδο φασιστικών καθεστώτων ως ένα μέσο άμβλυνσης της ανεργίας[2]. Σύντομα επιβλήθηκε η πολιτική του προστατευτισμού ως λύση για την κρίση, η οποία στηριζόταν σε μια τακτική περιορισμού των εισαγόμενων προϊόντων. Η οικονομική ανάκαμψη του 1933 οδήγησε πολλούς πολιτικούς κύκλους να πιστέψουν πως η δασμολογική πολιτική απέδωσε αλλά πρακτικά ωφέλησε μόνο τους επιχειρηματικούς ομίλους, ίσως και ορισμένα μεσαία στρώματα. Το βιοτικό επίπεδο του εργατικού δυναμικού είτε παρέμενε χαμηλό είτε επιδεινωνόταν. Για παράδειγμα ο μέσος όρος ανεργίας κυμαινόταν στο 16-17% στη Βρετανία και τη Σουηδία, ενώ στην

---

[1] J. Joll, *Ευρώπη 1870-1970*, Θεσσαλονίκη 2006, σ.439
[2] M. Mazower, Σκοτεινή *ήπειρος: Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αθήνα 2013, σ.120

υπόλοιπη Σκανδιναβία και την Αυστρία έφτανε το 20%[3]. Στη ναζιστική Γερμανία δε το λιανικό εμπόριο ως δείκτης της εσωτερικής εμπορικής κίνησης και του βιοτικού επίπεδου καταγράφει το Α΄ δεκάμηνο του 1933 μείωση κατά 8% σε σύγκριση με το 1932. Παράλληλα, το Ινστιτούτο Οικονομικής Έρευνας αναφέρει μείωση κατά 10% στα βασικά είδη διατροφής[4].

Στον τομέα των γεωστρατηγικών εξελίξεων, ο περιορισμός της αγοράς αναγκάζει πολλούς Αμερικανούς επενδυτές να αποσύρουν βραχυπρόθεσμα δάνεια τους από την Ευρώπη και ειδικά από τη Γερμανία, η οποία ήταν ο κυριότερος αποδέκτης εισροής ξένου κεφαλαίου, με αποτέλεσμα η τελευταία να αδυνατεί να αποπληρώσει το εξωτερικό της χρέος και να αποκοπεί απότομα η οικονομική της ανάπτυξη. Δευτερευόντως, η Βρετανία επηρεάστηκε και εκείνη από την απόσυρση των αμερικανικών κεφαλαίων, αφενός γιατί πλέον δεν ήταν σε θέση να παρέχει μεγάλο όγκο δανείων αφετέρου στηριζόταν και εκείνη στο εξωτερικό εμπόριο. Τόσο η Βρετανία όσο και η Γερμανία τα πρώτα χρόνια της κρίσης παρέμεναν στον κανόνα του χρυσού, αποφεύγοντας την τύπωση πληθωριστικού χρήματος[5].

Ωστόσο, η παρατεταμένη διάρκεια της ύφεσης οδήγησε σταδιακά στην επικράτηση της δασμολογικής πολιτικής, η οποία συνδέεται με τον περιορισμό των εισαγωγών και την αποκλειστική ενίσχυση των εγχώριων προϊόντων. Η συγκεκριμένη τακτική οδήγησε στην επιδείνωση του εμπορίου και έκανε αντιληπτό ότι κάθε κράτος (για την ακρίβεια η οικονομική ελίτ του κάθε κράτους) θα προσπαθεί να αποφύγει τις συνέπειες της οικονομικής κατάρρευσης εις βάρος των γειτόνων του. Η αφετηρία αυτής της πολιτικής εντοπίζεται στην πλήρη αποτυχία των προσπαθειών διεθνούς συνεργασίας, ενδεικτικά η Διάσκεψη της Στρέζα το 1932 και η ακόμα πιο φιλόδοξη Παγκόσμια Νομισματική και Οικονομική Διάσκεψη του Λονδίνου το 1933 επιβεβαίωσαν την απροθυμία και τον αυξημένο εθνικισμό των όσων συμμετείχαν[6]. Οι πιο ισχυρές ευρωπαϊκές οικονομίες άρχισαν να συγκροτούν εμπορικούς συνασπισμούς εντάσσοντας σε αυτούς τα κράτη στα οποία ασκούσαν επιρροή ή αποτελούσαν κατεκτημένα εδάφη. Χαρακτηριστικά, η Βρετανία ήδη από το Σεπτέμβριο του 1931 βγήκε από τον κανόνα του Χρυσού δημιουργώντας μια προνομιακή ζώνη εμπορικών συναλλαγών στο πλαίσιο των αποικιών της. Στον αντίποδα, η Γαλλία, καθ΄όλη τη

---

[3] E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων: Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*, Αθήνα 2010, σ.125
[4] Ρ.Π. Ντάτ, *Φασισμός και Κοινωνική Επανάσταση*, Αθήνα 2013, σ. 283-284
[5] J. Joll, *ό. π.*, σ.439-440
[6] M. Mazower, *ό. π.*, σ. 120-121

διάρκεια της κρίσης διατηρούσε αντιπληθωριστικό το εθνικό της νόμισμα ρευστοποιώντας τα μεγάλα αποθέματα χρυσού και διαμορφώνοντας τη δική της προνομιακή ζώνη από κράτη, τα οποία πίεσε να ακολουθήσουν την ίδια τακτική του αποθησαυρισμού (Βέλγιο, Ολλανδία, Πολωνία και Τσεχοσλοβακία)[7]. Η βραχυπρόθεσμη αντοχή της επέτρεψε να ασκήσει μια επιθετική πολιτική στη Γερμανία που προσπαθούσε να επανακάμψει οικονομικά. Πιο συγκεκριμένα, το Μάρτιο του 1931 απέτρεψε τη δασμολογική ένωση Γερμανίας και Αυστρίας, ενώ αρνήθηκε να εκδώσει δάνειο στη γερμανική κυβέρνηση, αν δε σταματούσε τα προγράμματα επανεξοπλισμού με επίκεντρο τα λεγόμενα «θωρηκτά τσέπης»[8] και αν δεν επαναλάμβανε τις δεσμεύσεις της για τα εδαφικά σύνορα του 1919.

Βέβαια, η γενικότερη άσχημη οικονομική κατάσταση και οι ανταγωνισμοί έθεσαν γρήγορα τέρμα στις γαλλικές φιλοδοξίες για μια πρωτοκαθεδρία στην Ευρώπη. Τον Ιούνιο του 1931 οι ΗΠΑ προτείνουν αναστολή όλων των επανορθώσεων και των διασυμμαχικών χρεών. Τελικά, η πρόταση υιοθετήθηκε τον επόμενο χρόνο: στη συνδιάσκεψη της Λωζάνης το 1932 οι διατάξεις της Συνθήκης των Βερσαλλιών εγκαταλείπονται και τα διασυμμαχικά χρέη παραγράφτηκαν[9], αν και από τις ρυθμίσεις αυτές ωφελήθηκε και η Γαλλία στην οποία παραγράφτηκαν και δικά της χρέη.

Το 1934 τελειώνει η οικονομική κρίση αλλά η ανανέωση των αγορών και των κεφαλαίων υπήρξε αργή μέχρι να ανακοπεί από μια καινούργια οικονομική ύφεση που σημειώθηκε τη χρόνια 1937-1938. Συνεπώς, συνεχίστηκαν με αμείωτο ρυθμό οι γεωστρατηγικοί ανταγωνισμοί. Τη χρονιά που σημειώνεται άνοδος των διεθνών αγορών η Γαλλία αρχίζει να αντιμετωπίζει οικονομική δυσπραγία και δύο χρόνια αργότερα προχωρά για πρώτη φορά στην υποτίμηση του φράγκου[10]. Από την άλλη, η Γερμανία ανακάμπτει οικονομικά και βγαίνει δυναμικά στο προσκήνιο. Παρά την τεταμένη κατάσταση όχι μόνο δε διεξήχθη εκ νέου πόλεμος προς το γερμανικό κράτος αλλά δεν επιβλήθηκαν καν κυρώσεις, όταν εκείνο άρχισε να επανεξοπλίζεται. Ο παράγοντας που έκανε πιο περίπλοκη την επιλογή μιας καινούργιας πολεμικής εμπλοκής ήταν η ύπαρξη της ΕΣΣΔ και η επιτυχία της να μην επηρεαστεί από την κρίση. Η επιτυχία αυτή προκάλεσε μεγάλη ανησυχία στις οικονομικές και πολιτικές ελίτ της Δύσης. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά Βρετανού πρέσβη στη Γερμανία

[7] M. Mazower, *ό. π.*, σ. 121 και 134
[8] J. Joll, *ό. π.*, σ. 445
[9] J. Joll, *ό. π.*, σ.445
[10] J. Joll, *ό. π.*, σ.445

κατά τις αρχές του 1931: *«Στους επιχειρηματικούς και τραπεζικούς κύκλους του Βερολίνου το κύριο θέμα των συζητήσεων είναι η απειλή την οποία αντιπροσωπεύει η πρόοδος που έχει κάνε η Σοβιετική Ένωση φέρνοντας σε πέρας το Πενταετές Πλάνο και η ανάγκη που υπάρχει να γίνει κάποια σοβαρή προσπάθεια από τις ευρωπαϊκές χώρες να βάλουν τάξη στα οίκου τους, προτού η σοβιετική οικονομική πίεση παραγίνει ισχυρή»*[11]. Εξίσου, αποκαλυπτική είναι και η δήλωση του προέδρου των ΗΠΑ, Χέρμπερτ Χούβερ μετά από τη συνάντηση που είχε με τον Χίτλερ το Μάρτιο του 1938, τη χρονιά προσάρτησης της Αυστρίας και της Τσεχοσλοβακίας, κατά την επιστροφή στην Ουάσιγκτον: *«Είμαι βέβαιος πως ούτε η Γερμανία ούτε τα άλλα φασιστικά κράτη επιθυμούν τον πόλεμο με τις δυτικές δημοκρατίες, εφόσον αυτές δεν εμποδίζουν την προέλαση του φασισμού προς ανατολάς»*[12]. Υπήρχε λοιπόν σύγκλιση απόψεων στο θέμα του αφανισμού του σοβιετικού κράτους: Από τη μια πλευρά για τη Γερμανία η κατάκτηση της ΕΣΣΔ αποτελούσε «ζωτικό χώρο», καθώς θα αξιοποιούσε τα πλούσια σε πετρέλαιο και ορυκτά εδάφη της για να κυριαρχήσει και πάλι στην Ευρώπη. Από την άλλη πλευρά, οι ΗΠΑ, και δευτερευόντως τα υπόλοιπα δυτικά κράτη, σκόπευαν στη δημιουργία ενός μακροχρόνιου πολέμου Γερμανίας-ΗΠΑ με στόχο την οικονομική και στρατιωτική τους εξάντληση.

Ήδη από το 1932 υπογράφεται συμφωνία εμπορικού συμψηφισμού με την Ελλάδα μέσω της Τράπεζας Ελλάδος με την Reishbank[13], ενώ παρόμοιες συμφωνίες υπογράφτηκαν και με τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη. Οι κινήσεις αυτές αντιμετωπίζονται με αρκετά μεγάλη απάθεια από τις υπόλοιπες ισχυρές οικονομίες παρά τη συγκρότηση με γαλλική πρωτοβουλία της Μικρής Ανταντ (Τσεχοσλοβακία, Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία) και του Βαλκανικού Συμφώνου το 1934 (Ελλάδα, Τουρκία, Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία) ως αμυντικών συμμαχιών απέναντι στη γερμανική διείσδυση στα Βαλκάνια, καθώς Αγγλία και Γαλλία αρνούνται τα αιτήματα των χωρών για απορρόφηση των εξαγώγιμων προϊόντων τους, αφήνοντας τες εκτεθειμένες στις εμπορικές δραστηριότητες της Γερμανίας. Ειδικά, η Αγγλία θεωρούσε ότι μια γερμανική διείσδυση στη Χερσόνησο του Αίμου είναι λιγότερο επικίνδυνη από μια πιθανή επέκταση στη βορειοανατολική Ευρώπη, άποψη που συμμεριζόταν και η

---

[11] M. Mazower, *ό. π.*, σ.131
[12] Εφημ. *The New York Herald Tribune*, 30.10.1948
[13] Π.Παπαστράτης, «Εξωτερική πολιτική: Η προσπάθεια διατήρησης των κεκτημένων κατά τον Μεσοπόλεμο», στην: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα: Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας* (επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ), Αθήνα 2009, σ.414

Γαλλία[14], η οποία μεταξύ των άλλων αποδυναμωνόταν οικονομικά ολοένα και περισσότερο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα και δυο αυτοί αμυντικοί συνασπισμοί να αδρανοποιηθούν. Από εδώ εντοπίζεται η απαρχή της πολιτικής του κατευνασμού, η οποία συνεχίστηκε την επόμενη πενταετία με τη συστηματική αγνόηση των σοβιετικών εκκλήσεων για συλλογική ασφάλεια και κορυφώθηκε με την επίθεση του «Γ΄ Ράιχ» στην Πολωνία, χωρίς η τελευταία να δεχθεί καμιά στρατιωτική βοήθεια από την Αγγλία και τη Γαλλία.

Οι πολιτικές εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας του μεσοπολέμου είναι πιο εμφανείς και συνδέονται με την άνοδο του φασισμού. Η δασμολογική πολιτική των κρατών δεν μπορούσε να σταθεί στο πολιτικό λόγο με λέξεις και φράσεις, όπως «συλλογικότητα» ή «αμοιβαίο όφελος» αλλά με την προβολή της «εθνικής» οικονομίας, δηλαδή της χώρας, έναντι των υπολοίπων. Εμφανίστηκαν λοιπόν καθεστώτα τα οποία ήταν καθαρά φασιστικά ή υιοθετούσαν φασιστικές πρακτικές και ρητορική.

Η πρώτη χώρα που επιβλήθηκε φασιστικό καθεστώς ήταν η Ιταλία το 1922. Σε σύγκριση με τις επόμενες περιπτώσεις εδώ δεν υπήρχε ακόμα ο παράγοντας της οικονομικής κρίσης που σημαίνει ότι υπήρξαν άλλες καταστάσεις που διαδραμάτισαν ρόλο στην άνοδο του φασισμού. Αρχικά, μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το ιταλικό κράτος απέσπασε ορισμένα μόνο εδάφη από το διαμελισμό της Αυστροουγγαρίας. Συνεπώς, αν και προσχώρησε στις δυνάμεις της Ανταντ δεν είχε τα προσδοκώμενα οφέλη και η υιοθέτηση μιας ανοιχτής εθνικιστικής πολιτικής φαίνεται πως ήταν η μόνη λύση για τους οικονομικούς κύκλους της Ρώμης, όπως, επίσης και η συμπόρευση της με τη ρεβανσιστική πολιτική που ακολουθούσαν τα ηττημένα κράτη του πολέμου. Επίσης, οι φασιστικές ομάδες αποτέλεσαν μηχανισμό καταστολής βοηθούμενες υπογείως από το στρατό την περίοδο 1920-1922 [15] αλλά και ανοιχτά από γαιοκτήμονες και βιομηχάνους. Η περίφημη «πορεία προς τη Ρώμη» κατά την οποία ο Μουσολίνι αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας έγινε με την ανοχή από όλο το σύνολο του κρατικού μηχανισμού.

Στη Γερμανία δε υπήρξε μια μακρά περίοδος διαμόρφωσης του φασιστικού κινήματος, το οποίο ξεκινάει ήδη από την επανάσταση του Νοέμβρη του 1918 που οδήγησε στη δημιουργία των εργατικών και στρατιωτικών συμβουλίων.

---

[14] Π. Παπατράτης *ό .π.,* σ.414
[15] Ρ. Π. Ντάτ, *ό. π.,* σ.156

Χαρακτηριστικά, στις 7ης Ιανουαρίου 1919 συγκροτήθηκαν ακροδεξιά παραστρατιωτικά σώματα υπό την επωνυμία Freikorps[16] ύστερα μάλιστα από πρωτοβουλία της σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης. Το 1920 ιδρύεται το ναζιστικό κόμμα υπό την αρχική επωνυμία «Κόμμα Γερμανών Εργατών». Παρά τις απόπειρες πραξικοπημάτων και τις διάφορες κρίσεις στο τομέα της εξωτερικής πολιτικής ο φασισμός στη Γερμανία παρέμενε στο πολιτικό περιθώριο. Αργότερα, το 1930, εν μέσω κρίσης, συγκροτήθηκε ένας συνασπισμός κομμάτων με καγκελάριο τον Χάινριχ Μπρύνινγκ κυβερνώντας χωρίς καμιά κοινοβουλευτική διαδικασία αλλά με έκτατα διατάγματα, τα οποία περιέκοψαν δραστικά μισθούς και επιδόματα πρόνοιας. Μέχρι το 1932 είχαν διεξαχθεί αλλεπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις στις οποίες το ναζιστικό κόμμα απέκτησε μαζική απήχηση με αποκορύφωμα τις 13,7 εκατομμύρια ψήφους στις εκλογές του Ιουλίου 1932[17]. Τελικά στις 30 Ιανουαρίου 1933 ο Χίντενμπουργκ ως πρόεδρος του κράτους αναθέτει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Χίτλερ. Στο επόμενο διάστημα ακολούθησε ο εμπρησμός του Ραιχσταγκ από τους ναζί, ώστε να υπάρξει το πρόσχημα για έκτακτη συγκέντρωση εξουσιών στα κυβερνητικά στελέχη των ναζί.

Όσον αφορά το γειτονικό κράτος της Αυστρίας, εκεί συνυπήρχαν δύο φασιστικά κινήματα: Η Εθνοφυλακή και το Αυστριακό Ναζιστικό Κόμμα[18], αντανακλώντας τη διάσταση απόψεων για τον διεθνή προσανατολισμό της χώρας και κυρίως τον ανταγωνισμό ανάμεσα στη Γερμανία και την Ιταλία, άσχετα από το γεγονός πως και τα δύο κράτη ήταν φασιστικά. Από τη μια λοιπόν, η φιλικά προσκείμενη προς την Ιταλία, Εθνοφυλακή ανήκε στο λεγόμενο πολιτικό ρεύμα του «κληρικού φασισμού» που επιχειρούσε μια σύζευξη των αρχών του φασισμού με τη θεολογία ή τη θρησκευτική παράδοση. Η αφετηρία αυτού του ρεύματος απαντάται στις βόρειες περιοχές του ιταλικού κράτους. Από την άλλη, το γερμανόφιλο ναζιστικό κόμμα επικαλούμενο τη στενή πολιτισμική συγγένεια με τη Γερμανία θεωρούσε ότι οι Αυστριακοί αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του γερμανικού έθνους και πρόβαλε την ενσωμάτωση της χώρας με το Γ΄ Ράιχ. Από το 1934 έως το 1938 επικρατούσε η Εθνοφυλακή αλλά η σταδιακή αποδυνάμωσή της μετά τη δολοφονία του ηγέτη της, του Ντόλφους και οι συστηματικές πιέσεις του Χίτλερ οδήγησε σε μια αναίμακτη εισβολή της Γερμανίας υπό τις επευφημίες των Αυστριακών ναζί.

---

[16] Χ. Βίνκλερ, *Βαϊμάρη: Η ανάπηρη δημοκρατία 1918-1933*, Αθήνα 2011,σ. 30
[17] Χ. Βίνκλερ, *ό. π.,* σ.175
[18] Ρ.Π. Ντάτ, *ό. π.*, σ. 193

Παρόμοιες εξελίξεις σημειώνονται και στην ιβηρική χερσόνησο, όπου στην Ισπανία το 1923 ο Μιγκέλ Πρίμο Ντε Ριβέρα επιβάλλει δικτατορία, η οποία ανατράπηκε ύστερα από εφτά χρόνια. Ωστόσο, σύντομα ένας άλλος στρατιωτικός ο Φράνκο θα επιχειρήσει πραξικόπημα το 1936 που θα επικρατήσει μόλις το 1939, έπειτα από τρία χρόνια αιματηρών συγκρούσεων και θα οδηγήσει σ' ένα φασιστικό καθεστώς κατά τα πρότυπα της Ιταλίας και της Γερμανίας. Τέλος, στην ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια, αν και δεν υπήρξε επικράτηση φασιστικών κινημάτων εντούτοις επιβλήθηκαν δικτατορίες σε μια σειρά από χώρες (π.χ. Ουγγαρία, Πολωνία, Ελλάδα)

1.2. Το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Η πολιτική του κατευνασμού έφτασε στο αποκορύφωμα της τη περίοδο 1938-1939 με την ανοιχτή διάλυση δύο κρατών: της Αυστρίας και της Τσεχοσλοβακίας. Πιο συγκεκριμένα, η ανοργάνωτη εισβολή της Βέρμαχτ στην Αυστρία στις 12 Μαρτίου 1938 οδήγησε σε ταχύτατη κατάκτηση της χώρας ,χωρίς να σημειωθεί καμία αντίσταση τόσο από την κυβέρνηση της Βιέννης όσο και από τη Βρετανία και τη Γαλλία. Έπειτα, στις 29 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, οι δύο τελευταίοι προέβησαν σε συμφωνία στο Μόναχο με τη Γερμανία και την Ιταλία (η Συμφωνία του Μονάχου), η οποία όριζε τη διάλυση της Τσεχοσλοβακίας αφήνοντας μόνο μια μικρή τσέχικη επικράτεια ανεξάρτητη για να καταληφθεί και αυτή βίαια στις 19 Μαρτίου 1939 [19] από το Γ΄ Ράιχ παραβιάζοντας την παραπάνω συμφωνία, παρόλο που ικανοποιούσε τις εδαφικές του αξιώσεις.

Παράλληλα, η ΕΣΣΔ από το 1935 έκανε έκκληση για συλλογική ασφάλεια απέναντι στην αυξανόμενη γερμανική επιθετικότητα αλλά δεν έβρισκε καμία ανταπόκριση από τη Δύση. Μετά την αυθαίρετη κατάληψη της Πράγας ξεκινούν διάφορες συναντήσεις ανάμεσα στη Γαλλία, την Αγγλία και τη Σοβιετική Ένωση αλλά η μεγάλη απροθυμία της βρετανικής και γαλλικής αντιπροσωπείας μπορεί να εξηγήσει τις περίπλοκες διπλωματικές συζητήσεις που τελικά οδηγήθηκαν σε αδιέξοδο. Έτσι, στις 23 Αυγούστου 1939 η ΕΣΣΔ αποφασίζει να υπογράψει Σύμφωνο μη Επίθεσης με τη Γερμανία [20]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σοβιετική κυβέρνηση ήταν η τελευταία που υπέγραψε ένα τέτοιους είδους σύμφωνο, καθώς πολλά κράτη τα προηγούμενα χρόνια

[19] J. Joll, *ό. π.*, σ. 497-501, 504
[20] J. Joll, *ό. π.*, σ.502 ,506-507

είχαν προβεί σε αντίστοιχες συμφωνίες με τον Χίτλερ, όπως η Πολωνία το 1934 αλλά και το Ηνωμένο Βασίλειο το 1938 λίγες μέρες μετά την Συμφωνία του Μονάχου[21].

Τελικά την 1η Σεπτεμβρίου 1939 αρχίζει η γερμανική εισβολή στην Πολωνία. Από την πλευρά τους, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία κηρύττουν εμπόλεμη κατάσταση με τη Γερμανία. Όμως, πέρα από τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων, δεν υπήρξε κάποια ουσιώδης στρατιωτική αρωγή προς τους Πολωνούς. Στα μέσα περίπου του μήνα με δεδομένο πως η γερμανική προέλαση συνεχιζόταν ακάθεκτη και η πολωνική κυβέρνηση είχε διαφύγει στο Λονδίνο, η ΕΣΣΔ εισβάλλει στα ανατολικά εδάφη της χώρας και υπογράφει ανακωχή με την Γερμανία στις 22 Σεπτεμβρίου 1939[22] κατά την οποία η Γερμανία προσαρτά στην επικράτεια της τις περιοχές του Ντάντσιχ και του Πόζεν, ενώ στον αντίποδα τα ανατολικά εδάφη που κατέλαβε ο Κόκκινος Στρατός ενσωματώνονται στις σοβιετικές δημοκρατίες της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας[23].

Μετά την υπογραφή της ανακωχής και την ανανέωση του γερμανοσοβιετικού συμφώνου η ΕΣΣΔ στόχευε στη σύναψη συμμαχιών με τα γειτονικά κράτη της, ώστε να διαμορφωθεί μια διευρυμένη αμυντική ζώνη κυρίως γύρω από το Λένινγκραντ (σημερινή Αγία Πετρούπολη). Οι προσπάθειες επικεντρώνονται μεταξύ των άλλων και στη Φιλανδία, το μεγαλύτερο εδαφικά κράτος που συνόρευε με το ευρωπαϊκό τμήμα της σοβιετικής επικράτειας, προτείνοντας της την πρώτη φορά την υπογραφή ενός Συμφώνου Αμοιβαίας Βοήθειας, ενώ με τη δεύτερη την εκμίσθωση εδαφικής της έκτασης[24]. Οι συνεχείς αρνήσεις της φιλανδικής κυβέρνησης στις προτάσεις αυτές αλλά και οποιαδήποτε συζήτηση με τη σοβιετική αντιπροσωπεία οδήγησε στην απόφαση των σοβιετικών να εισβάλλουν στη Φιλανδία από το Νοέμβριο του 1939 έως το Μάρτιο του 1940 υποχρεώνοντας την τελευταία σε συνθηκολόγηση και την παραχώρηση ορισμένων εδαφών.

Από την άλλη, οι ναζί αποφασίζουν μια γενικευμένη επίθεση στη δυτική Ευρώπη πριν αποφασίσουν μια εκ νέου προέλαση προς τα ανατολικά. Πιο συγκεκριμένα, στις 9 Απριλίου 1940 καταλαμβάνουν χωρίς αντίσταση τη Δανία[25]. Έκτοτε, αρχίζει για περίπου δύο μήνες ένα μεγάλο και σύνθετο μέτωπο που περιλάμβανε πέντε αμυνόμενες χώρες: Νορβηγία, Ολλανδία, Βέλγιο, Γαλλία και

---

[21] J. Joll, *ό. π.*, σ. 492, 501
[22] Μ. Αποστολοπούλου, Φρ. Βραχάς, Ν. Καραγιάννης, *Χρονικό του 20ου αιώνα*, Αθήνα 1990,σ. 586-587
[23] Μ. Αποστολοπούλου, Φρ. Βραχάς, Ν. Καραγιάννης ,ό. π, σ. 587
[24] Υπουργείο Αμύνης ΕΣΣΔ, *ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*, Αθήνα 1959, σ. 64
[25] J. Joll, *ό. π.,* σ. 512

Αγγλία. Την ίδια μέρα με την παράδοση της Δανίας, η Νορβηγία κηρύττει πόλεμο εναντίον της Γερμανίας. Τις πρώτες μέρες η ναρκοθέτηση των νορβηγικών υδάτων και η παρουσία του βρετανικού ναυτικού ανέκοψε τη γερμανική επίθεση αλλά η ταυτόχρονη εισβολή στην Ολλανδία και το Βέλγιο, χωρίς να υπάρχει κάποια συνεννόηση των δύο κρατών με την Αγγλία και τη Γαλλία, άλλωστε το Βέλγιο κήρυττε ουδετερότητα[26], οδήγησε σ' ένα διασκορπισμό δυνάμεων μεταξύ της γαλλικής και της βελγικής επικράτειας, καθώς η Ολλανδία χωρίς καμία εξωτερική βοήθεια άντεξε τέσσερις μέρες, με αποκορύφωμα τη διάσπαση των γαλλικών γραμμών στις 17 Μαΐου 1940 και τον εγκλωβισμό ενός τεραστίου αριθμού αγγλικών, γαλλικών και βελγικών δυνάμεων στο λιμάνι της Δουνκέρκης[27]. Τον Ιούνιο Νορβηγία και Γαλλία συνθηκολογούν με το Γ΄ Ράιχ, ενώ το Βέλγιο είχε ήδη παραδοθεί από τα τέλη Μαΐου.

Η γρήγορη κατάρρευση τεσσάρων στρατιωτικών μετώπων εκ των οποίων το ένα αφορούσε και μια ευρωπαϊκή υπερδύναμη δεν οφειλόταν μονάχα σε κάποια διοικητικά λάθη. Σίγουρα, οι επιμέρους επιδιώξεις των συγκεκριμένων κρατών αποτέλεσε τη βασική αιτία της ήττας. Ωστόσο, ένας παράγοντας που επιτάχυνε την ήττα ήταν η καλλιέργειας ενός «κλίματος» αποδοχής της ανόδου του φασισμού. Ενδεικτικά, στο Βέλγιο το καλοκαίρι του 1940 η κοινή γνώμη αισθανόταν ανακουφισμένη μετά τη συνθηκολόγηση με τον Χέντρικ ντε Μαν, πρόεδρο του Κόμματος Εργατών Βελγίου και στενό σύμβουλο του βασιλιά Λεοπόλδου, να δηλώνει σ΄ένα μανιφέστο του: «*Αυτή η κατάρρευση ενός ετοιμόρροπου κόσμου όχι μόνο δεν είναι καταστροφή αλλά αποτελεί λύτρωση*»[28]. Επίσης, στην Ολλανδία και στη Δανία πολιτικές δυνάμεις προσέβλεπαν σε κυβερνήσεις που θα διατηρούσαν το βασιλικό θεσμό και θα συνεργάζονταν με τους Γερμανούς χωρίς προστριβές. Τέλος, στη Γαλλία οι εγγραφές φοιτητών στο Μπέρλιτς για την εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας στο Παρίσι εκτοξεύτηκαν από τις 939 στις 7.920 δύο χρόνια αργότερα[29].

Πλέον από το δυτικό ευρωπαϊκό μέτωπο ελεύθερη είχε μείνει η Βρετανία, η οποία όμως δεχόταν καθημερινά σφοδρούς βομβαρδισμούς από τη γερμανική αεροπορία της Λουτβάφε. Οι επόμενοι στρατιωτικοί στόχοι των δυνάμεων του Άξονα στρέφονται εκ νέου στα ανατολικά και πιο συγκεκριμένα στη βαλκανική χερσόνησο.

---

[26]Μ. Αποστολοπούλου, Φρ. Βραχάς, Ν. Καραγιάννης, *ό. π.,* σ. 592
[27] Μ. Αποστολοπούλου, Φρ. Βραχάς, Ν. Καραγιάννης, ,*ό. π.,* σ. 595
[28] M Mazower, *ό. π.,* σ. 146
[29] M. Mazower, *ό. π.,* σ. 147

Η φασιστική Ιταλία προσβλέποντας στην κατοχύρωση των δικών της συμφερόντων κατακτά επίσημα την Αλβανία και στοχεύει στην Ελλάδα.

Από την πλευρά της, η Ελλάδα παρέμενε προσηλωμένη στην υποστήριξη της αγγλικής εξωτερικής πολιτικής παρά τη διακηρυγμένη ουδετερότητα αλλά και τις καλές σχέσεις που διατηρούσε με τη Γερμανία (εμπορικές συμφωνίες, επίσκεψη Γκέμπελς στην Ελλάδα, «ιδεολογικά» δάνεια κλπ.) το καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Χαρακτηριστική, είναι η δήλωση του Μεταξά σε γερμανική εφημερίδα το Σεπτέμβριο του 1936 ότι η εξωτερική πολιτική της χώρας «δεν πρόκειται να μεταβληθή»[30], δήλωση που συνέπιπτε και με τις εκτιμήσεις της γαλλικής πρεσβείας[31]. Η ουδετερότητα που προέβαλε η δικτατορία οφειλόταν στις περιορισμένες δυνατότητες της στρατιωτικής αντίστασης ενός μικρού εδαφικού κράτους αλλά σε καμία περίπτωση δεν αποτελούσε μετατόπιση στο στρατόπεδο του Άξονα. Συνεπώς, η άρνηση της μεταξικής ηγεσίας στο ιταλικό τελεσίγραφο τη νύχτα της 27ης προς την 28η Οκτωβρίου 1940 ήταν αναμενόμενη. Όσον αφορά τη στρατιωτική οργάνωση της άμυνας οχυρωματικά έργα είχαν γίνει μόνο προς τα σύνορα με τη Βουλγαρία, ενώ ο ελληνικός στρατός παρέμενε με απαρχαιωμένο εξοπλισμό. Όμως, ούτε τα ιταλικά στρατεύματα αποτελούσαν αξιόμαχη δύναμη λόγω του χαμηλού επιπέδου εκπαίδευσης τους παρά το σύγχρονο εξοπλισμό που διέθεταν. Η νίκη των ελληνικών δυνάμεων στην Πίνδο και η αντεπίθεση στα αλβανικά εδάφη δεν ήταν τόσο απρόσμενη όσο φαινόταν συνυπολογίζοντας τη δυσκολία κατάληψης των ορεινών όγκων στα ελληνοαλβανικά σύνορα, χωρίς να υποτιμάται η αντίσταση των στρατιωτών. Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο Μουσολίνι στο ελληνικό μέτωπο οδήγησαν στην επέμβαση της Γερμανίας τον Απρίλιο του 1941[32], αφού έκαμψαν την αντίσταση της Γιουγκοσλαβίας και πέτυχαν την προσχώρηση της Βουλγαρίας στο φασιστικό συνασπισμό, εισέβαλαν στην αμυντική γραμμή της Μακεδονίας, η οποία κατελήφθη μετά από τριήμερη μάχη. Η προέλαση στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο έγινε χωρίς αντιστάσεις με εξαίρεση την Κρήτη, όπου τα υπολείμματα του κυβερνητικού στρατού μαζί με ορισμένες βρετανικές δυνάμεις πρόβαλαν αντίσταση για ένα μήνα.

Μετά τον ολοκληρωτικό έλεγχο των Βαλκανίων η Γερμανία στρέφεται ενάντια στην ΕΣΣΔ, η οποία άλλωστε ήταν και ο βασικός εχθρός της σύμφωνα με τις

---

[30] Ι. Μεταξάς, *Ημερολόγιο,* Αθήνα 2005, τ.4.σ. 77

[31] R. H Raneiro, «το πραξικόπημα του Μεταξά και η απήχηση στη φασιστική Ιταλία», στα: Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας «*η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία- Κατοχή- Αντίσταση*», Αθήνα 1990, σ. 38-39

[32] Μ. Αποστολοπούλου, Φρ. Βραχάς, Ν. Καραγιάννης, *ό. π.,* σ. 617

διακηρύξεις του Χίτλερ[33]. Επομένως, στις 22 Ιουνίου 1941[34] η Βέρμαχτ διασχίζει τα σοβιετικά σύνορα και εξαπολύει επίθεση σ' ένα μέτωπο που εκτεινόταν από τη Βαλτική μέχρι τον Καύκασο. Η εκτίμηση του γερμανικού επιτελείου ήταν ότι σε έξι εβδομάδες θα υπερφαλάγγιζαν τις σοβιετικές δυνάμεις και εντός εξαμήνου η ΕΣΣΔ θα συνθηκολογούσε. Γενικά σε αρκετές ιστορικές μελέτες προβάλλεται πως ο βαρύς ρωσικός χειμώνας αποτέλεσε το βασικό παράγοντα της γερμανικής ήττας στο ανατολικό μέτωπο. Ωστόσο, η εκδοχή αυτή καταρρίπτεται τόσο από τις παραδοχές ότι και οι στρατιώτες του Κόκκινου Στρατού αντιμετώπιζαν τα ίδια προβλήματα με το γερμανικό στρατό όσο και από την αποτελεσματική χρήση της πολεμικής βιομηχανίας με την κατασκευή νέων όπλων, όπως τα τεθωρακισμένα Τ-34 και οι πύραυλοι Κατιούσα[35]. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το Δεκέμβριο του 1941 οι Γερμανοί να υποστούν την πρώτη τους ήττα λίγο έξω από τη Μόσχα και τελικά ύστερα από δύο χρόνια λυσσαλέας αντίστασης και μερικών επιτυχημένων αντεπιθέσεων στις 2 Φεβρουαρίου 1943 καταφέρνει μια μεγαλειώδη νίκη στο Στάλινγκραντ, αιχμαλωτίζοντας μάλιστα μια ολόκληρη γερμανική στρατιά[36].

Στο μέτωπο της βορείου Αφρικής στις 13 Μαΐου 1943[37] τα ιταλικά και γερμανικά στρατεύματα ηττώνται οριστικά. Δύο μήνες μετά, τον Ιούλιο του 1943 Βρετανία και ΗΠΑ αποβιβάζονται στη Σικελία και την καταλαμβάνουν με ελάχιστη αντίσταση. Παράλληλα στην Ιταλία υπό την πίεση των εξελίξεων το φασιστικό συμβούλιο αποφασίζει την καθαίρεση του Μουσολίνι και τη συνθηκολόγηση με τους Συμμάχους. Η κατάληψη του βορείου τμήματος της από τους Γερμανούς και η συγκρότηση καινούργιας κυβέρνησης από τον Μουσολίνι δεν αλλάζει τα στρατιωτικά δεδομένα. Στις 5 Ιουλίου 1944 αγγλοαμερικανικές δυνάμεις αποφασίζουν τελικά τη δημιουργία ενός δεύτερου στρατιωτικού μετώπου, όταν όλα έδειχναν πως στην ανατολική Ευρώπη ο Κόκκινος Στρατός συνεχίζει ακάθεκτος την προέλαση του. Στις 30 Απριλίου 1945 οι Σοβιετικοί καταλαμβάνουν τον Ραιχσταγκ και μια εβδομάδα αργότερα, στις 9 Μαΐου, υπογράφεται τυπικά η συνθηκολόγηση άνευ όρων[38].

---

[33] Λ .Κάνφορα, *Η Δημοκρατία, Ιστορία μιας ιδεολογίας*, σ.288
[34] J. Joll, *ό. π.,* σ. 497-501, 504
[35]Μ. Αποστολοπούλου, Φρ. Βραχάς, Ν. Καραγιάννης , *ό. π.,* σ. 632
[36] Μ. Αποστολοπούλου, Φρ. Βραχάς, Ν. Καραγιάννης, *ό. π.,* σ. 649
[37] J. Joll, *ό. π.,* σ.549
[38]Μ. Αποστολοπούλου, Φρ. Βραχάς, Ν. Καραγιάννης, *Χρονικό του 20ου αιώνα,* Αθήνα 1990, σ. 702

1.3. Ελλάδα: από την κατοχή στον εμφύλιο (1941-1949)

Μετά την λήξη της μάχης της Κρήτης η ελληνική επικράτεια είχε πλέον καταληφθεί από τις δυνάμεις του Άξονα, ενώ ήδη από τα μέσα Μαΐου ο Χίτλερ είχε δώσει διαταγή για τη διαίρεση της σε τρεις ζώνες κατοχής: τη γερμανική, την ιταλική και τη βουλγαρική [39] με το Γ΄ Ράιχ να εξασφαλίζει τη «μερίδα του λέοντος». Όσον αφορά την πολιτική κατάσταση, όπως και στα υπόλοιπα κατεχόμενα κράτη, αναδείχθηκε πιο ξεκάθαρα ο διαχωρισμός μεταξύ των φιλογερμανικών και των φιλοβρετανικών δυνάμεων. Στην περίπτωση της Ελλάδας, επιχειρηματικές ομάδες, κυρίως εμπορικοί εκπρόσωποι βιομηχανικού και στρατιωτικού εξοπλισμού, επωφελημένες από τις συναλλαγές του κλήρινγκ με τη Γερμανία τη δεκαετία του 1930 [40] εξέφραζαν την «τάση» συνεργασίας με τις κατοχικές αρχές. Μάλιστα τα επόμενα χρόνια Έλληνες επιχειρηματίες συγκρότησαν ελληνογερμανικές επιχειρήσεις με σκοπό τη σύναψη μακροπρόθεσμων συμβολαίων [41] με τη ναζιστική κυβέρνηση, όπως η Griechischer Bergdau A.G συνιδιοκτησίας του Αριστοτέλη Μακρή και του Κρουπ[42].

Σε κυβερνητικό επίπεδο η προθυμία συνεργασίας με τους κατακτητές εκφράστηκε μέσω ορισμένων στρατιωτικών, όπως ο Τσολάκογλου, ο Γονατάς και ο Πάγκαλος με τους δύο τελευταίους να έχουν ιδρύσει το κόμμα των Συντηρητικών Φιλελεύθερων αλλά και γενικότερα πολιτικά στελέχη προερχόμενα τόσο από το Λαϊκό Κόμμα όσο και από το Κόμμα των Φιλελευθέρων (Βενιζελικοί) συγκροτώντας δωσιλογικές κυβερνήσεις. Η προπαγάνδα από την οποία προσπαθούσαν να αντλήσουν νομιμοποίηση τα συγκεκριμένα κυβερνητικά σχήματα βασιζόταν σε δύο άξονες: Πρώτον, την καταδίκη του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου και του βασιλιά Γεωργίου Β΄ [43] αναφέροντας τη φυγή της κυβέρνησης στο εξωτερικό. Αυτό το επιχείρημα έχει τόσο ηθική διάσταση, αφού η φυγή της κυβέρνησης και του βασιλιά στο εξωτερικό μπορεί να ερμηνευθεί ως δείγμα δειλίας αλλά και εγκατάλειψης του ελληνικού λαού στην τύχη του όσο και πρακτική διάσταση, καθώς με τη διαφυγή στο εξωτερικό ο

---

[39] Γ. Ζωίδης, Δ. Κάιλας, Π Μαμάτσης, Γ. Ασούρας, Φ. Αθανασίου, *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945*, Αθήνα 1984, σ. 57

[40] Χ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και Δικτατορία 1922-1936», στην: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας* (επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ), Αθήνα 2009, σ. 491

[41] Χ. Χατζηιωσήφ, «Η ελληνική οικονομία, πεδίο μάχης και αντίστασης» στην: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945 Κατοχή- Αντίσταση* (επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ), Αθήνα 2007, τ. Γ1, σ. 192

[42] Χ. Χατζηιωσήφ, *ό. π,*σ. 192

[43] Κ. Φραδέλλος, «Κατοχικές κυβερνήσεις και έθνος: Άξονες και μεταβολές του κυβερνητικού λόγου κατά την διάρκεια της Κατοχής», στην: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945 Κατοχή-Αντίσταση ,*(επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ), Αθήνα 2007,*τ.* Γ2, σ. 160-165

βασιλιάς δεν είναι σε θέση να γνωρίζει τα προβλήματα που διαμορφώνονται από την ήττα της Ελλάδας, τα οποία αναλαμβάνει να επιλύσει η καινούργια κυβέρνηση. Δεύτερον, το επαναλαμβανόμενο μοτίβο της καταστροφικής εξάρτησης του βασιλιά από την Αγγλία[44], η οποία οδήγησε τη χώρα σε ένοπλη αναμέτρηση με τη Γερμανία, συνεπώς παρατηρείται μια προσπάθεια καταδίκης του ελληνογερμανικού πολέμου, όχι όμως και του ελληνοϊταλικού, ο οποίος προβάλλεται ως αναπόφευκτος και εξαίρεται η αντίσταση του ελληνικού στρατού απέναντι στο Μουσολίνι. Αργότερα με την είσοδο των Ιταλών στην Ελλάδα το προπαγανδιστικό μοτίβο τροποποιείται και καταδικάζει γενικώς την συμμετοχή της Ελλάδας στο πόλεμο. Σύμφωνα, με την κυβέρνηση της Αθήνας ο Γεώργιος Β΄ μαζί με τους προηγούμενους κυβερνώντες δεν εκτίμησαν σωστά τα γεωστρατηγικά δεδομένα και δεν αξιοποίησαν τους απαραίτητους πολιτικούς ελιγμούς, ώστε η χώρα να αποφύγει την εμπλοκή σε μια ανούσια σύγκρουση αποκλειστικά και μόνο για τα συμφέροντα του Ηνωμένου Βασιλείου. Τέλος, όλα τα παραπάνω επιχειρήματα συνοδεύονται από μια έντονη αντικομμουνιστική ρητορική.

Από την άλλη, όσοι συνδέονταν με τα βρετανικά συμφέροντα, κυρίως το εφοπλιστικό κεφάλαιο, στήριζαν τις προσδοκίες τους στην αλλαγή των στρατιωτικών συσχετισμών στη Μέση Ανατολή, άλλωστε εκεί βρίσκονταν και οι εναπομείναντες δυνάμεις του ελληνικού στρατού, και δεν ενθάρρυναν την ανάπτυξη αντάρτικων ομάδων στην Ελλάδα. Επομένως, η πλειονότητα του πολιτικού κόσμου που επέλεξε να μην συμμετέχει στις δοσιλογικές κυβερνήσεις κρατούσε μια στάση αναμονής, η οποία περιγράφεται πολύ γλαφυρά και με ιδιαίτερα επικριτικό ύφος στην έκθεση του απεσταλμένου εκ μέρους των αγγλικών μυστικών υπηρεσιών στην Ελλάδα Κρις Γουντχάουζ: «*Για τους επαγγελματίες πολιτικούς δύσκολα μπορεί να βρει κανείς να πει κάτι ενδιαφέρον: χαίρονταν την παθητική μακαριότητα εκείνων που δεν έχουν καμία ιστορία. Η δεξιά πτέρυγα των Λαϊκών, Θεοτόκης, Μαυρομιχάλης, Τσαλδάρης, Στεφανόπουλος απορροφημένοι να κάνουν πρόβες της θλιβερής αρμονίας τους, περιμένοντας την απελευθέρωση με την απουσία του πρώτου στην Κέρκυρα και του δεύτερου στην Τουρκία. Οι Φιλελεύθεροι, οι Προοδευτικοί και οι Αγροτικοί (από τους οποίους πολύ λίγοι έχουν ιδέα από αγροτική ζωή) δεν ήταν παρά μερικοί γηραλέοι πολιτικοί… όσο για τον νεοτερίζοντα Σοφιανόπουλο ύφαινε σιωπηλά τον ιστό του, όπως πάντα, σε καιροσκοπική απομόνωση*»[45]. Παρατηρείται, λοιπόν, μια αδυναμία

[44] Κ. Φραδέλλος, *ό. π.,* σ. 160-165
[45] C. M. Woodhouse, *Το μήλον της Έριδος*, Αθήνα 1975, σ. 52-53

εξεύρεσης ενός ηγέτη ή μια ηγετικής ομάδας πολιτικών που θα μπορούσαν να συγκροτήσουν μια ισχυρή αντιστασιακή οργάνωση. Η γραμμή της αναμονής σε συνδυασμό με τον παράγοντα πολυδιάσπασης των πολιτικών κομμάτων δημιούργησαν ένα «κενό» στη συγκρότηση ενός αντικατοχικού πόλου. Επιπλέον, η απάθεια εκφράζεται και με τη διατήρηση επαφών με την κατοχική κυβέρνηση από την αντίστοιχη του Καϊρου, όπως το αποδεικνύει η επίσκεψη του Κωσταντίνου Τσαλδάρη και του Γεωργίου Παπανδρέου με τον πρωθυπουργό της, τον Τσολάκογλου[46] με το δεύτερο να δηλώνει πως *«Είναι Θείον Δώρον δια τον Ελληνικόν Λαόν και μεγάλη συγκατάβασις του κατακτητού ότι εδέχθη να γίνη Ελληνική Κυβέρνησις»*[47].

Αυτός είχε ως αποτέλεσμα όσοι πήραν την πρωτοβουλία να συγκροτήσουν αντιστασιακές οργανώσεις με τη συμμετοχή δυνάμεων που δεν ήταν κομμουνιστικές χαρακτηρίζονταν από μικρή κοινωνική απήχηση, άρα και μαζικότητα. Μπορούν να διαχωριστούν σε δύο κατηγορίες: Από τη μια αυτές που δρούσαν αποκλειστικά στις πόλεις και από την άλλη αυτές που είχαν συγκροτήσει αντάρτικα σώματα στην ύπαιθρο.

Όσον αφορά την πρώτη κατηγορία πρόκειται για οργανώσεις που αποτελούνταν σχεδόν αποκλειστικά από τα ανώτερα μεσαία στρώματα της πρωτεύουσας. Ήταν κυρίως άτομα νεαρής ηλικίας που διέμεναν στις εύπορες γειτονιές του κέντρου με ελάχιστη πρόσβαση στις λαϊκές συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά. Μάλιστα, ο περίγυρος ήταν τόσο στενός, ώστε πολλές φορές παρατηρήθηκε το φαινόμενο δύο ή περισσότερες οργανώσεις να «μοιράζονται» τα ίδια μέλη[48]. Ο προσανατολισμός τους διακρίνεται από μεγάλη ασάφεια, καθώς στις προκηρύξεις τους μιλούν γενικά για την απελευθέρωση και τη μη επιστροφή του βασιλιά, χωρίς να προβάλλουν πρακτικά αιτήματα πάλης. Οι κυριότερες ήταν η Στρατιά των Σκλαβωμένων Νικητών (ΣΣΝ) που ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1941[49] αλλά γρήγορα η δυναμική της εξαφανίζεται, αφού αρνείται να εκφράσει οποιαδήποτε πολιτική θέση πέρα του αιτήματος της απελευθέρωσης και τελικά υφίστανται διάσπαση από την ομάδα του Κώστα Περρίκου που ιδρύει την Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών Νέων (ΠΕΑΝ) στα τέλη του ίδιου έτους. Η νέα οργάνωση εκφράζει ένα σοσιαλδημοκρατικό προσανατολισμό, καθώς στα αιτήματα της τάσσεται υπέρ ενός πολιτεύματος χωρίς

---

[46] *Ακρόπολις* 8/05/1941
[47] Κ. Λογοθετόπουλος, *Ιδού η αλήθεια*, Αθήνα 1948, σ. 18
[48] Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστιγκα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, Αθήνα 1995, τ.2, σ. 13-15
[49] Χ. Φλάισερ, *ό. π.,* σ. 15

βασιλιά, κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής και των επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας μετά την απελευθέρωση και την αμοιβαία συνεργασία μεταξύ των κρατών με ειδική μέριμνα για τη νέα γενιά[50]. Η πιο σημαντική επιτυχία της ήταν στις 20 Σεπτεμβρίου 1942 ανατινάζοντας το αρχηγείο της δοσιλογικής οργάνωσης ΕΣΠΟ (Εθνική Σοσιαλιστική Πατριωτική Οργάνωση)[51] στην οδό Πατησίων. Εκείνη την εποχή η ΕΣΠΟ προσπαθούσε να συγκροτήσει ελληνικές μονάδες που θα βοηθούσαν τους Γερμανούς στο ανατολικό μέτωπο. Η ανατίναξη είχε ως αποτέλεσμα αρκετά μέλη της οργάνωσης να τραυματιστούν βαριά, ενώ ο αρχηγός της πέθανε υποκύπτοντας στα τραύματα του ακυρώνοντας τον εν λόγω σχεδιασμό. Ωστόσο, σύντομα ο αρχηγός και άλλα ηγετικά στελέχη της ΠΕΑΝ συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν. Έκτοτε η ΠΕΑΝ στρέφεται σε πιο συντηρητικές θέσεις και η δράση της περιορίζεται στην έκδοση της εφημερίδας της και σε σποραδικές συμμετοχές σε απεργίες και διαδηλώσεις μέχρι το Μάρτιο του 1944, όπου πραγματοποιεί εκ νέου δολιοφθορές[52]. Άλλες οργανώσεις που υπήρξαν ήταν η Τρίαινα συγκροτημένη από πρώην αξιωματικούς της 4ης Αυγούστου και κινούμενη με ένα ασαφή πολιτικό προσανατολισμό[53] που θυμίζει εκείνων της ΣΣΝ. Ακόμα δημιουργήθηκαν η Νεοδημοκρατική Κίνηση, η Πρωτοπορία και οι Συνεχισταί με σοσιαλδημοκρατικό προσανατολισμό. Οι τελευταίοι μαζί με άλλες δυνάμεις ιδρύουν τη Λαϊκή Απελευθερωτική Ένωση (ΛΑΕ), η οποία παρέμεινε σε δράση μέχρι το 1944, οπότε και εξαρθρώθηκε ύστερα από προδοσία μελών του ΕΔΕΣ Αθήνας[54].

Ωστόσο και η δεύτερη κατηγορία δεν παρουσίαζε αξιόλογη δυναμική, καθώς πέρα από την έλλειψη πανελλαδικής εμβέλειας, που υπήρχε και στις αντίστοιχες οργανώσεις της πρωτεύουσας, η ηγεσία τους συγκροτούνταν κατά κύριο λόγο από πρώην αξιωματικούς του ελληνικού στρατού και διέθεταν χαλαρή κεντρική διοίκηση. Εκ πρώτης όψεως αποτελεί αντίφαση η συνύπαρξη των δύο τελευταίων χαρακτηριστικών, ωστόσο πρέπει να ληφθεί υπόψη πως η συγκρότηση αντάρτικων σωμάτων, όσο και αν στρατιωτικοποιηθούν, έχουν τις δικές τους ιδιομορφίες προερχόμενες από το γεγονός πως οργανώνονται σε εθελοντική βάση, οι οποίες δεν μπορούν να συνδυαστούν πάντοτε με τη νοοτροπία των αξιωματικών ενός τακτικού στρατού. Τρεις ήταν οι ουσιαστικότερες αστικές/μη κομμουνιστικές οργανώσεις που

[50] Χ. Φλάισερ, *ό. π.,* σ. 16
[51] Χ. Φλάισερ, *ό. π.,* σ. 17
[52] Χ. Φλάισερ, *ό. π.,* σ. 17-20
[53] Χ. Φλάισερ, *ό. π.,* σ. 20-21
[54] Χ. Φλάισερ, *ό. π.,* σ. 24-30

συγκρότησαν στρατιωτική δύναμη στην ύπαιθρο: ο ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ, ο ΕΚΚΑ και ο ΥΒΕ-ΠΑΟ

Για τον ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος- Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών) υπάρχουν δύο εκδοχές για τη χρονολογία ίδρυσης του. Κατά τον Ναπολέοντα Ζέρβα δημιουργήθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1941[55] με ιδρυτικά μέλη τον ίδιο μαζί με το δικηγόρο Ηλία Σταματόπουλο και το συνταγματάρχη Λεωνίδα Σπάη, ενώ κατά τον Κομνηνό Πυρομάγλου, υπαρχηγό του ΕΔΕΣ, στις 23 Σεπτεμβρίου 1941[56] έπειτα από συνάντηση που είχε με τον Ζέρβα και άλλα πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη, όπως ο Ηλίας Σταματόπουλος, ο στρατηγός Στυλιανός Γονατάς (που μετέπειτα καθοδηγούσε τα Τάγματα Ασφαλείας) και ο Ιωάννης Βουλπιώτης, μεταφέροντας εντολές του Νικόλαου Πλαστήρα. Ο πολιτικός του προσανατολισμός ήταν και αυτός γεμάτος αντιφάσεις. Για παράδειγμα το ιδρυτικό καταστατικό του δεν περιείχε καμιά αναφορά σε αντιστασιακή δράση εναντίον των κατακτητών αλλά στόχευε, σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του: *«Να εγκαθιδρύση εις την Ελλάδα το δημοκρατικό πολίτευμα, σοσιαλιστικής μορφής, οιαδήποτε και αν θα* ήταν η *έκβασις του πολέμου»*[57], αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο της συνεργασία με τον Άξονα σε περίπτωση επικράτησης του. Ωστόσο, λίγο αργότερα τροποποιήθηκε διακηρύττοντας πως θα συνεισφέρει στη νίκη των Συμμάχων με όλα τα μέσα. Επιπλέον, σημείωσε μεγάλη καθυστέρηση στην συγκρότηση αντάρτικου, δραστηριοποιούμενος ένα χρόνο αργότερα και με ελάχιστες επιχειρήσεις εναντίον των κατοχικών αρχών. Ακόμα, ο Βρετανός πράκτορας Κρις Γουντχάουζ αναφέρει: *«Είναι πλέον φανερό, από τα έγγραφα SOE (σημ. τμήμα των αγγλικών μυστικών υπηρεσιών), ότι ο Ζέρβας εκβιάστηκε να βγει στο βουνό το 1942 και είναι φανερό επίσης από τα γερμανικά έγγραφα ότι έκανε μυστική ανακωχή με τις δυνάμεις Κατοχής ανάμεσα στο Νοέμβριο του 1943 και τον Αύγουστο του 1944»*[58]. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται τόσο από την παραδοχή του ίδιου του Ζέρβα πως ήρθε σε επαφή με τις κατοχικές δυνάμεις[59] όσο και από τις γερμανικές προκηρύξεις, την περίοδο που η Βέρμαχτ πραγματοποιούσε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, οι οποίες ζητούσαν από τα μέλη του ΕΔΕΣ να δώσουν πληροφορίες για τον εντοπισμό των κρησφύγετων του 'κόκκινου' ΕΛΑΣ. Ο Ζέρβας παρά τις

---

[55] Ν. Ζέρβας, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 2000, σ. 17
[56] Κ. Πυρομάγλου, *Η Εθνική Αντίστασις*, Αθήνα 1975, σ. 306
[57] Γ. Ζωίδης, Δ. Κάιλας, Π Μαμάτσης, Γ. Ασούρας, Φ. Αθανασίου , *ό. π,* σ. 271
[58] C. M Woodhouse, *ό. π,* σ112
[59] Μ. Π. Λυμπεράτος, «Οι Οργανώσεις της Αντίστασης», στην: *Ιστορία της Ελλάδος του 20ου αιώνα, Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945 Κατοχή-Αντίσταση*, (επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ), Αθήνα 2007, τ. Γ2 σ. 43

διαβεβαιώσεις που δίνει στους Άγγλους ότι δε θα ανταποκριθεί, στέλνει απεσταλμένους στο γερμανικό σταθμό της διοίκησης και ζητάει βοήθεια εναντίον του ΕΛΑΣ[60].

Όσον αφορά την οργανωτική του δύναμη, η κεντρική διοίκηση του ΕΔΕΣ υπήρχε τυπικά και μόνο διατηρώντας καθ' όλη τη διάρκεια της δράσης του τα χαρακτηριστικά μιας οργάνωσης μικρών ανταρτοομάδων με τοπικούς οπλαρχηγούς που δρούσαν ανεξάρτητα μεταξύ τους. Έτσι, όσον αφορά τις στρατολογήσεις υπήρχαν σημαντικές αυξομειώσεις, ενδεικτικά στα τέλη του 1942 η οργάνωση διέθετε 1.000 άντρες για να αυξηθούν το καλοκαίρι του 1943 σε. 3.500 και να μειωθούν το φθινόπωρο του ίδιου έτους σε 1.500, ενώ το χειμώνα του 1943-1944 (εποχή συγκρούσεων με τον ΕΛΑΣ) αυξάνονται και πάλι σε 5.000 λόγω του μισθού των δύο λιρών το μήνα που διέθεταν οι Βρετανοί στους αξιωματικούς του[61]. Τέλος, όλες οι μεραρχίες και τα συντάγματα που διέθετε ήταν αποκλειστικά στην Ήπειρο.

Από την άλλη πλευρά, ο ΕΚΚΑ-5/42 διέθετε σαφέστερο πολιτικό προσανατολισμό. Ιδρυμένος το Νοέμβριο του 1942 υπό το συνταγματάρχη Δ. Ψαρρό, τον Γ. Καρτάλη και τον Α. Καψαλόπουλο[62], το καταστατικό της απηχούσε ξεκάθαρα σοσιαλδημοκρατικές απόψεις διατυπωμένες με ένα λεξιλόγιο, το οποίο παρέπεμπε ακόμα και στην κομμουνιστική ιδεολογία, υποστηρίζοντας την οργάνωση του λαού *«σε συνδικάτα, ώστε να ελέγχει ο ίδιος ως φυσικός δικαιούχος τα μέσα παραγωγής»*[63]. Οι στρατολογίες ξεκίνησαν τον Απρίλιο του 1943 αλλά η παρουσία της οργάνωσης έγινε εμφανής μόνο μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών. Παρά τις κοινές επιχειρήσεις με τον ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, όπως στη μάχη της Άμφισσας, η πλειονότητα του ΕΚΚΑ ήρθε σε σύγκρουση με τις εαμικές δυνάμεις. Πιο συγκεκριμένα, μονάδες του ΕΚΚΑ με αρχηγό τον ταγματάρχη Καπετσώνη και το λοχαγό Δεδούση πραγματοποιούσαν επιθέσεις στα εφεδρικά τμήματα του ΕΛΑΣ και σκότωσαν ένα μέλος του, τον Βάρσο[64]. Ο ΕΛΑΣ αντιδρά με διαλλακτικότητα και δίνει διαταγές στην τοπική ταξιαρχία να έρθει σε επαφή με τον Ψαρρό. Τελικά συγκροτείται τριμελής επιτροπή υπό τον Ψαρρό, τον Ζούλα, εκ μέρους του ΕΚΚΑ και του ΕΛΑΣ αντίστοιχα, και τον Άγγλο αξιωματικό Τζεφ, η οποία αποδίδει δίκαιο στις καταγγελίες του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και αποφασίζει να παρθούν όλα τα μέτρα για να αποφευχθούν οι συγκρούσεις, ενώ ο λοχαγός Δεδούσης

---

[60] Χ. Φλάισερ, *ό. π.,*σ.238
[61] Μ. Π. Λυμπεράτος, *ό. π.,* σ. 36-37
[62] Μ. Π. Λυμπεράτος, *ό. π.,* σ. 43
[63] Χ. Φλάισερ, *ό. π.,* σ. 382
[64] Σ. Σαράφης, *ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1958, σ. 310-315

να αντικατασταθεί. Ωστόσο, ο ΕΚΚΑ συνέχισε τις επιθέσεις και τελικά ο ΕΛΑΣ με μια επίθεση στη θέση Κλήματα στις 17 Απριλίου 1944[65] εξάρθρωσε οριστικά την οργάνωση.

Σχετικά με την οργανωτική του δύναμη ο ΕΚΚΑ κατόρθωσε να συγκροτήσει μόνο ένα σύνταγμα ευζώνων δύναμης 700 με 800 αντρών αλλά σε μια σημαντική περιοχή, την ανατολική Στερεά Ελλάδα. Η μονάδα των ευζώνων πήρε την ονομασία 5/42, γι' αυτό και ολόκληρη η ονομασία της οργάνωσης ήταν ΕΚΚΑ-5/42.

Παρόμοια περίπτωση με τον ΕΔΕΣ αποτέλεσε και η οργάνωση ΥΒΕ/ΠΑΟ (Υπερασπιστές Βορείου Ελλάδος/ Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωση). Ιδρύθηκε στις 10 Ιουλίου 1941 από τέσσερις αξιωματικούς με πρώτο τον ταγματάρχη Παπαθανασίου[66]. Η πολιτική γραμμή της φαίνεται πως στρέφεται περισσότερο στους συμμάχους της ναζιστικής Γερμανίας αλλά όχι και στο ίδιο το Γ' Ράιχ, καθώς θέτει ως πρώτο σκοπό σύμφωνα με το καταστατικό της την «εξουδετέρωσιν πάσης ξενικής προπαγάνδας αποβλεπούσης εις την απόσπασιν βορείων επαρχιών Ελλάδος (Ηπείρου, Μακεδονίας, Θράκης)», ενώ είναι υπέρμαχος του ελληνικού μεγαλοϊδεατισμού, αφού κατά την ίδια *«απαιτείται προσπάθεια επεκτάσεως των ορίων της Ελλάδος προς τα ιστορικάς κατευθύνσεις»*[67]. Συνεπώς, θεωρεί ότι ο βασικός στόχος είναι ενάντια στις εθνικιστικές επιδιώξεις της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας και της Ιταλίας, οι οποίες βρίσκονται στο στόχαστρο και της δωσίλογης κυβέρνησης. Η προσωρινή προσχώρηση στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών με τις υποδείξεις της Αγγλίας δεν θα την εμποδίσει να διατηρήσει επαφές και με τις κατοχικές δυνάμεις, όπως αποδεικνύεται από την πρόταση του υπουργού Λούβαρη να προτείνει στον Ιωάννη Ράλλη τη συγκρότηση Ταγμάτων Ασφαλείας από στελέχη της ΠΑΟ[68]. Τέτοιου είδους ενέργειες οδηγούν το ΕΑΜ να διακόψει εν τέλει κάθε είδους προσέγγιση και μετά από μερικές επιχειρήσεις οδηγεί την εν λόγω οργάνωση στη διάλυση.

Στο τομέα της οργανωτικής της δύναμης, η ΥΒΕ/ΠΑΟ πρωτοεμφανίζεται τον Ιούλιο του 1943 στο Κιλκίς με μια δύναμη 800 αντρών με 3 στρατηγούς και 60 αξιωματικούς. Επίσης, διέθετε μια ομάδα 100 αντρών στην περιοχή του Παγγαίου και μια ανεξάρτητη ομάδα με αδιευκρίνιστο αριθμό ανδρών στη Νιγρίτα[69].

---

[65] Μ. Π. Λυμπεράτος, *ό. π.,* σ. 45
[66] Χ. Φλάισερ, *ό. π.*, σ. 114
[67] Χ. Φλάισερ .*ό. π.,* σ. 114
[68] Χ. Φλάισερ, *ό. π.,* σ.128,134
[69] Μ. Π. Λυμπεράτος, *ό. π.,* σ. 55

Απέναντι σ' όλη αυτή τη σύγχυση και την επακόλουθη ανεπάρκεια που επικρατούσε στις φιλοβρετανικές δυνάμεις, το ΚΚΕ κατά τη διάρκεια της Κατοχής καταφέρνει να αναδιοργανωθεί και να συγκροτήσει τη μαζικότερη αντιστασιακή οργάνωση, ουσιαστικά το μοναδικό πανελλαδικής εμβέλειας αντιστασιακό/αντάρτικο κίνημα. Όσον αφορά τον πολιτικό προσανατολισμό του κινήματος αυτού, εκείνο ήταν στενά συνδεμένο με τις θέσεις που είχε διαμορφώσει το ΚΚΕ ως ηγέτιδα δύναμη μέσα σ' αυτό. Ήδη με την έναρξη του πολέμου η Κομμουνιστική Διεθνής, μέλος της οποίας ήταν το ΚΚΕ, στις 8 Σεπτεμβρίου 1939 εξέδωσε Οδηγία[70], σύμφωνα με την οποία τα κομμουνιστικά κόμματα οφείλουν να δράσουν χωρίς να συνταχθούν με κανένα από τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα εκτιμώντας ότι ο πόλεμος έχει ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα, άρα γίνεται για το μοίρασμα των σφαιρών επιρροής. Όμως, δύο χρόνια μετά την έναρξη του πολέμου και ειδικότερα ύστερα από την εισβολή της Γερμανίας στην ΕΣΣΔ, η θέση της Κομμουνιστικής Διεθνούς άλλαξε θεωρώντας ότι με την επίθεση του Άξονα στο κράτος των Σοβιέτ ο χαρακτήρας του πολέμου άλλαξε και όλες οι κομμουνιστικές δυνάμεις οφείλουν να συμβάλλουν με οποιοδήποτε μέσο στην εξόντωση του φασισμού[71], ενθαρρύνοντας τη συνεργασία με άλλες πολιτικές δυνάμεις. Με βάση λοιπόν αυτή τη γραμμή κινήθηκε και το Κομμουνιστικό Κόμμα στην Ελλάδα. Όταν το ελληνικό κράτος ενεπλάκη στο πόλεμο, τα περισσότερα στελέχη του από τα κεντρικά καθοδηγητικά όργανα είχαν συλληφθεί από τη δικτατορία του Μεταξά, μαζί και ο γενικός γραμματέας Νίκος Ζαχαριάδης. Κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού και ελληνογερμανικού πολέμου δε μπορεί να συσπειρώσει το λαό γύρω από τις θέσεις του, όχι μόνο εξαιτίας των μαζικών φυλακίσεων αλλά και της παρείσφρησης της Ασφάλειας του Μεταξά με τη συγκρότηση μια πλαστής καθοδήγησης υπό την επωνυμία «Προσωρινή Διοίκηση»[72].

Ωστόσο, κατά τους πρώτους μήνες της Κατοχής εκμεταλλευόμενο την αποδιοργάνωση του κρατικού μηχανισμού κατάφερε να διοργανώσει μαζικές αποδράσεις από τις φυλακές, ο αριθμός από τους δραπέτες των φυλακών μπορεί να υπολογιστεί σε τουλάχιστον 221 μέλη και στελέχη[73], δίνοντας μια μεγάλη ανάταση στην οργανωτική του δύναμη. Έπειτα, ακολουθεί η συγκρότηση τοπικών αντιστασιακών οργανώσεων βασιζόμενες στις αντίστοιχες κομματικές. Τελικά στις 27

---

[70]Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ*, Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ,* , Αθήνα 2019, τ. Β1, σ. 16
[71] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 23
[72]Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 65-69
[73] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 129-132

Σεπτέμβρη 1941 ιδρύεται το Εθνικό Αντιστασιακό Μέτωπο (ΕΑΜ)[74] από το ΚΚΕ σε συνεργασία με το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος, την Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας και το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας, τα οποία ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα του. Η σύμπραξη του ΚΚΕ με άλλες πολιτικές δυνάμεις αποτυπώνεται και στο ιδρυτικό κείμενο του ΕΑΜ: *«Εις το ΕΑΜ γίνεται δεκτόν και παν άλλο κόμμα ή οργάνωσις που δέχεται τας αρχάς του παρόντος Ιδρυτικού ως και να εργασθή διά την επιτυχία των σκοπών του ΕΑΜ»* [75] και στηρίζεται στις αποφάσεις της Κομμουνιστικής Διεθνούς ότι προέχει η συντριβή του φασιστικού Άξονα, επομένως είναι αναγκαίο η συμμαχία και με μερίδα των αστικών δυνάμεων. Εξάλλου στους σκοπούς της οργάνωσης αναφέρεται πως με την εκδίωξη των κατακτητών θα σχηματιστεί προσωρινή κυβέρνηση με σκοπό να οδηγήσει την χώρα σε εκλογές και να περιφρουρήσει το κυριαρχικό δικαίωμα του λαού[76]. Συνεπώς παρατηρείται μια προσήλωση σε τυπικές κοινοβουλευτικές διαδικασίες που προτάσσονταν ως λύση για τα λαϊκά προβλήματα. Στις 16 Φεβρουαρίου 1942 ιδρύεται επίσημα και το στρατιωτικό σκέλος του ΕΑΜ, δηλαδή ο Εθνικός Λαϊκός Στρατός (ΕΛΑΣ)[77]. Μέχρι το φθινόπωρο του 1942 ο ΕΛΑΣ είχε μικρή αριθμητική δύναμη και η δράση του περιοριζόταν στο ξεκαθάρισμα της υπαίθρου από συνεργάτες των κατακτητών και περιθωριακών στοιχείων, όπως συμμορίες ληστών. Η σταδιακή μαζικοποίηση του τους καλοκαιρινούς μήνες θα συνδεθεί με την επιτυχημένη επίθεση εναντίον των Ιταλών στη θέση Ρικά στην Γκιώνα, τον Ιούλιο του 1942 με 31 νεκρούς Ιταλούς και τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς στο Κρίκελο της Ευρυτανίας με αντίστοιχα αποτελέσματα, ενώ η συμμετοχή του κατά 2/3 στην ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου στις 25 Νοεμβρίου 1942[78] ως μιας από τις σημαντικότερες δολιοφθορές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου θα εδραιώσει την κοινωνική του απήχηση. Επομένως μετά την επιτυχία στον Γοργοπόταμο ο ΕΛΑΣ κλιμακώνει τις επιθέσεις και τις δολιοφθορές με ενδεικτικό παράδειγμα την αιφνιδιαστική επίθεση στη μεγάλη σιδηροδρομική γέφυρα του Αξιού κοντά στη Γευγελή-Αξιούπολη καταστρέφοντας τη διερχόμενη αμαξοστοιχία[79].

Η σταδιακή εξέλιξη του ΕΛΑΣ ως ένα μαζικό τμήμα του ΕΑΜ αποτυπώνεται και στην οργανωτική του δύναμη. Χαρακτηριστικά, την περίοδο των πρώτων μεγάλων

---

[74] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 146-147
[75] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 147
[76] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, Αθήνα 1981, τ. 5, σ. 54
[77] Στ' Άρματα, Στ' Άρματα, Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945, Αθήνα 1967, σ. 102-103
[78] Μ. Π. Λυμπεράτος, *ό. π.,* σ. 14
[79] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 162

επιτυχιών η δύναμη του ΕΛΑΣ πανελλαδικά ήταν περίπου 6.000 μαχητές από τους οποίους οι 3.500 ήταν μόνιμοι και οι υπόλοιποι έφεδροι. Το ίδιο διάστημα η δύναμη του στην Αθήνα (μαζί με τον Πειραιά) ξεπερνούσε τους 1.600 μαχητές και αξιωματικούς[80]. Από την άνοιξη του 1943 ο ΕΛΑΣ εξελίχθηκε σε κανονικό στράτευμα με μια πραγματική στρατιωτική δομή. Πιο συγκεκριμένα η κεντρική διοίκηση αποτελούνταν από ένα Γενικό Στρατηγείο που είχε ένα μικρό επιτελείο με 5 αξιωματικούς και 3 διοικητές και σ' αυτό υπάγονταν τα αντίστοιχα περιφερειακά στρατηγεία ανά την Ελλάδα: το Στρατηγείο Μακεδονίας, το Στρατηγείο Θεσσαλίας, το Γενικό Αρχηγείο Πελοποννήσου, ενώ ο ΕΛΑΣ Αθήνας ήταν υπό της εντολές της Κεντρικής Επιτροπής της οργάνωσης. Έχοντας σ' όλη την ελληνική επικράτεια από συντάγματα μέχρι μεραρχίες και ταξιαρχίες ο ΕΛΑΣ, σύμφωνα με εκθέσεις των Βρετανών, το Μάρτιο είχε 15.000 αντάρτες και το καλοκαίρι έφτασε τους 25.000. Τέλος, κατά την απελευθέρωση διέθετε: 1 σώμα στρατού σε Αθήνα-Πειραιά με 6 συντάγματα και 11.000 άντρες, μια ομάδα μεραρχιών στη Στερεά Ελλάδα με 2 μεραρχίες, 6 συντάγματα και 11.500 άντρες, μια ομάδα μεραρχιών στη Μακεδονία με 4 μεραρχίες, 13 συντάγματα και 25.000 μαχητές, μια μεραρχία στην Πελοπόννησο με 5 συντάγματα και 11.000 άντρες, μια μεραρχία στη Θεσσαλία με 4 συντάγματα και 9.000 άντρες, μια μεραρχία στην Ήπειρο με 6 συντάγματα και 5.000 μαχητές, μια μεραρχία στην Κρήτη με 3 συντάγματα και 4.000 άντρες, μια ταξιαρχία ιππικού με 2 συντάγματα και 1.000 άντρες, την Ταξιαρχία του Αρχιπελάγους με ένα σύνταγμα στη Μυτιλήνη και ένα στη Σάμο με 3.000 άντρες και ένα τάγμα φρουράς του Γενικού Στρατηγείου με 500 άντρες. Ακόμα, ο εφεδρικός ΕΛΑΣ διέθετε περίπου 30.000 άντρες[81].

Όπως είναι φυσικό, αυτή η τεράστια στρατιωτική δύναμη είχε ανάγκη από μια συνεχή ροή τροφίμων και πολεμοφοδίων για να μπορέσει να συντηρηθεί. Οργανώθηκε λοιπόν ένα δίκτυο επιμελητείας υπό την επωνυμία Επιμελητεία του Αντάρτη ιδρυμένη το 1943, έπειτα από την συγχώνευση δύο μικρότερων δικτύων, της Φανέλας του Αντάρτη και την Επιτροπή Προστασίας του Αντάρτη[82]. Τέλος, η δύναμη του ΕΛΑΣ συμπληρώθηκε με τη δημιουργία ναυτικού ύστερα από τη συνθηκολόγηση των Ιταλών (Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό-ΕΛΑΝ), την οργάνωση της νεολαίας μέσω της Ενιαίας Πανελλαδικής Οργάνωσης (ΕΠΟΝ) και των Αετόπουλων, ενώ η

---

[80] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ .165
[81] Μ. Π. Λυμπεράτος, *ό. π.,* σ. 20
[82] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 174

δημιουργία της Οργάνωσης Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών (ΟΠΛΑ) εξυπηρετούσε τη συγκέντρωση πληροφοριών για λογαριασμό του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και τη δολοφονία όσων συνεργάζονταν με τις κατοχικές αρχές.

Οι αλλεπάλληλες ήττες της Βέρμαχτ στο ανατολικό μέτωπο από τον Φεβρουάριο του 1943 και η απόβαση ενός συνασπισμού αμερικανικών, αγγλικών και γαλλικών στρατευμάτων στη Νορμανδία το καλοκαίρι του 1944 οδήγησε τη ναζιστική Γερμανία σ' ένα μεγάλο στρατιωτικό κλοιό και στην απομόνωση από τους μέχρι πρότεινως συμμάχους της. Σε μια σκληρή και αγωνιώδη προσπάθεια να ανασυντάξει τις δυνάμεις της, εξαναγκάζεται στη σταδιακή εκκένωση των Βαλκανίων προκειμένου να αποφύγει τον εγκλωβισμό στρατιωτικών μονάδων.

Έτσι στις αρχές Σεπτεμβρίου, οι Γερμανοί εκκενώνουν την Πελοπόννησο και στη συνέχεια στις 12 Οκτωβρίου 1944 η Αθήνα κηρύσσεται ανοχύρωτη πόλη, ενώ την ίδια μέρα παραιτείται και η κατοχική κυβέρνηση του Ιωάννη Ράλλη[83]. Ραγδαία διαμορφώνεται μια εντελώς νέα πολιτική πραγματικότητα: Ο κρατικός μηχανισμός υφίστανται για δεύτερη φορά αποδιοργάνωση, καθώς ο κατ' εξοχήν παράγοντας που του προσέδιδε ισχύ, ο γερμανικός στρατός, είχε φύγει ή βρισκόταν σε διαδικασία αποχώρησης. Ταυτόχρονα, οι βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις ήταν ελάχιστες, ενώ η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου βρισκόταν ακόμα στο Κάϊρο. Το ΕΑΜ ξεκάθαρα είχε τον πρώτο λόγο στη διακυβέρνηση της χώρας. Ακολουθώντας τη γραμμή της Γ΄ Διεθνούς, η οποία αυτοδιαλύθηκε κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το ΚΚΕ που κυριαρχούσε πολιτικά στην καθοδήγηση της αντιστασιακής οργάνωσης οδήγησε το ΕΑΜ στις συνδιασκέψεις του Λιβάνου, το Μάϊο του 1944 και της Καζέρτας, στις 26 Σεπτεμβρίου 1944 με τις οποίες συναίνεσε στο να προσχωρήσει στην κυβέρνηση του Κάϊρου και την υπαγωγή του ΕΛΑΣ υπό αγγλική καθοδήγηση μαζί με τις υπόλοιπες αντιστασιακές οργανώσεις[84]. Τις επόμενες εβδομάδες κατέφθαναν απεσταλμένοι της κυβέρνησης με συνοδεία Βρετανών αξιωματικών. Από την άλλη, το ΕΑΜ ακολουθώντας πιστά τις συμφωνίες των συνδιασκέψεων παραδίδει την εξουσία των απελευθερωμένων περιοχών στις κυβερνητικές αρχές. Η θέση του ΚΚΕ για τις παραπάνω ενέργειες συμπυκνώνονται στην ομιλία του Γιώργου Σιάντου, ο οποίος εκτελούσε χρέη γραμματέα, σε μια μαζική συγκέντρωση για τον εορτασμό των 26 χρόνων του κόμματος: *«Είμαστε υπερασπιστές της ομαλής δημοκρατικής εξέλιξης της*

---

[83] Κ. Φραδέλλος, *ό. π.,* σ. 179
[84] Μ. Π. Λυμπεράτος, *ό. π.,* σ.33

πολιτικής ζωής του τόπου. Καταπολεμούμε τις δυναμικές-διχτατορικές λύσεις(...) Μετέχουμε και υποστηρίζουμε την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, γιατί βασικά συμφωνούμε με τους προγραμματικούς της σκοπούς(..) Αγωνιζόμαστε να γίνει γρήγορα ελεύθερο δημοψήφισμα για το πολιτειακό(...) Μόνο έτσι θα μπούμε πραγματικά στο δρόμο της ομαλής δημοκρατικής εξέλιξης(...) Αγωνιζόμαστε για την άμεση προετοιμασία εκλογών Συνταχτικής Εθνοσυνέλευσης, γιατί μόνο έτσι μπαίνουμε πραγματικά στον ομαλό πολιτικό βίο και την πραγματική ανοικοδόμηση της Ελλάδας»[85]. Το συμπέρασμα που προκύπτει από το εν λόγω απόσπασμα είναι πως το ΚΚΕ εκτιμούσε ότι στην παρούσα φάση η απελευθέρωση από τις κατοχικές δυνάμεις δεν μπορούσε να συνδεθεί με το ζήτημα της πολιτικής εξουσίας αλλά ήταν εφικτό μόνο η θέσπιση ορισμένων μέτρων (κατάργηση της βασιλείας, αποφυγή κατασταλτικών μέτρων) μέσα από κοινοβουλευτικές διαδικασίες που υπήρχαν κατά το μεσοπόλεμο, την περίοδο 1922-1936.

Στον αντίποδα, ο πρωθυπουργός της κυβέρνησης Παπανδρέου μαζί με τα υπόλοιπα στελέχη, τα οποία ανήκαν στο λεγόμενο «κεντρώο»/πρώην βενιζελικό χώρο, είχαν καθαρή εχθρότητα απέναντι στο ΕΑΜ και την ηγέτιδα πολιτική του δύναμη, το ΚΚΕ, αποδεικνύοντας πως ο μόνος λόγος που τους δέχτηκαν στον κυβερνητικό συνασπισμό ήταν για να μπορέσουν να μεταβούν απρόσκοπτα στην Ελλάδα λόγω του τεράστιου κύρους που διέθεταν. Αυτό ομολογείται σε επιστολή που έστειλε ο Παπανδρέου στην εφημερίδα της Καθημερινής: *«Δια να έλθωμεν εις τας Αθήνας-ως αντίπαλοι του ΚΚΕ- δεν διεθέτεμεν, ούτε εις το εσωτερικόν, ούτε εις το εξωτερικόν, ελληνικάς δυνάμεις, αριθμητικώς επαρκείς δια να αντιμετωπίσουν τας μυριάδας του ΕΛΑΣ, τακτικού και εφεδρικού…»*[86]. Παράλληλα, αναβάλλει τον αφοπλισμό των Ταγμάτων Ασφαλείας, αφού διατάσσεται ο περιορισμός (όχι η διάλυση) των ταγματασφαλιτών στους στρατώνες ή στη Σχολή Χωροφυλακής στο Γουδί[87]. Επίσης, όρισε ως υπεύθυνους παραλαβής οπλισμού από τη Μέση Ανατολή μεταξύ τα μέλη της οργάνωσης «Χ» και τον ΕΔΕΣ Αθήνας που είχαν συνεργασίες με τους ναζί. Τέλος, στο ζήτημα του αφοπλισμού τα μη εαμικά κυβερνητικά στελέχη προέτασσαν τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ αλλά όχι της Ορεινής Ταξιαρχίας και του Ιερού Λόχου. Την 1η Δεκεμβρίου 1944 οι υπουργοί του ΕΑΜ παραιτούνται διαμαρτυρόμενοι

---

[85]Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.*, σ.372
[86] Γ. Παπανδρέου, «Δεκέμβριος 1944», στην *Καθημερινή*, 1.03.1948
[87] Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949), «*Λήψη μέτρων για την διάλυση των Ταγμάτων Ασφαλείας*», Αθήνα 1998, τ. 1 σ. 132

για την έκδοση διαταγής αφοπλισμού χωρίς την έγκριση τους και συγχρόνως αποφασίζει την διοργάνωση συλλαλητηρίου στις 3 Δεκεμβρίου[88], το οποίο καταστέλλεται με πυροβολισμούς από τους Βρετανούς. Έκτοτε ξεκινούν τα λεγόμενα «Δεκεμβριανά», δηλαδή οι συγκρούσεις ανάμεσα στον ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και τις κυβερνητικές δυνάμεις που αποτελούνταν από ένα συνονθύλευμα με βασικό «κορμό» τις βρετανικές δυνάμεις συνεπικουρούμενοι από την Ορεινή Ταξιαρχία, τον Ιερό Λόχο και τα νεοσύστατα Τάγματα Εθνοφυλακής (πρώην Τάγματα Ασφαλείας). Κατά το πρώτο δεκαήμερο ο ΕΛΑΣ κατάφερε να περιορίσει τους αντιπάλους σε μερικές συνοικίες στο κέντρο της Αθήνας αλλά από τα μέσα του μήνα η απόβαση στο Φάληρο καινούργιων βρετανικών μονάδων[89], ανέτρεψε τελικά τους συσχετισμούς και οδήγησε σε ανακωχή στις αρχές του Γενάρη και στην υποχρέωση του ΕΛΑΣ να αποχωρήσει πλήρως από την Αττική, αν και διέθετε πανελλαδικά σοβαρές δυνάμεις, ο αντίκτυπος της ήττας στην πρωτεύουσα και οι πρακτικές δυσκολίες συνέχισης των επιχειρήσεων (έλλειψη σε πολεμοφόδια) οδήγησαν την ηγεσία του ΚΚΕ να επιδιώξει τη συνθηκολόγηση[90]. Με αυτό τον τρόπο τερματίζεται η πρώτη φάση του ελληνικού εμφυλίου.

Μετά την υπογραφή της Συμφωνίας παντού σ' όλη την επικράτεια της Ελλάδας πραγματοποιούνταν δολοφονίες και ξυλοδαρμοί μελών του ΕΑΜ, καθώς και συλλήψεις. Το ΚΚΕ για την αντιμετώπιση της κατάστασης αποφασίζει στην 12η Ολομέλεια του Ιουνίου 1945 την οργάνωση της Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας[91]. Πρόκειται για ένα συνδυασμό πολιτικών και οργανωτικών μέτρων με σκοπό να αντιμετωπίσει ο λαός οργανωμένα τις επιδρομές παρακρατικών ομάδων αλλά και των επίσημων μηχανισμών του κράτους, επρόκειτο για μορφή που χρησιμοποιούνταν κυρίως όταν βρισκόταν σε κίνδυνο η σωματική ακεραιότητα και η περιουσία των κατοίκων, καθώς και για την περιφρούρηση των διαδηλώσεων. Οι ομάδες αυτές σημείωσαν αρκετές επιτυχίες και συνδέθηκαν με τις Ομάδες Δημοκρατικών Ενόπλων Καταδιωκόμενων, οι οποίες αποτελούνταν από πρώην μέλη του ΕΑΜ που κατέφευγαν στα βουνά και αποτέλεσαν τους πρώτους αντάρτικους σχηματισμούς εμφανιζόμενες την άνοιξη και κυρίως το καλοκαίρι του 1945[92]. Έτσι, στις 26 Οκτωβρίου 1946 ιδρύεται

---

[88] Χ. Χατζηιωσήφ, «Δεκέμβρης 1944, τέλος και αρχή», στην: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945 Κατοχή-Αντίσταση* (επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ), Αθήνα 2007, τ. Γ2 σ. 386

[89] Γ. Μαργαρίτης, «η Μάχη των 33 ημερών στην Αθήνα» στο *Δεκέμβρης του 1944, η κρίσιμη ταξική σύγκρουση* (επιμ. Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ), Αθήνα 2015, σ. 140

[90] Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, Αθήνα 2002, , τ. 1Α σ. 81-85

[91] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.*, σ. 140

[92] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.*, σ. 148

το Γενικό Αρχηγείο Ανταρτών[93]που θεωρείται η ιδρυτική πράξη του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας και εγκαινιάζει τη δεύτερη φάση του ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1946-1949). Σε αυτά τα τρία χρόνια συγκρούσεων, οι στρατιωτικές επιχειρήσεις αφορούσαν αποκλειστικά την ύπαιθρο και κυρίως τα χωριά της. Τα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης έμειναν «παρατηρητές», ακόμα και όταν οι αντάρτες κατάφεραν να προσεγγίζουν τα περίχωρα τους, ενώ οι υπόλοιπες πόλεις επηρεάστηκαν μόνο από ολιγοήμερες καταλήψεις των αντάρτικων δυνάμεων. Συνοψίζοντας, ο ΔΣΕ παρά την αξιόλογη αριθμητική δυναμική του δεν κατάφερε να καταλάβει κάποια πόλη για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η αναδιοργάνωση του κυβερνητικού στρατού και των υπόλοιπων κρατικών μηχανισμών περιόρισαν δραστικά τις όποιες δυνατότητες νίκης του. Στις 29 και 30 Αυγούστου ο ΔΣΕ εγκατέλειψε τα τελευταία υψώματα του Γράμμου και πέρασε στο έδαφος της Αλβανίας.

[93] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.*, σ. 154

Β΄ Κεφάλαιο

Οι πολιτικοί πρόσφυγες στη Βουλγαρία

2.1. Οι φάσεις εγκατάστασης στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας

Οι προσφυγικές ροές στη Βουλγαρία μπορούν να χωριστούν σε τρεις χρονολογικές περιόδους ακολουθώντας τις εξελίξεις στο εσωτερικό της Ελλάδας από τη Συμφωνία της Βάρκιζας μέχρι την τελική έκβαση του εμφυλίου πολέμου: η πρώτη περίοδος διαρκεί από το Φλεβάρη του 1945 έως τον Αύγουστο του ίδιου έτους, η δεύτερη από τον Ιανουάριο του 1947 έως τον Αύγουστο του 1949 και η τρίτη από το φθινόπωρο του 1949 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960.

Η πρώτη φάση εγκατάστασης των πολιτικών προσφύγων ξεκινά τους πρώτους μήνες του 1945 ύστερα από την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Ωστόσο, δεν πρόκειται για κάποιο οργανωμένο και μαζικό «κύμα» μετανάστευσης αλλά για στοχευμένες μετακινήσεις, υπό την ευθύνη της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, μερικών χιλιάδων κομματικών μελών, αξιωματικών του ΕΛΑΣ, στελεχών της ΟΠΛΑ αλλά και ορισμένων φίλων ή οπαδών του κόμματος, οι οποίοι είχαν στενή συγγενική σχέση με όσα άτομα ανήκαν στις παραπάνω κατηγορίες[94], ώστε να προστατευτούν από τις διώξεις. Το σύνολο αυτών των προσφύγων διενεμήθη μεταξύ Βουλγαρίας, Γιουγκοσλαβίας και Αλβανίας, ενώ ο τελικός προορισμός εγκατάστασης ορίστηκε να είναι το χωριό Μπούλκες που βρισκόταν στο βόρειο τμήμα της Γιουγκοσλαβίας, όπου και μετεγκαταστάθηκαν στις 15 Αυγούστου 1945[95]. Εν ολίγοις ο μικρός αριθμός του πρώτου προσφυγικού ρεύματος και η προσωρινή εγκατάσταση ενός υποσυνόλου από αυτό το αριθμητικά ισχνό ρεύμα στο βουλγαρικό έδαφος δεν οδήγησε σε κάποια σοβαρή εγχώρια ανακατάταξη και συνεπώς στην ανάγκη παροχής μιας οργανωμένης κρατικής μέριμνας. Πολύ πιθανόν για αυτό το λόγο να μην υπάρχει κανένα αριθμητικό στοιχείο για την άφιξη των προσφύγων αυτής της πρώτης περιόδου, έστω και κατά προσέγγιση.

Τα επόμενα χρόνια η εκδήλωση της δεύτερης φάσης του εμφυλίου πολέμου την τριετία 1946-1949 και η διεξαγωγή εκτεταμένων στρατιωτικών επιχειρήσεων από τα κυβερνητικά στρατεύματα στο βόρειο τμήμα της Ελλάδας, όπου βρισκόταν η κύρια δύναμη του ΔΣΕ, είχε ως φυσικό επακόλουθο την εκ νέου δημιουργία προσφυγικών

---

[94] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Δοκίμιο Ιστορίας,* τ.Β2, Αθήνα 2019,σ. 84
[95] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 85

ροών προς τα κράτη της ανατολικής Ευρώπης, οι οποίες πλέον ήταν μαζικές, οργανωμένες από τις αντάρτικες δυνάμεις και αφορούσαν στο σύνολο τους, τραυματίες, ανάπηρους, γυναίκες και παιδιά. Συνεπώς, και στην περίπτωση της Βουλγαρίας το προσφυγικό ρεύμα συμπίπτει απολύτως χρονολογικά με την έναρξη, τη διάρκεια αλλά και το τέλος αυτού του δεύτερου «γύρου» των πολεμικών αναμετρήσεων.

Πιο συγκεκριμένα, η δεύτερη φάση εγκατάστασης πραγματοποιήθηκε στις 18 Ιανουαρίου 1947, όπως μαρτυρά το μεταγενέστερο και συνάμα επετειακό φύλλο της εφημερίδας «Λευτεριά» με ημερομηνία 18 Ιανουαρίου 1948[96], η οποία εκδιδόταν στην ελληνική προσφυγική κοινότητα της πόλης Μπερκόβιτσα, στη βορειοδυτική Βουλγαρία, με αφορμή τη συμπλήρωση ενός χρόνου παραμονής στη γειτονική χώρα και την έναρξη διαδικασιών για την εκλογή των καινούργιων κομματικών οργάνων καθοδήγησης των προσφύγων. Τα διαθέσιμα αριθμητικά στοιχεία για την εγκατάσταση τους είναι ελλιπή λόγω της αποσπασματικότητας των πηγών τόσο στο τομέα των δημοσιευμένων κρατικών αρχείων της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας όσο και στον προσφυγικό τύπο. Χαρακτηριστικά, από τον Ιανουάριο του 1947 μέχρι τον Αύγουστο του ίδιου έτους, δηλαδή κατά την διάρκεια των πρώτων εφτά μηνών από την άφιξη Ελλήνων προσφύγων, δεν υπάρχει κανένα στοιχείο για το πόσοι ήρθαν στη Βουλγαρία, ενώ το Σεπτέμβριο του 1947 καταγράφονται 327 άτομα εκ των οποίων 191 παιδιά, πολλά από αυτά ορφανά, 96 γυναίκες και 40 άντρες[97]. Έπειτα, τους εναπομείναντες μήνες του 1947 δεν υπάρχει κάποια καινούργια καταγραφή, όμως σε αυτήν την περίπτωση δεν θα πρέπει να αποκλειστεί και το ενδεχόμενο όντως να μην πραγματοποιήθηκε μια εκ νέου προσφυγική ροή. Άλλωστε, το φαινόμενο των προσφυγικών μετακινήσεων είναι εκ των πραγμάτων ένα ασταθές κοινωνικό φαινόμενο και συνδέεται κυρίως με την εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Στις αρχές του 1948 μέχρι τις 8 Ιουνίου του ίδιου χρόνου εγκαθίστανται ένα σύνολο 3.545 προσφύγων αποτελούμενο από 1.793 ενήλικες και 1.752 παιδιά[98], πάνω από το 50% αυτού του συνόλου έμενε στον οικισμό της Μπερκόβιτσα, ενώ υπάρχει και καταγραφή 84 ατόμων στον οικισμό της πόλης Μπελογκραντζίκ[99]. Παράλληλα, το φθινόπωρο του ίδιου έτους πραγματοποιούνται ανταλλαγές ανηλίκων και τραυματιών μεταξύ

---

[96] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας*, αρ. φ. 7, 18.01.1948, σ. 5
[97] Κ. Τσέκου, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας 1948-1982: πολιτικές ένταξης και στρατηγικές επιβίωσης μιας «προσωρινής διαμονής»,* Κέρκυρα 2008, σ.40
[98]Κ. Τσέκου, *ό. π.,* σ.40
[99] Κ. Τσέκου, *ό. π.,* σ. 40

Βουλγαρίας και Ρουμανίας. Σύμφωνα με τα βουλγαρικά κρατικά αρχεία στις 12/11/1948[100] εγκρίνεται η αποστολή 73 ανηλίκων ηλικίας 17 ετών (θεωρούνταν στρατεύσιμη ηλικία από το ΔΣΕ) από τη Ρουμανία προς τη Βουλγαρία και ταυτόχρονα υπάρχει έγκριση για την μεταφορά 140 παιδιών προς τη ρουμανική επικράτεια. Επιπλέον, καινούργιο ραδιοτηλεγράφημα με ημερομηνία 6/12/1948[101] από στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας ενημερώνει το αντίστοιχο «αδελφό» κόμμα της Ρουμανίας πως εγκρίνεται η μεταφορά άλλων 71 παιδιών προς τη Βουλγαρία, ενώ ενημερώνει ότι θα σταλούν προς το ρουμανικό κράτος 150 τραυματίες. Αξίζει να σημειωθεί ότι τέτοιου είδους ενέργειες ήταν συνηθισμένες ανάμεσα στα κράτη του σοσιαλιστικού μπλοκ κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου και σχετίζεται με τη συμβολή του κάθε κράτους στο συντονισμό βοήθειας προς το ΚΚΕ και τις αντάρτικες δυνάμεις είτε σε άμεσο επίπεδο με τη χορήγηση στρατιωτικού εξοπλισμού είτε σε έμμεσο, όπως η περίθαλψη άμαχου πληθυσμού. Επίσης, τέτοιου είδους κινήσεις μπορούν να εξηγήσουν την καινούργια καταγραφή προσφύγων στη Βουλγαρία στις 20 Απριλίου 1949, η οποία ανέφερε 3.278 πρόσφυγες[102] παρουσιάζοντας μια μικρή μείωση- κατά 267 άτομα -σε σύγκριση με αυτή του 1948. Συγχρόνως, στην καινούργια καταγραφή παρουσιάζεται μια πιο ισορροπημένη κατανομή των προσφύγων στους οικισμούς που τους φιλοξενούσαν, καθώς στο Μπελοκραντζίκ διέμεναν πλέον 1.180 άτομα και στην Μπερκόβιτσα 1.700, ενώ στο χωριό Μπάνκι νοσηλεύονταν 398 πρόσφυγες. Τέλος, όσον αφορά τους ανήλικους πρόσφυγες η οργάνωση που συγκροτήθηκε από την Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση (το πολιτικό σκέλος του ΔΣΕ) για τη μεταφορά και τη φροντίδα των παιδιών στην ανατολική Ευρώπη υπό την επωνυμία « Επιτροπή Βοήθειας για το Παιδί» (ΕΒΟΠ) κατέγραψε 3.000 ανήλικα[103], τα οποία φιλοξενήθηκαν την περίοδο 1948-1949 στη γειτονική χώρα και εγκαταστάθηκαν στις πόλεις Γκάμπροβο, Στάρα Ζαγκόρα, Μπότεβγκραντ, Σλίβεν, Κάρλοβο και Μπουργκάς, καθώς και στα χωριά Πάβελ Μπάνια, Γιάκουτα και Ζέμεν[104]. Μάλιστα, από το συγκεκριμένο σύνολο των ανήλικων προσφυγόπουλων πάνω από το μισό ποσοστό είχε γονείς, οι οποίοι ανήκαν στην 6η και

---

[100]*Κεντρικά Βουλγαρικά Αρχεία-Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1., Op.Arh.Ed.1372* στο Β. Κόντης-Σπ. Σφέτας(επιμ.), *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα Γιουγκοσλαβικά και Βουλγαρικά Αρχεία,* Θεσσαλονίκη 2006, σ. 217

[101] *«Κεντρικά Βουλγαρικά Αρχεία-Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1., Op.Arh.Ed.1370»* στο Β. Κόντης-Σπ. Σφέτας (επιμ.), *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα Γιουγκοσλαβικά και Βουλγαρικά Αρχεία,* Θεσσαλονίκη 2006, σ. 218,

[102] Κ. Τσέκου, *ό. π,*σ.41

[103]Δ. Σέρβος, *«Το παιδομάζωμα και ποιοι φοβούνται την αλήθεια»,* Αθήνα 2001, σ. 281-282

[104] Δ. Σέρβος ,*ό. π.,* σ. 281-282

7η μεραρχία του ΔΣΕ με την τελευταία να έχει δράση στις περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας και Δυτικής Θράκης.

Η λήξη των εχθροπραξιών στις 28 και 29 Αυγούστου 1949 με τη σύμπτυξη του αντάρτικου στρατού και το πέρασμα της κύριας δύναμης του στο έδαφος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας σηματοδοτεί και την έναρξη του τρίτου προσφυγικού ρεύματος προς τις ανατολικές χώρες. Οι επόμενοι μήνες του φθινοπώρου αποτελούν μια μεταβατική περίοδο κατά την οποία περνούν τα σύνορα όσες μονάδες του ΔΣΕ έμεναν ακόμα στο ελληνικό έδαφος είτε ως αντιπερισπασμός είτε ως «…*μέσο πίεσης για όσο* το *δυνατόν περισσότερο εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής του τόπου, με βάση τις προτάσεις τις ΣΕ, και σαν μορφή άμυνας εναντίον του δολοφονικού οργίου των κρατικών και παρακρατικών οργάνων του μοναρχοφασιμού*.»[105], σύμφωνα με την απόφαση της 6ης ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ.

Η οριστική υποχώρηση του ΔΣΕ συμπαρέσυρε εκ νέου μια μεγάλη μάζα άμαχου πληθυσμού από τις περιοχές που δρούσε. Το γενικό σύνολο των προσφύγων στη βουλγαρική επικράτεια υπολογιζόταν γύρω στους 5.000 αλλά τους επόμενους μήνες λόγω της ανακατανομής τους στα διάφορα σοσιαλιστικά κράτη σημείωσε πτώση, καθώς το 1950 η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ αναφέρει ότι στη Βουλγαρία υπάρχουν συνολικά 3.021 άτομα σε σύνολο 55.881 προσφύγων. Στις υπόλοιπες χώρες η κατανομή ήταν ως εξής: ΕΣΣΔ 11.980, Τσεχοσλοβακία 11.941, Πολωνία 11.458, Ρουμανία 9.100, Ουγγαρία 7.523 και Ανατολική Γερμανία 1.128[106].

Με βάση τα παραπάνω στατιστικά στοιχεία είναι εμφανές ότι το ποσοστό εγκατάστασης των προσφύγων στη γειτονική χώρα (5%), ύστερα από τη λήξη του εμφυλίου πολέμου ήταν πολύ χαμηλό συγκριτικά με τα υπόλοιπα σοσιαλιστικά κράτη. Τα επόμενα χρόνια τα στοιχεία άλλαξαν, καθώς έγινε ανακατανομή του προσφυγικού πληθυσμού με σκοπό την επανένωση των οικογενειών. Η ανακατανομή αυτή οδήγησε μόνο σε μια μικρή αύξηση των προσφύγων στη Βουλγαρία από 3.021 το 1950 σε 4.000 το 1955[107] σημειώνοντας άνοδο κατά 979 άτομα σε μια πενταετία. Ωστόσο, την περίοδο 1952-1959 σημειώνεται ένα ιδιαίτερο φαινόμενο στην επικράτειας της: σημειώνονται μαζικές αφίξεις οικογενειών από Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Ρουμανία και Ουγγαρία δηλώνοντας ως επιθυμία για χώρα μετοίκισης το βουλγαρικό κράτος με

---

[105] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ.466

[106] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτώβρη 1950 –Πρακτικά*, Αθήνα 2011, σ.329

[107] Ι. Μπάεφ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα, Διεθνείς Διαστάσεις,* Αθήνα 1997, σ. 228

το σκεπτικό της εγγύτητας του στα ελληνικά σύνορα, αν και στις περιπτώσεις της Ουγγαρίας και της Πολωνίας πιθανόν να διαδραμάτισε κάποιο ρόλο και οι πολιτικές αναταραχές του 1956 και του 1960-1961 αντιστοίχως. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα σε μια απογραφή πληθυσμού που πραγματοποίησε η Δημοκρατική Οργάνωση Μόρφωσης και Εκπολιτισμού (ΔΟΜΕ) που συσπείρωνε τις ελληνικές προσφυγικές κοινότητες της Βουλγαρίας κατέγραψε 6.529 πρόσφυγες με ημερομηνία 1/1/1963[108], δηλαδή προστέθηκαν στο προσφυγικό σύνολο 2.529 άτομα μέσα σε οκτώ χρόνια. Εν τω μεταξύ το σύνολο των πολιτικών προσφύγων στην ανατολική Ευρώπη είχε ανέλθει περίπου σε 130.000 άτομα. Ένα χρόνο πριν, το 1962 η ΔΟΜΕ στην επίσημη ιδρυτική της συνδιάσκεψη κάνει λόγο για 7.000 πρόσφυγες[109], ένα νούμερο που δε διαφέρει πολύ από τα στοιχεία που δίνει το τμήμα διεθνών σχέσεων του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας, στα μέσα της δεκαετίας του 60΄, κάνοντας λόγο για 7.700 πρόσφυγες[110]. Όμως, τα επόμενα χρόνια παρατηρήθηκε για ακόμα μια φορά μείωση, καθώς σύμφωνα με τα στοιχεία που έδωσε η Κεντρική Επιτροπή Προσφύγων Ελλάδος (ΚΕΠΕ) σε υπόμνημα της στο ελληνικό κοινοβούλιο στις 10 Ιανουαρίου 1975 γίνεται λόγος για 6.800 πολιτικούς πρόσφυγες[111].

Συμπερασματικά, το μέσο ποσοστό εγκατάστασης των πολιτικών προσφύγων στην Λαϊκή Δημοκρατία Βουλγαρίας υπήρξε χαμηλό και κυμαινόταν κατά μέσο όρο από 5% έως 5,92%. Μάλιστα, παρά την ύπαρξη πολλαπλών παραγόντων, όπως ανακατανομή προσφυγικού πληθυσμού, πλεονέκτημα εγγύτητας στα ελληνικά σύνορα και έλλειψη πολιτικών αναταραχών συγκριτικά με άλλα σοσιαλιστικά κράτη (Ουγγαρία, Πολωνία) το προσφυγικό ρεύμα στη βουλγαρική επικράτεια δε γνώρισε σημαντική αύξηση και οι όποιες σποραδικές αυξήσεις του ήταν από χαμηλές έως μέτριες σε απόλυτα νούμερα, ενώ την τελευταία δεκαετία πριν την επίλυση του προσφυγικού ζητήματος σημειώνεται εκ νέου μείωση των προσφύγων που διέμεναν εκεί.

2.2. Οι περιοχές προέλευσης των προσφύγων: χωροταξική σύνθεση

Για τον προσδιορισμό των περιοχών προέλευσης των προσφύγων το ασφαλέστερο τεκμήριο αποτελεί το σύνολο των 3.000 ανηλίκων που φιλοξενήθηκαν

---

[108] Κ. Τσέκου, *ό. π.,* σ. 44
[109] Αρχείο του ΚΚΕ, *έγγραφο 40652_044_118843.jpg*
[110] Ι. Μπάεφ, *ό. π.,* σ 228
[111] Κ. Τσέκου, *ό. π.,* σ. 45

την περίοδο 1948-1949. Χαρακτηριστικά, τα συγκεκριμένα παιδιά προέρχονταν από τους νομούς Έβρου, Ροδόπης, Κιλκίς, Σέρρες, Φλώρινας, Καστοριάς και Ιωαννίνων[112]. Επίσης, οι μεραρχίες του ΔΣΕ που πέρασαν τα βουλγαρικά σύνορα προς τα τέλη του 1949 δρούσαν στις εξής περιοχές: Κεντρική Μακεδονία, Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη. Συνεπώς, η συντριπτική πλειονότητα των πολιτικών προσφύγων που διέμεναν στη Βουλγαρία προέρχονταν χωροταξικά από τη βόρεια Ελλάδα. Επίσης, η ύπαρξη προσφυγικής μάζας από τους νομούς της Δυτικής Μακεδονίας (Φλώρινα, Καστοριά) και Δυτικής Θράκης (Έβρος, Ροδόπη) μαρτυρά και την ύπαρξη μειονοτικών ομάδων στις γραμμές της.

Από τη μια πλευρά, υπήρχε η Σλαβομακεδονική/βουλγαρόφωνη μειονότητα που προερχόταν από τις περιοχές της Φλώρινας, της Καστοριάς αλλά και της Έδεσσας. Τόσο στην πρώτη όσο και στη δεύτερη περίοδο της εγκατάστασης των προσφύγων δεν εντοπίζεται κανένα δημογραφικό στοιχείο για τη συγκεκριμένη μειονοτική ομάδα με εξαίρεση ορισμένες πρόσφατες δειγματοληπτικές έρευνες, οι οποίες όμως δεν μπορούν να δώσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα. Κατά τις εργασίες της 3ης Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ ένας από τους αντιπροσώπους που εκπροσωπούσαν τις οργανώσεις του κόμματος στη Βουλγαρία ανέφερε πως: *«Στη Μπερκόβιτσα, όπως και παντού στην Βουλγαρία, ΝΟΦ υπήρχε εξαρχής. Λειτουργούσε πάντα σχολείο για τους Μακεδόνες. Οι Μακεδόνες στην Μπερκόβιτσα είχαν δίκη τους λέσχη και εκπολιτιστικό συγκρότημα που το βοηθήσαμε και γύρισε στις Κοινότητες της Βουλγαρίας, όπου έδωσε παντού παραστάσεις. Στελέχη Μακεδόνες υπήρχαν πάντα στην καθοδήγηση των Κοινοτήτων, την Εξελεγκτική Επιτροπή και τα Γραφεία των εξωκομματικών οργανώσεων»*[113]. Η παραπάνω τοποθέτηση επιβεβαιώνεται εν μέρει και από την επίσημη εισήγηση της συνδιάσκεψης κατά την αναφορά της στα φροντιστήρια ταχύρρυθμης εκπαίδευσης για τους νέους δασκάλους: στη ΛΔ Βουλγαρίας τη χρονιά 1949-1950 καταγράφεται ότι παρακολούθησαν φροντιστηριακά μαθήματα διδασκαλίας 39 Έλληνες και 2 Σλαβομακεδόνες[114]. Η ύπαρξη λοιπόν Σλαβομακεδόνων δασκάλων μαρτυρά και την καθιέρωση μαθημάτων στην αντίστοιχη διάλεκτο. Παρα ταύτα, στα διασωθέντα φύλλα του προσφυγικού τύπου εκείνης της περιόδου δε βρέθηκε το παραμικρό στοιχείο εκπαιδευτικής, πολιτιστικής ή έστω πολιτικής δραστηριότητας και αποτελεί ζήτημα για περαιτέρω διερεύνηση. Όπως και να ‘χει η ύπαρξη σλαβομακεδονικής μειονότητας

---

[112] Δ. Σέρβος, *ό. π.,* σ..281-282
[113] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ..457
[114] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ.356

ανάμεσα στους πολιτικούς πρόσφυγες, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στα βουλγαρικά εδάφη, επιβεβαιώνεται από την απογραφή της ΔΟΜΕ του 1963: σε σύνολο 6.529 προσφύγων καταγράφονται 1.952 Σλαβομακεδόνες (29,10% επι του συνόλου). Ακόμα υπήρχαν 75 Βούλγαροι, 2 Γιουγκοσλάβοι, ενώ 255 πρόσφυγες είχαν το χαρακτηρισμό του «αδήλωτου» στην εθνικότητα τους[115]. Είναι βέβαιο ότι η ασάφεια που παρουσιάστηκε στη δήλωση της εθνικότητας αντανακλούσε εννοιολογικές συγχύσεις στο ζήτημα του «μακεδονικού».

Τα επόμενα χρόνια έγινε μια προσπάθεια συσπείρωσης τους μέσω της οργάνωσης «Ίλιντεν», η οποία ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1952 με έδρα τη Ρουμανία[116] και εξαπλώθηκε αποκλειστικά στις Λαϊκές Δημοκρατίες. Ως υπεύθυνος ορίστηκε ο Σλαβομακεδόνας Παντελής Βαϊνάς, ταξίαρχος του ΔΣΕ και στέλεχος του ΚΚΕ. Ο σκοπός δημιουργίας της οργάνωσης ήταν να αποτελέσει το αντίβαρο απέναντι στους υποστηρικτές του Τίτο που βρίσκονταν στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, ένας στόχος, όμως, που περνούσε μέσα από την αποκήρυξη του ΝΟΦ και των υπολοίπων οργανώσεων του (ΝΟΜΣ και ΑΦΖ) ως προδοτικές[117], παρά το γεγονός ότι το ΚΚΕ είχε καταφέρει κατά τη διάρκεια του εμφυλίου να τον θέσει υπό τον πολιτικό του έλεγχο. Παρόλα αυτά, ούτε ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην ισχυροποίηση της οργάνωσης από τα κομματικά στελέχη ούτε μακροημέρευσε: το 1956 ο «Ίλιντεν» διαλύεται και οι Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες πλέον δρούσαν από κοινού με τους αντίστοιχους Έλληνες υπό την αιγίδα κοινών συλλόγων και οργανώσεων. Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι ο «Ίλιντεν» ήταν μια κομματική πρωτοβουλία για τη δημιουργία ενός φορέα που θα συσπείρωνε τους Σλαβομακεδόνες εξίσου μαζικά με το ΝΟΦ αλλά απαλλαγμένος από στελέχη που υιοθετούσαν τις εθνικιστικές θέσεις της Γιουγκοσλαβίας και γενικότερα απαλλαγμένος από πολιτικές αντιπαραθέσεις γύρω από το μακεδονικό ζήτημα.

Στον αντίποδα, η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης είχε ισχνή παρουσία στις προσφυγικές ροές. Ακόμα και την περίοδο του εμφυλίου ο ΔΣΕ είχε καταφέρει να συγκροτήσει μόλις ένα τάγμα Οθωμανών[118], ενώ και η αντίστοιχη VII μεραρχία του κυβερνητικού στρατού θεωρούνταν από στρατιωτικής απόψεως αναξιόπιστη[119]. Γενικά, το μουσουλμανικό στοιχείο, τουλάχιστον όσον αφορά το

---

[115] Κ. Τσέκου, *ό. π.,* σ. 44
[116]Κ. Τσέκου, *ό. π.,* σ.37
[117] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο των Π .Πολιτικών Προσφύγων,* αρ.φ. 686, 27.06.1952, σ.2
[118] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ.181
[119] Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949* Αθήνα 2002, τ. 2Β, σ.392-395

τουρκικό τμήμα του, ήταν απρόθυμο να συμπαραταχθεί στον εμφύλιο με κάποια από τις δύο πλευρές, καθώς εξαιτίας της παράλυσης του ελληνικού κράτους κατά τη διάρκεια της Τριπλής Κατοχής, η Τουρκία είχε φροντίσει να αυξήσει την πολιτική επιρροή της προς το ελληνικό κομμάτι της Θράκης. Συνεπώς, το μουσουλμανικό στοιχείο αισθανόταν αποξενωμένο από τις εγχώριες εξελίξεις και κρατούσε αδιάφορη στάση. Επομένως, η ελάχιστη παρουσία των μουσουλμάνων στις γραμμές του αντάρτικου στρατού οδήγησε στην απειροελάχιστη παρουσία τους στις γραμμές των πολιτικών προσφύγων. Τα στοιχεία είναι αδιάσειστα, αφού σύμφωνα με επιστολή της ΚΕ του ΚΚΕ προς το Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας το 1951 αναφέρει ότι σε όλες τις υπόλοιπες Λαϊκές Δημοκρατίες υπάρχουν μόλις 170 Οθωμανοί φυγάδες και εκφράζει την πρόθεση του να συγκεντρωθούν στο βουλγαρικό έδαφος μαζί με τους αντίστοιχους 80 Οθωμανούς διωκόμενους που ήδη βρίσκονταν εκεί[120]. Αξίζει, να σημειωθεί ότι παρά το μικρό σύνολο των μουσουλμάνων προσφύγων η κομματική καθοδήγηση της Μπερκόβιτσα έδειξε ιδιαίτερη μερίμνα για την πολιτική τους αφομοίωση αλλά και τη διατήρηση της πολιτιστική τους ταυτότητας. Ενδεικτικά, στις 11/3/1948 διοργανώθηκε ειδική συγκέντρωση για τους μουσουλμάνους που ήταν κομματικά μέλη[121], ιδρύθηκε μουσουλμανικό σχολείο και επετράπη η τέλεση του Ραμαζανιού[122].

[120] Κ. Τσέκου, *ό. π.,* σ. 38
[121]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ..Α Μπερκόβιτσας,* αρ. φ.10, 15.03.1948, σ..2
[122]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας,* αρ. φ. 20, 15.08.1948, σ. 2

Γ΄ Κεφάλαιο

Η ζωή της προσφυγικής κοινότητας

3.1. Η οικονομική παρουσία των προσφύγων στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας

Ο μαζικός εκτοπισμός οδήγησε τους πρόσφυγες εκ των πραγμάτων στην ανάγκη να δημιουργήσουν ξεχωριστές δομές στον τομέα των κομματικών οργανώσεων. Η πρώτη προσφυγική κοινότητα στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας φαίνεται πως λειτούργησε ως πρότυπο και για την οργάνωση των πολιτικών προσφύγων στη Βουλγαρία. Πολύ πιθανόν αυτό το δεδομένο να ισχύει και για τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στις υπόλοιπες Λαϊκές Δημοκρατίες. Πιο συγκεκριμένα ήδη από τους πρώτους μήνες του 1947 είχαν συγκροτηθεί κομματικές οργανώσεις βάσης υπό την μορφή «γκρούπας», δηλαδή ομάδας. Κάθε ομάδα είχε το δικό της γραφείο καθοδήγησης. Τη γενική εποπτεία όλων των γκρουπών του καταυλισμού την είχε η Ομάδα Συμβίωσης Λαϊκών Αγωνιστών (Ο.Σ.Λ.Α), η οποία λειτουργούσε ως δευτεροβάθμιο καθοδηγητικό όργανο. Διέθετε και εκείνη το δικό της γραφείο καθοδήγησης αλλά και μια Επιτροπή Ελέγχου που ήταν υπεύθυνη για την εφαρμογή των αποφάσεων[123]. Ακόμα, υπήρχε η οργάνωση της ΕΠΟΝ, η οποία αργότερα μετονομάστηκε σε Οργάνωση Δημοκρατικής Νεολαίας Μπερκόβιτσας, και η μαθητική οργάνωση των Αετόπουλων. Τέλος, κάθε γκρούπα είχε τη δική της εφημερίδα, όπως και κάθε θάλαμος της κοινότητας, ενώ η εφημερίδα «Λευτεριά» αποτελούσε όργανο της Ο.Σ.Λ.Α και αποτελούσε τη βασική εφημερίδα της κοινότητας. Αργότερα, με την αύξηση του αριθμού των προσφύγων που οδήγησε τόσο στη δημιουργία δεύτερου προσφυγικού χώρου στο Μπελογκραντζίκ όσο και στην εγκατάσταση προσφύγων στην πρωτεύουσα της Βουλγαρίας, τη Σόφια, συγκροτήθηκε και μια Κομματική Επιτροπή για την καθοδήγηση όλων των κοινοτήτων. Παράλληλα με τις κομματικές οργανώσεις υπήρχαν και τα γενικά διοικητικά όργανα της προσφυγικής κοινότητας, τα οποία ήταν υπεύθυνα για το σύνολο των πολιτικών προσφύγων είτε ήταν κομματικά μέλη είτε όχι, αποτελούμενα από ένα Συμβούλιο και το αντίστοιχο Γραφείο του.

Κατά την Α΄ Κομματική Συνδιάσκεψη που πραγματοποιήθηκε στις 6/02/1948 επισημαίνεται πως ένα από τα βασικά καθήκοντα των προσφύγων είναι «*πλατειά*

---

[123] Εφημ .*Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας*, αρ.φ. 8, 14.02.1948, σ. 1,2

εκλαϊκευση του αγώνα του Ελληνικού Λαού, πέρνοντας μέρος σε διάφορες ανοικοδομητικές δουλειές (σ.εννοεί ανοικοδόμηση της Βουλγαρίας)» [124], ενώ άλλο φύλλο της εφημερίδας αναφέρει *«Έπειτα από την πείρα της μέχρι σήμερα δουλειάς μας στον τεχνικό και γεωργικό τομέα το Γραφείο εργασίας, αφού έλαβε υπ'όψει τις απαραίτητες επείγουσες δουλειές για την βελτίωση της ζωής της Ομάδας με την απόδοση των συναγωνιστών μας μελέτησε τα παραπάνω πλάνα για το κάθε συνεργείο το μήνα Μάρτη»*[125]. Αυτές οι θέσεις, όπως και ο τρόπος διοίκησης των κοινοτήτων, δίνουν το στίγμα της ιδιότυπης παρουσίας των προσφύγων στον τομέα της οικονομίας. Καθ' όλη τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στην προσφυγική κοινότητα διαμορφώνονταν δύο είδη οικονομίας: α) οι οικονομικές δραστηριότητες που γίνονταν αποκλειστικά εντός του καταυλισμού και συγκροτούσαν ένα είδος «κλειστής οικονομίας», β) η συμμετοχή στη σοσιαλιστική οικονομία της Βουλγαρίας.

Σχετικά με την πρώτη περίπτωση ο όρος «κλειστή οικονομία» δε σημαίνει σε καμία περίπτωση κάποιο είδος παραοικονομίας ή μαύρης αγοράς. Οι πολιτικοί πρόσφυγες δεν υπάγονταν σε διαφορετική νομοθεσία από τους Βούλγαρους πολίτες ούτε υπήρχε κάποια ένδειξη για λαθρεμπόριο. Ωστόσο, η δημιουργία και κυρίως η επέκταση των υποδομών της προσφυγικής κοινότητας ήταν σχεδόν εξ' ολοκλήρου υπό την ευθύνη της κομματικής καθοδήγησης και της κοινοτικής διοίκησης. Από τη μια πλευρά, το βουλγαρικό κράτος παραχωρούσε τις κατάλληλες εκτάσεις μαζί με ορισμένους (συνήθως επιταγμένους) χώρους στέγασης, αγροτικά στρέμματα, μερικά ζώα και πρώτες ύλες, καθώς και τη χορήγηση έκτατης βοήθειας κατά τις πρώτες εβδομάδες άφιξης τους με επιπλέον μερίδα φαγητού, ρούχα και περίθαλψη τραυματιών[126]. Από την άλλη πλευρά, η Ο.Σ.Λ.Α και το Κοινοτικό Συμβούλιο οργάνωσαν τους πρόσφυγες σε συνεργεία εργασίας από τα οποία το καθένα αναλάβανε ένα τομέα: έτσι δημιουργήθηκε συνεργείο οικοδόμων, σιδεράδων, ραφτάδων, φούρνων κλπ.[127]. Τα συνεργεία αυτά αναλάμβαναν να καλύψουν κάθε πρακτική και άμεση ανάγκη της κοινότητας, όπως χτίσιμο καινούργιων δωματίων, νοσοκομείου, μπάνιων, επισκευή ρούχων, παπουτσιών, ζύμωμα και ψήσιμο ψωμιού, καλλιέργεια φρούτων και λαχανικών και άλλα. Τα πλάνα παραγωγής καθορίζονταν αποκλειστικά από την κοινότητα και δε συνδέονταν επ'ουδενί με την κρατική σοσιαλιστική παραγωγή της

---

[124] Εφημ .*Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας*, αρ.φ.8, 14.02.1948, σ. 1
[125] Εφημ. *Λευτεριά ,όργανο της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας,* αρ.φ.10, 15.03.1948, σ. 2
[126] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτώβρη 1950 –Πρακτικά*, Αθήνα 2011, σ.459
[127]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας,* αρ.φ. 6, 01.01.1948, σ. 2

Βουλγαρίας. Εν ολίγοις υπήρχε ένα κλειστό σύστημα αυτάρκειας που θύμιζε τη μορφή στρατοπέδου, μια λέξη που απαντάται συχνά στα φύλλα της «Λευτεριάς» ως χαρακτηρισμό για την Μπερκόβιτσα και δείχνει καθαρά τον προσανατολισμό της. Με άλλα λόγια, οι οικισμοί της Μπερκόβιτσας και του Μπελογκραντζίκ λειτουργούσαν ως χώροι ένοπλων εφεδρειών για το ΔΣΕ και προστασίας άμαχου πληθυσμού. Εν καιρώ πολέμου η ηγεσία του ΚΚΕ δεν μπορούσε παρά να αντιληφθεί την παραμονή προσφύγων στην ανατολική Ευρώπη ως μια εντελώς προσωρινή κατάσταση και τη λειτουργία των οικισμών ενταγμένη σ' ένα ευρύτερο στρατιωτικό σχεδιασμό, αυτό το σκεπτικό μπορεί να εξηγήσει και τη μη μαζική και απευθείας ένταξη των προσφύγων στις παραγωγικές μονάδες και υπηρεσίες. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες το αυτοτροφοδοτούμενο οικονομικό σύστημα εξυπηρετούσε διπλή λειτουργία: αφενός το βουλγαρικό κράτος να παρέχει την αναγκαία βοήθεια με το μικρότερο δυνατό οικονομικό κόστος και αφετέρου να κρατηθεί μια πολιτική και στρατιωτική συνοχή στις γραμμές των προσφύγων, οι οποίοι θα ήταν έτοιμοι ανά πάσα να επιστρέψουν στην Ελλάδα.

Παρά ταύτα, η οικονομική παρουσία των προσφύγων δεν περιορίστηκε αποκλειστικά εντός των κοινοτήτων. Η κομματική καθοδήγηση είτε φρόντισε για την συγκρότηση ομάδων που πήγαιναν σε διάφορα μέρη της χώρας και βοηθούσαν σε κρατικές ή συνεταιριστικές επιχειρήσεις είτε συγκρότησε καινούργιες κομματικές οργανώσεις σε άλλες πόλεις λόγω της πίεσης από την προσέλευση καινούργιων προσφύγων. Και στις δύο περιπτώσεις οι πολιτικοί πρόσφυγες συμμετείχαν έμμεσα και περιοδικά στις παραγωγικές δραστηριότητες της βουλγαρικής σοσιαλιστικής οικονομίας, διότι *«Πέρνοντας δε μέρος εδώ στην παραγωγή εξυπηρετούμε την Ομάδας μας καθένας με την ειδικότητα του και βελτιώνουμε έτσι τη ζωή μας αλλά ακόμη βοηθάμε τη νεαρή Λ. Δημοκρατία του σ. Γ.Δημητρόφ. Ακόμα με το να βοηθάμε την Λ. Δημοκρατία της Βουλγαρίας εκλαϊκεύουμε τον αγώνα μας και δίνουμε να καταλάβει όλη η ανθρωπότητα ότι είμαστε άνθρωποι της δουλειάς, της προόδου και του πολιτισμού»*[128]. Εκτός, βέβαια από τους προφανής ιδεολογικούς λόγους της αλληλεγγύης προς το τοπικό κομμουνιστικό κόμμα ή την αφομοίωση του συλλογικού τρόπου με τον οποίο οφείλουν να δουλεύουν οι κομμουνιστές σε μια σοσιαλιστική κοινωνία, το ΚΚΕ στόχευε και στην κατάρτιση των στελεχών του με πρακτικές γνώσεις και εμπειρίες για να βοηθήσουν στο προσεχές μέλλον το καινούργιο ελληνικό κράτος που θα προέκυπτε

[128] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας*, αρ.φ. 9, 01.03.1948, σ. 1

από τη νίκη του ΔΣΕ. Το γεγονός ότι η συντριπτική πλειονότητα των ανταρτών του ΔΣΕ ήταν αγρότες[129] και ο αποκλειστικός χώρος δράσης του ήταν η ύπαιθρος δίνει τον τόνο τόσο της κοινωνικής σύνθεσης των προσφύγων όσο και του τρόπου με τον οποίο αξιοποιήθηκαν από τις βουλγαρικές αρχές. Καθ΄ όλη τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου η προσφυγική μάζα απασχολούνταν κυρίως στον αγροτικό τομέα και δευτερευόντως στους τομείς των κατασκευών και της βιοτεχνίας, όπως η συμμετοχή σε συνεργεία τσαγκάρηδων, κεραμοποιών ή σιδεράδων με τα οποία οι πρόσφυγες ήταν σίγουρα εξοικειωμένοι από τα αντίστοιχα συνεργεία που υπήρχαν στην Μπερκόβιτσα και το Μπελογκραντζίκ. Σε αντιδιαστολή, η συμμετοχή στη βιομηχανία εντοπίζεται μόνο σε κλάδους που συνδέονταν στενά με τη γεωργία (π.χ. τεχνικό συνεργείο τρακτεριστών) ή στο κλάδο των μεταφορών, όχι όμως και στις βιομηχανικές μονάδες.

Στον προσφυγικό τύπο γίνεται λόγος για υπερκάλυψη των πλάνων από όσους συμμετείχαν σε αυτές τις ομάδες εργασίας αλλά θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι το ανθρώπινο δυναμικό αποτελούνταν από ηλικιωμένους, τραυματίες, ανάπηρους, γυναίκες και ανήλικα. Οι τρεις πρώτες κατηγορίες εκ των πραγμάτων διέθεταν περιορισμένη σωματική αντοχή, άρα και οι όποιοι στόχοι παραγωγής ήταν σίγουρα προσαρμοσμένοι κάτω από το μέσο όρο. Όσον αφορά τις γυναίκες σίγουρα χρειαζόταν πολύς χρόνος για να προσαρμοστούν από την οικιακή εργασία και το ατομικό αγροτικό νοικοκυριό, το τελευταίο ισχύει και για τους άντρες, σε μια μαζικής κλίμακας εργασία σαν αυτή του αγροτικού συνεταιρισμού. Τέλος, στα παιδιά εφαρμοζόταν αυστηρά η απαγόρευση της συμμετοχής στην εργασία. Ο ρόλος, λοιπόν, των Ελλήνων προσφύγων σε αυτήν την πρώτη χρονική φάση παραμονής δεν είχε ουσιαστικό παραγωγικό αντίκτυπο αλλά περισσότερο διαπαιδαγωγικό χαρακτήρα.

Η λήξη του εμφυλίου πολέμου ανέτρεψε άρδην όλο το πλαίσιο διαβίωσης των προσφύγων. Η προσωρινότητα της διαμονής κατέρρευσε και πλέον μια τεράστια προσφυγική μάζα, συγκεντρωμένη στην ανατολική Ευρώπη, καλείται να αφομοιωθεί στις τοπικές κοινωνίες. Ήδη από τις αρχές του 1950 σημειώνεται στροφή και οι πρόσφυγες στέλνονται μαζικά στο βιομηχανικό τομέα και ειδικότερα στην μεταποίηση. Η αλλαγή αυτή ήταν και κατεύθυνση του ΚΚΕ σε συνεννόηση με τα τοπικά κομμουνιστικά κόμματα, πράγμα που επιβεβαιώνει η εισήγηση της 3ης Συνδιάσκεψης για το θέμα των πολιτικών προσφύγων. Άλλωστε στην ίδια Συνδιάσκεψη

[129] Ν. Κυρίτσης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας: Ίδρυση-Μονάδες-Αξιωματικοί-Δυνάμεις-Απώλειες-Κοινωνική Σύνθεση,* Αθήνα 2012, σ. 457,467

γνωστοποιήθηκε η δημιουργία της Κεντρικής Επιτροπής Πολιτικών Επαναπατρισθέντων (ΚΕΠΕ)[130] ως συντονιστικό όργανο προσφυγικών συλλόγων εκπολιτιστικού περιεχόμενου και η συγχώνευση των κομματικών οργανώσεων του ΚΚΕ με τις αντίστοιχες των κομμουνιστικών κομμάτων στις Λαϊκές Δημοκρατίες (οι πρόσφυγες της ΕΣΣΔ εξαιρούνταν). Καθόλου τυχαίο, λοιπόν, το γεγονός ότι στα φύλλα της «Λευτεριάς» από τις αρχές της δεκαετίας του 50΄ και έπειτα κυριαρχούν οι ανταποκρίσεις για Έλληνες πρόσφυγες που δουλεύουν σε εργοστασιακές μονάδες και αποσπούν διακρίσεις στην υπερκάλυψη των πλάνων παραγωγής, παράθεση στοιχείων σχετικά με τις κομματικές οργανώσεις μελών που απασχολούνται στη βιομηχανία ή οι οικονομικές αναλύσεις για τη βιομηχανική και τεχνολογική πρόοδο της Βουλγαρίας. Παράλληλα, ανάλογα με τον εκάστοτε οικονομικό στόχο, η ΚΕΠΕ μέσω της «Λευτεριάς», η οποία ανήκε πλέον στη δικαιοδοσία της τελευταίας, δημοσίευε μαχητικές εκκλήσεις στο πρωτοσέλιδο της για την εκπλήρωση του εν λόγω στόχου[131], υπενθυμίζοντας στους πρόσφυγες τις πολιτικές τους καταβολές και το καθήκον τους.

3.2. Η οργάνωση της εκπαίδευσης των προσφύγων

Ήδη από την πρώτη περίοδο κατάληψης περιοχών από το ΔΣΕ υπήρχε μέριμνα για τη δημιουργία σχολείων. Χαρακτηριστικά, με τις υπό αριθμόν 5 και 8 αποφάσεις[132] του Γενικού Αρχηγείου στις 10 Αυγούστου 1947 και 8 Οκτώβριου αντιστοίχως λειτουργούσαν δημοτικά σχολεία και δύο εξατάξια Γυμνάσια στη Μακεδονία, στη Θεσσαλία και στην Ήπειρο. Στην Πελοπόννησο δε στα χωριά του Πάρνωνα, του Ταϋγέτου και σε μέρος της Αρκαδίας δίδαξαν δάσκαλοι και άλλοι επιστήμονες αντάρτες, όπως Πάνος Γεωργόπουλος, Γιώργος Κολίτζας, Γωγώ Μαντά-Παπαϊωάννου, Γιώργος Παπαϊωάννου, Ανδρέας Μερεκούλιας και Αντώνης Δημόπουλος[133]. Όσοι, όμως περιήλθαν στην κατάσταση του πρόσφυγα αντιμετώπιζαν το πρόβλημα της απραξίας, όντας απομακρυσμένοι από το μέτωπο των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Η εκ των πραγμάτων αύξηση του ελεύθερου χρόνου, όπως αυτός προέκυπτε αν αφαιρέσει κανείς τις αναγκαίες δραστηριότητες των προσφύγων για τη βελτίωση του οικισμού ή τη συμβολή τους στις εργασίες ανοικοδόμησης της χώρας που τους φιλοξενούσε, έθετε επιτακτικά το ζήτημα της δημιουργικής αξιοποίησης του

---

[130]Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, σ..327, 338

[131]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο των Π .Προσφύγων από την Ελλάδα,* αρ.φ. 686, 27.06.1952, σ.*1* & *Λευτεριά, όργανο των Π. Προσφύγων από την Ελλάδα,*, αρ.φ.688, 29.06.1952 σ.1

[132] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1939-1949*, Αθήνα 2019, τ Β2 σ. 312

[133] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ *, ό. π.,*σ.312

και αποτελούσε μια καλή ευκαιρία για την ηγεσία του ΚΚΕ να έρθει πιο εύκολα αντιμέτωπη με το ζήτημα του αναλφαβητισμού και την έλλειψη στοιχειώδους μόρφωσης ανάμεσα στους πρόσφυγες. Φυσικά, ο τρόπος εκπαίδευσης αποτελούσε άμεση συνάρτηση των συνθηκών διαβίωσης, κομματικών αποφάσεων και του χαρακτήρα της διαμονής στην εκάστοτε χρονική συγκυρία.

Κατά το πρώτο διάστημα παραμονής δεν υπήρχε κάποιος συγκεκριμένος σχεδιασμός για την εκπαίδευση όσων κατέφυγαν ως πρόσφυγες. Η οργάνωση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας στηριζόταν και εκείνη αποκλειστικά στις πρωτοβουλίες της κομματικής καθοδήγησης και της προσφυγικής διοίκησης της Μπερκόβιτσα. Παρόλα αυτά, όταν ξεκίνησε η λειτουργία του σχολείου της κοινότητας, ως βασικές κατευθυντήριες γραμμές ορίστηκαν η αποφυγή μεθόδων εκφοβισμού και η υιοθέτηση της δημοτικής ως γλώσσας διδασκαλίας[134]. Με το ίδιο πρότυπο υιοθετήθηκε η χρήση της τουρκικής γλώσσας με λατινική γραφή για τους Πομάκους πρόσφυγες, όπως είχε καθιερωθεί στην Τουρκία από το 1923 και μετά. Το εκπληκτικό με τη θέσπιση αυτών των μέτρων δεν είναι ότι αποτελούσαν θέσεις του ΚΚΕ ήδη από το ιδρυτικό του συνέδριο το 1918, σε μια περίοδο που η πλειονότητα της ελληνικής κοινωνίας τις θεωρούσε υπερβολικά ριζοσπαστικές, αλλά ότι αυτά τα μέτρα εφαρμόστηκαν στις ακραίες συνθήκες του εμφυλίου πολέμου και της προσφυγιάς και μάλιστα σε πληθυσμούς προερχόμενους από αγροτικές - κατά κύριο λόγο ορεινές- περιοχές, δηλαδή από το πιο καθυστερημένο κοινωνικά και πολιτικά κομμάτι του ελληνικού κράτους έχοντας πιο έντονα τα στερεότυπα για το ρόλο του σχολείου, των εκπαιδευτικών ή τη διαδικασία μάθησης.

Σε οργανωτικό επίπεδο, η δημιουργία και η λειτουργία του σχολείου συνδεόταν με την επέκταση του προσφυγικού οικισμού. Αρχικά, το σχολείο διέθετε μόνο μία αίθουσα και τα μαθήματα (επιπέδου δημοτικού) τα παρακολουθούσαν από κοινού τα παιδιά μαζί με τους ενήλικες χωρισμένοι σε τρία τμήματα. Αργότερα, εντός του 1948 ως αποτέλεσμα της αύξησης του προσφυγικού πληθυσμού χτίστηκαν επιπλέον αίθουσες επιτρέποντας το διαχωρισμό των παιδιών από τους υπόλοιπους ενήλικες με τους τελευταίους να παρακολουθούν μαθήματα στο Σχολείο Αγράμματων, το οποίο συγχρόνως λειτούργησε και ως ένα είδος παιδαγωγικής ακαδημίας παρέχοντας ταχύρρυθμη εκπαίδευση για όσους προορίζονταν να γίνουν δάσκαλοι[135] .

---

[134]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας,* αρ.φ. 13, 01.0.1948 σ.2
[135]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ.Α. Μπερκόβιτσας*, αρ. φ. 13, 01.05.1948, σ.2

Παράλληλα, με την επίσημη σχολική εκπαίδευση διοργανώνονταν κατά καιρούς σεμινάρια ιδεολογικών μαθημάτων, τα οποία όμως λειτουργούσαν συμπληρωματικά στην απόκτηση γνώσεων είτε αυτές ήταν εγκυκλοπαιδικής είτε πρακτική φύσεως, όπως τα μαθήματα νεοελληνικής ιστορίας ή τα μαθήματα για την αγροτική γη και τους συνεταιρισμούς. Ειδικότερα για τα Αετόπουλα υπήρχε υπόδειξη να εμπλουτιστεί το σχολικό τους πρόγραμμα με καλλιτεχνικές δραστηριότητες, αν και δεν είναι σαφές σε ποιο βαθμό εντάχθηκαν στο σχολικό πρόγραμμα, καθώς η έλλειψη βιβλίων και αναλώσιμων αποτελούσε μόνιμο πρόβλημα. Παρα ταύτα, φαίνεται ότι τα παιδιά εντάσσονταν στις καλλιτεχνικές δραστηριότητες της προσφυγικής κοινότητας με ανέβασμα δικών τους θεατρικών παραστάσεων ή με τη συμμετοχή στο μουσικό όμιλο, ασχέτως αν οι δραστηριότητες αυτές συνδέονταν οργανικά με το σχολείο. Επίσης, στις 25/03/1948 δημιουργήθηκε παιδικός σταθμός[136] για τη στέγαση τους σ΄ένα χωριό έξω από τον οικισμό, το οποίο αποτελούσε πολυτελές θέρετρο για εύπορες οικογένειες πριν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: μια πρακτική που ακολούθησαν και οι υπόλοιπες χώρες-υποδοχείς φιλοξενίας. Από την άλλη πλευρά, η έλλειψη χώρου, παρά τις όποιες προσπάθειες που έγιναν, σχολικών εγχειριδίων και αναλώσιμων οδηγούσε τη μαθησιακή διαδικασία σε μια σειρά συνεχών πειραματισμών, αυτοσχεδιασμού και εμπειρισμού που είχε συνέπειες στην ποιότητα της εκπαίδευσης. Επίσης, υπήρξαν και μήνες, όπου το σχολείο δε λειτουργούσε καθόλου εξαιτίας κακού προγραμματισμού. Στις παραπάνω δυσκολίες θα πρέπει να προστεθεί η ιδιόρρυθμη καθημερινότητα μιας πολύχρονης συνύπαρξης τόσων ατόμων σ' ένα περιορισμένο χώρο ενός οικισμού-στρατοπέδου που σίγουρα προκαλούσε συχνές εντάσεις και προστριβές. Συνοψίζοντας, η εκπαίδευση των προσφύγων είχε μαζικό χαρακτήρα υπό την έννοια ότι απλωνόταν σε όλες τις ηλικίες και ήταν υποχρεωτική, όμως, η ποιότητά της ήταν χαμηλή, τα συχνά ορθογραφικά λάθη της «Λευτεριάς» αντικατοπτρίζουν αυτήν την αδυναμία.

Η μαζική αποστολή ανηλίκων στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης την περίοδο 1948-1949 έθεσε επιτακτικά το ζήτημα ύπαρξης μιας κεντρικής καθοδήγησης, η οποία θα αναλάμβανε την καταγραφή, την περίθαλψη και την εκπαίδευση τους. Έτσι, λοιπόν το Μάϊο του 1948 ιδρύθηκε η Επιτροπή Βοήθειας για το Παιδί (ΕΒΟΠ)[137] με αρχική έδρα τη Βουδαπέστη και αργότερα το Βουκουρέστι. Υπεύθυνος ήταν ο Πέτρος Κόκκαλης, καθηγητής χειρουργικής του Πανεπιστημίου Αθήνας και υπουργός υγείας

---

[136] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας,* αρ. φ.11, 25.03.1948 σ.*1& Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας* 01.06.1948, αρ. φ.15, σ.1

[137] Δ. Σέρβος, *Το παιδομάζωμα και ποιοι φοβούνται την αλήθεια,* Αθήνα 2001, σ.246

της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης. Τελικά, το 1956 διαλύεται και όλες οι αρμοδιότητες της πέρασαν στο καινούργιο συντονιστικό όργανο της Ελληνικής Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής (ΕΚΕΕ).

Με τη δημιουργία της ΕΒΟΠ άρχισαν να επιλύονται ορισμένα πρακτικά ζητήματα, όπως η αποστολή παιδιών σε παιδικούς σταθμούς, η συγγραφή σχολικών βιβλίων και η συγκρότηση εκπαιδευτικού προσωπικού. Στο παράρτημα της ΕΒΟΠ στη ΛΔ της Βουλγαρίας η φροντίδα για την προσχολική αγωγή είχε τεθεί σε 56 εκπαιδευτικούς[138], οι οποίοι ήταν απόφοιτοι Ελληνικών Παιδαγωγικών Ακαδημιών ή δάσκαλοι με γυμνασιακές γνώσεις έχοντας πάρει επιμόρφωση στα ταχύρρυθμα φροντιστήρια κατάρτισης που συγκροτήθηκαν στη χώρα-και στις υπόλοιπες Λαϊκές Δημοκρατίες-για να καλυφθούν οι ανάγκες. Τους επόμενους μήνες η ολοένα και μεγαλύτερη προσέλευση προσφυγόπουλων οδήγησε στην κατανομή τους σ΄ όλη τη χώρα. Σε κάθε σταθμό υπήρχε ένας υπεύθυνος από την κοινότητα, ενώ ο υπεύθυνος του παραρτήματος της ΕΒΟΠ της χώρας ήταν συνήθως κομματικό μέλος και είχε τη γενική εποπτεία. Σύμφωνα, με έκθεση απογραφής στις 16/8/1950[139] των παιδιών που βρίσκονται στην ανατολική Ευρώπη στη Βουλγαρία καταγράφονται συνολικά 672 παιδιά εκ των οποίων τα 627 μένουν σε παιδικούς σταθμούς και επαγγελματικές σχολές, ενώ 45 έμεναν ακόμα με τους γονείς τους. Από το σύνολο των 627 παιδιών 86 πηγαίνουν νηπιαγωγείο, 419 φοιτούν στις τάξεις του δημοτικού, 28 βρίσκονται στο γυμνάσιο και τέλος 94 σπουδάζουν σε τεχνικές σχολές.

Αν και η ΕΒΟΠ ενίσχυσε ορισμένες πλευρές της οργανωτικής και υλικής βοήθειας στον τομέα της εκπαίδευσης η κατάσταση δεν ήταν πάντα ιδανική. Ειδικότερα στη Βουλγαρία υπήρξαν επώνυμες καταγγελίες για κακοδιαχείριση χρημάτων και άσχημες συνθήκες υγιεινής σε κάποια σχολεία, ενώ παρόμοια περιστατικά σημειώθηκαν και στη Φλωρίκα της Ρουμανίας[140]. Ωστόσο, τα περιστατικά αυτά δεν φαίνεται να ήταν γενικευμένα, η κριτική που άσκησε η πλειονότητα των αντιπροσώπων της 3ης Συνδιάσκεψης στο έργο της ΕΒΟΠ είχε να κάνει με την έλλειψη ελέγχου στο περιεχόμενο της διδασκαλίας, με την καλλιέργεια εθνικιστικών θέσεων από δασκάλους στους Έλληνες μαθητές ή την αναπαραγωγή της γιουγκοσλαβικής

---

[138] Δ. Σέρβος, *ό. π.,* σ.282

[139] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτώβρη 1950-Πρακτικά*, Αθήνα 2011,σ.353

[140] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 355, 487

προπαγάνδας προς τα παιδιά των Σλαβομακεδόνων, όχι όμως για κακές συνθήκες διαβίωσης στο σχολικό περιβάλλον.

Τα επόμενα χρόνια συνεχίζεται το παράλληλο πρόγραμμα της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης. Αργότερα με ειδικό διάταγμα του βουλγαρικού υπουργείου παιδείας[141] ορίστηκε υποχρεωτικό το μάθημα της ελληνικής γλώσσας για όλους τους Έλληνες μαθητές, φοιτητές και σπουδαστές, ενώ το υπεύθυνο έργο το είχε αναλάβει η εκπαιδευτική επιτροπή της Δημοκρατικής Οργάνωσης Μόρφωσης και Εκπολιτισμού (ΔΟΜΕ) που ήταν ο σύλλογος που εκπροσωπούσε τους πολιτικούς πρόσφυγες σ' όλη τη χώρα. Καθ' όλη τη διάρκεια της προσφυγιάς τα ελληνόπουλα σημείωσαν αξιόλογες επιδόσεις. Χαρακτηριστικά, υπολογίζεται ότι από τα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αποφοίτησαν 2.500 μαθητές και από τις Ανώτερες και Ανώτατες Σχολές 1.500 παιδιά[142], 16 πολιτικοί πρόσφυγες έγιναν καθηγητές πανεπιστημίου και 8 υφηγητές. Είναι ενδεικτικό πως σε μετέπειτα κοινωνιολογικές έρευνες σ΄ένα δείγμα 350 νοικοκυριών[143] από τους επαναπατρισθέντες πρόσφυγες ,οι οποίοι ανήκουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, η ΛΔ της Βουλγαρίας καταλαμβάνει ποσοστιαία τη δεύτερη θέση με 44%. Η πλειονότητα, λοιπόν, των προσφύγων ολοκλήρωσε και την τριτοβάθμια εκπαίδευση, κυρίως στρεφόμενη στην κατηγορία των τεχνικών σχολών, όπως φανερώνουν και τα διάφορα πόστα τους στους κλάδους της μεταποίησης. Τέλος, η παρουσία τους στις διάφορες βαθμίδες των σχολείων ανέδειξαν ενδιαφέρουσες πλευρές του βουλγαρικού εκπαιδευτικού συστήματος: οργάνωση των σχολείων σε σχολικά συγκροτήματα, άμιλλες βαθμολογίας μεταξύ των σχολείων ή των μαθητών, σύγκληση συμβουλίου από τους συνδικαλιστικούς εκπαιδευτικούς θεσμούς σε περιπτώσεις κακής επίδοσης μαθητών ή το σύστημα εισαγωγής στην τρίτη βαθμίδα εκπαίδευσης, όπου η επιτυχία δε βασιζόταν μόνο στις γραπτές εξετάσεις αλλά και στο απολυτήριο του σχολείου και στους βαθμούς των μαθημάτων για τις σχολές που επιθυμούσε κανείς.

---

[141] Πανελλήνια Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων & Σύλλογος Συγγενών Πολιτικών Προσφύγων ,*Διεθνής Διάσκεψη για τον Επαναπατρισμό των Προσφύγων 13-15Οκτωβρίου 1979 Πολυτεχνείο-Πρακτικά*, Αθήνα 1980, σ.155-156

[142] Δ. Σέρβος, *ό. π.*, σ.282

[143] Κ. Κασιμάτη, *Πολιτικοί Πρόσφυγες από τις Ανατολικές Χώρες: Κοινωνική και Οικονομική τους ένταξη*, Αθήνα 1993, σ. 90

3.3. Οι πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες των προσφύγων

Ήδη από την περίοδο του εμφυλίου η προσφυγική κοινότητα οργάνωσε μια αξιόλογη πολιτιστική δράση μέσα από το χτίσιμο θεάτρων εντός του οικισμού της Μπερκόβιτσας, διοργάνωση διαγωνισμού θεατρικών σκετς, δανειστική βιβλιοθήκη, δημιουργία μουσικού ομίλου και αθλητικών ομάδων, ενώ η κεντρική εφημερίδα «Λευτεριά» φιλοξενούσε μόνιμα στήλη με δημοσιεύσεις ποιημάτων ή χρονογραφήματα[144]. Υπήρχε, σαφώς, ένας «οργασμός» πολιτιστικών δραστηριοτήτων αφενός ως απόρροια ενός επαναστατικού ενθουσιασμού των προσφύγων όντας συμμετέχοντες σε μια σκληρή ένοπλη κοινωνική και πολιτική σύγκρουση που συγκλόνισε το ελληνικό κράτος και ακόμα και σήμερα αποτελεί πεδίο αντιπαράθεσης- αφετέρου ως αποτέλεσμα των υποδείξεων των κομματικών στελεχών για την αξιοποίηση αυτού του στάσιμου κα αναγκαστικού χρόνου παραμονής στην προσφυγιά.

Με το πέρας του εμφυλίου πολέμου και τα δύσκολα χρόνια της αφομοίωσης οι πολιτιστικές δραστηριότητες περιορίζονται δραστικά αλλά δε σταματούν τελείως. Κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1950 δημιουργήθηκε χορωδιακό και χορευτικό συγκρότημα στο οποίο συμμετείχαν κυρίως φοιτητές που έδιναν παραστάσεις σε Έλληνες πρόσφυγες στις διάφορες επετείους. Η δημιουργία της ΔΟΜΕ το επόμενο διάστημα έδωσε εκ νέου ώθηση στην προώθηση του πολιτισμού. Μέσα στα πλαίσια της λειτούργησαν 12 χορωδιακά συγκροτήματα, 13 χορευτικά, 9 ορχήστρες, 7 φωνητικοί όμιλοι, 14 παιδικές χορωδίες, 12 παιδικά χορευτικά συγκροτήματα, 7 παιδικές μαντολινάτες και γενικά ένα σύνολο 1.200 ερασιτεχνών[145]. Επίσης, ακολουθώντας το παράδειγμα των προσφυγικών κοινοτήτων από τις άλλες χώρες διοργανώνει το 1961 στη Σόφια το πρώτο πανπροσφυγικό φεστιβάλ[146]. Στο φεστιβάλ πήραν μέρος τα καλλιτεχνικά συγκροτήματα από το Πλόβντιφ (Φιλιππούπολη), Βάρνα, Δημήτροφγκραντ, Δημήτροβα, Στάρα Ζαγκόρα και Χάσκοβο με 5 φωνητικούς ομίλους, 7 χορευτικά συγκροτήματα, 3 ορχήστρες, θεατρικά έργα και μια ηθογραφική παράσταση «Ποντιακός-εβρίτικος γάμος». Επίσης, συμμετείχαν συγκροτήματα από την ΕΣΣΔ και τις υπόλοιπες Λαϊκές Δημοκρατίες. Επίσης, υπήρχαν ποδοσφαιρικές

---

[144] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ..Α Μπερκόβιτσας* ,αρ.φ.7, 15.01.1948, σ.2& *Λευτεριά, όργανο της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας*, αρ. φ. 4, 18.01.1948, σ.3

[145] ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ, *Τα παιδιά του εμφυλίου πολέμου και της πολιτικής προσφυγιάς*, Αθήνα 2011, σ.170-171

[146] Ρ. Ελευθεριάδου, «Η οργάνωση της ζωής των πολιτικών προσφύγων, Ο αγώνας για επαναπατρισμό» στην: *Η ζωή στην πολιτική προσφυγιά, υλικά του διημέρου εκδηλώσεων 16-17 Δεκέμβρη 2017*- Θεσσαλονίκη (επιμ. ΚΕ του ΚΚΕ), σ.55

ομάδες. Τέλος, εντός του 60΄ πραγματοποιήθηκαν στη Βουλγαρία δύο ακόμα πανπροσφυγικά φεστιβάλ.

Η αθλητική κίνηση των προσφυγόπουλων αρχίζει από τα πρώτα ακόμα χρόνια της ζωής τους στους παιδικούς σταθμούς. Στη διάρκεια της περιόδου 1951-1953, η εφηβική ομάδα ποδοσφαίρου «ΣΠΑΡΤΑΚ» της πόλης Στάρα Ζαγκόρα αποτελούνταν μόνο από τα Ελληνόπουλα. Το 1955-1957, η εφηβική ομάδα «Μπαλκάν» της πόλης Γκάμπροβο αποτελούνταν από 10 Ελληνόπουλα και 5 Βουλγαρόπουλα. Το 1957 κατέλαβε την 5η θέση στο Πανβουλγαρικό εφηβικό τουρνουά ποδοσφαίρου «κύπελλο των πόλεων»[147]. Το 1960 ιδρύεται ο αθλητικός σύλλογος «Άρης Βελουχιώτης»[148], πρόκειται για το μεγαλύτερο και μαζικότερο αθλητικό σωματείο της προσφυγικής κοινότητας συγκροτώντας ομάδες ποδοσφαίρου, μπάσκετ, βόλεϊ, σκακιού, πινγκ πογκ και στίβου. Η ποδοσφαιρική του δε ομάδα έφτασε να παίζει στη Β΄ κατηγορία του τοπικού πρωταθλήματος της Σόφιας. Ένα χρόνο αργότερα, το 1961, δημιουργούνται αθλητικοί σύλλογοι και στα παρατήματα της ΔΟΜΕ στις πόλεις Πέρνικ («Ηρακλής»), Γκάμπροβο («Δόξα»), Πλόβντιφ («Απόλλων»), Στάρα Ζαγκόρα («Ορφέας») και Δημήτροφγκραντ («Έβρος»)[149].

[147] ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ, *ό. π.,*σ.170-171
[148] ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ, *ό. π.,* σ. 170-171
[149] ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ, *ό. π.,* σ.. 170-171

Δ΄ Κεφάλαιο

Οι πρόσφυγες μέσα στο χρόνο

4.1. Οι πολιτικές εξελίξεις της κοινότητας: συνοχή και διάσπαση

Η εισήγηση της 3ης Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ[150] στο θέμα των πολιτικών προσφύγων επισημαίνει ως κύρια προβλήματα τη διαμόρφωση ενός κλίματος στρατοκρατίας-απόρροια του πολέμου- που οδηγεί με τη σειρά του σε αυθαιρεσίες, τραμπουκισμούς και γενικότερα σε μια άσχημη συμπεριφορά, το μη σαφή διαχωρισμό καθηκόντων μεταξύ κομματικών οργάνων και των οργάνων της κοινοτικής διοίκησης με τα τελευταία να υποσκελίζονται από τα πρώτα, σοβινιστικές εκδηλώσεις τόσο από Έλληνες όσο και από Σλαβομακεδόνες και τέλος ανοχή απέναντι σ΄εχθρικά στοιχεία. Ως τέτοια λογίζονταν άτομα που είτε είχαν εντοπιστεί να πραγματοποιούν κατασκοπευτική δράση είτε ασκούσαν εκφοβισμό προς τους υπολοίπους υιοθετώντας ταυτόχρονα και μια χυδαία συμπεριφορά. Συχνά είναι δύσκολο να κάνει κανείς σαφή διαχωρισμό ανάμεσα σ' αυτές τις δυο κατηγορίες: από τη μια πλευρά, η ελληνική κυβέρνηση προσπαθούσε με πράκτορες να παρεισφρήσει στις γραμμές του ΔΣΕ με σκοπό να προκαλέσει εσωτερικές ρήξεις (εκτός από την απόσπαση στρατιωτικών πληροφοριών) και από την άλλη, υπήρξε μια κατηγορία ανθρώπων, οι οποίοι δε συνδέονταν με μυστικούς κρατικούς μηχανισμούς αλλά ήταν απρόθυμοι να συνεχίσουν (ή τέλος πάντων στη συνέχεια έγιναν απρόθυμοι) τη συμμετοχή τους στην ένοπλη αναμέτρηση του εμφυλίου, παρά το γεγονός πως ο κοινωνικός τους περίγυρος ανήκε στο ΚΚΕ ή στην ευρύτερη 'εαμική' επιρροή του, και όντας ενταγμένοι βίαια στις αντάρτικες δυνάμεις συνήθως συμπεριφέρονταν ανάρμοστα. Τα παραπάνω προβλήματα λίγο έως πολύ επισημαίνονται στις τοποθετήσεις όλων των κομματικών αντιπροσώπων.

Η προσφυγική κοινότητα της Βουλγαρίας δεν έμεινε ανεπηρέαστη από αυτά τα φαινόμενα που εκφράστηκαν κυρίως στην τάση για στρατοκρατία, άσκηση εκφοβισμού από τα τοπικά κομματικά στελέχη και υπεξαίρεση χρημάτων από άτομα τοποθετημένα σε υπεύθυνα πόστα, παραδόξως φαίνεται ότι δεν υπήρξαν εθνικιστικές εκδηλώσεις, καθώς δεν υπήρξε καμία καταγγελία ούτε αναφορά, παρά το γεγονός πως και εκείνο αποτελούσε κοινό πρόβλημα σ' όλες σχεδόν τις εστίες φιλοξενίας των

---

[150] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτώβρη 1950-Πρακτικά,* Αθήνα 2011, σ. 327-389

προσφύγων. Κομματικός αντιπρόσωπος από την 3η Συνδιάσκεψη μέσω της ομιλίας του δίνει μια αποκαλυπτική περιγραφή των εσωτερικών/οργανωτικών προβλημάτων της κοινότητας: *«Έτσι παλεύαμε με τον ίδιο τον εαυτό μας, όπως και τις κακές συνήθειες των στελεχών μας στην κομματική δουλειά από τον στρατό. Π.χ. γίνονταν Συνέλευση ΚΟΒ(σημ.* Κομματική Οργάνωση Βάσης) *και το Γραφείο της καλούσε τα μέλη της χωρίς να τους γνωρίσει το θέμα, ώστε να προετοιμαστούν γι' αυτήν, λες και πηγαίνανε στη Συνέλευση για να ακούσουν τίποτε ανακοινώσεις. Είχαμε, επίσης, περιπτώσεις παλιότερα που, εντελώς αντικαταστατικά και χωρίς καμιά απόφαση της ΚΟΒ στρατολογούνταν άνθρωποι μέσα στο Κόμμα από άτομα(.....) Ακόμη στην Κομματική Οργάνωση, πριν το μπάσιμο των τμημάτων γίνονταν μια όχι σωστή εκτίμηση των στελεχών π.χ. Γραμματέας της ομάδας στην Μπερκόβιτσα ήταν ένας που δεν έκανε ούτε μια μέρα στο ΔΣΕ, άλλος ήταν υπεύθυνος σε μια βασική δουλειά, ενώ βαρύνονταν παλιότερα για χαφιεδισμό. Τέτοια στελέχη τα αντικαταστήσαμε»*[151]. ή λίγο παρακάτω «*Για την Κομματική Οργάνωση υπάρχει το πρόβλημα της μελέτης των μελών του Κόμματος. Παρόλο ότι στην Κομματική Οργάνωση κάναμε έναν έλεγχο για το πώς βρίσκονταν το κάθε μέλος του Κόμματος στην Οργάνωση μας, που μ΄αυτή την δουλειά βρήκαμε ορισμένα στοιχεία ανάξια να βρίσκονται στις γραμμές μας και τα πετάξαμε από αυτές,..»*[152].

Τα συγκεκριμένα αποσπάσματα εύστοχα σκιαγραφούν την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στα προσφυγικά στρατόπεδα. Πρώτα από όλα, η μάζα των προσφύγων αποτελούνταν κυρίως από γυναίκες, παιδιά, ηλικιωμένους και τραυματίες ή ανάπηρους, αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για υποστηρικτές του ΔΣΕ, απλοί μαχητές-οπλίτες και κομματικά μέλη, όχι όμως κομματικά στελέχη ή έστω αξιωματικοί από το αντάρτικο. Συνεπώς, η πρώτη καθοδήγηση της Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας συγκροτήθηκε κατά ανάγκη από μέλη που μέχρι τότε δεν ήταν εξοικειωμένα με τα καθήκοντα της εποπτείας αναπαράγοντας απλώς μια «τυπική μέρα» από τη ζωή στο ΔΣΕ τόσο με τα προτερήματα του (πολιτιστικές δραστηριότητες, εκπαίδευση, ιδεολογικά μαθήματα) όσο και με τα μειονεκτήματα («στεγνή» έκδοση διαταγών, αυθαιρεσίες). Φυσικά, η αδυναμία αυτή των καθοδηγητικών οργάνων έδινε τη δυνατότητα σε κατασκόπους να τοποθετούνται σε κρίσιμες θέσεις προκαλώντας προβλήματα εμπιστοσύνης των προσφύγων προς την τοπική ηγεσία, ενώ και άτομα που πλέον δεν ήταν πρόθυμα να συνεχίσουν στην πολεμική αναμέτρηση εκμεταλλευόμενα τις περιστάσεις

[151] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 453-454
[152]Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ , *ό. π.,* σ. 454

προσπαθούσαν να χτίσουν «πολιτική καριέρα» με τα αντίστοιχα υλικά οφέλη- ή καλύτερα με τις ευκαιρίες που προσφέρονταν για υλικά οφέλη- αναρριχόμενα σε θέσεις με κύρος. Με την άφιξη της 6ης και της 7ης μεραρχίας τα δεδομένα μεταβάλλονται ραγδαία και ξεκινά ένα κυκεώνας εκκαθαρίσεων εντός του προσφυγικού στρατοπέδου στο οποίο «εξοντώθηκαν» αθώοι και ένοχοι.

Πιο συγκεκριμένα η 6η μεραρχία των ανταρτών, από την Κεντρική Μακεδονία, διέσχισε τα βουλγαρικά σύνορα την 1η Σεπτεμβρίου 1949[153]. Με την άφιξη των στελεχών του Κόμματος και των αξιωματικών του στρατού άρχισε η διαδικασία ανακαταγραφής των κομματικών μελών, η οποία είχε κάποια επιτυχία στον εντοπισμό ατόμων που προξενούσαν προβλήματα όλο το προηγούμενο διάστημα. Αντίστοιχα την ίδια περίοδο διεξαγόταν παράλληλα ένα δεύτερο κύμα εκκαθαρίσεων στην 7η μεραρχία, από την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, η οποία είχε εντολές να παραμείνει επί ελληνικού εδάφους μέχρι το Δεκέμβριο. Οι ιδιαίτερες συνθήκες δράσης της μετά την υποχώρηση των κύριων δυνάμεων του ΔΣΕ, π.χ. πτώση ηθικού, λιποταξίες, πανικός, ευκολότερη δυνατότητα παρείσφρησης πρακτόρων, αποτέλεσαν οπωσδήποτε σημαντικό παράγοντα για την πραγματοποίηση μαζικών συλλήψεων και ανακρίσεων από τη διοίκηση του. Ειδικότερα, στις αρχές του Νοέμβρη στέλνονταν συλληφθέντες-ύποπτοι στην Μπερκόβιτσα. Κατά τον Σιαπέρα, αντιπρόσωπος της ΠΔΚ για τη ΛΔ της Βουλγαρίας μέχρι πριν μερικούς μήνες, και την εξεταστική επιτροπή Ερυθριάδη ήταν 150-200 μαχητές, ενώ σύμφωνα με τις εκτιμήσεις Γ. Γκαγκούλια, μαχητής της μεραρχίας, στάλθηκαν 100 ύποπτοι από τους οποίους οι 60 συνελήφθησαν και βασανίστηκαν[154]. Η καθοδήγηση στην Μπερκόβιτσα ειδοποιούνταν με σχετικό για τον καθένα σημείωμα, το οποίο συνέτασσε ο Ν. Γεωργαλής (Δάφνης) και έπαιρνε τα μέτρα της. Κατά τα μέσα του ίδιου μήνα συλλαμβάνονται και άλλα στελέχη, όπως ο Βαγγέλης Κασάπης και Γιώργος Γκαγκούλιας μεταφερόμενοι στα κρατητήρια της Γενικής Ασφάλειας στη Σόφια[155]. Εν τέλει το αδιέξοδο των ανακρίσεων οδήγησε στην παρέμβαση του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας. Άλλωστε την περίοδο 1949-1950 η ρήξη της Γιουγκοσλαβίας με την ΕΣΣΔ δημιούργησε ανησυχία στη βουλγαρική ηγεσία για την ενδεχόμενη διαμόρφωση στους κόλπους της ενός πολιτικού ρεύματος υπέρ του Τίτο και όρισε ως απεσταλμένο της τον

---

[153] Κ. Τσέκου, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας 1948-1982: πολιτικές ένταξης και στρατηγικές επιβίωσης μιας «προσωρινής διαμονής»*, Κέρκυρα 2008, σ. 73
[154] Κ. Τσέκου, *ό. π.*, σ.78
[155] Κ. Τσέκου, *ό. π.*, σ.79

ταγματάρχη Πέταρ Μάνεφ[156] με εντολή να παρακολουθεί τις ανακρίσεις, να συλλέγει πληροφορίες και να συντάσσει πορίσματα για λογαριασμό των Βούλγαρων σχετικά με το ενδεχόμενο ύπαρξης υποστηρικτών του Τίτο στις γραμμές του ΚΚΕ. Ο Μάνεφ από τη συμμετοχή του στις ανακρίσεις κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε κανένα δίκτυο κατασκόπων ερχόμενος για αυτή την τοποθέτηση του σε αντιπαράθεση με τον Βλαντά, στέλεχος του ΚΚΕ. Ύστερα από αυτό το συμβάν ο Μάνεφ δεν ξαναεμφανίστηκε αλλά οι ανακρίσεις πλέον συνεχίζονταν χωρίς σωματικά, τουλάχιστον, βασανιστήρια. Τελικά 6 άτομα κρίθηκαν ένοχοι και στάλθηκαν στο νησί του Δούναβη Μπελένε στο στρατόπεδο «Εργατικό Διαπαιδαγωγικό Κοινόβιο» μαζί με 1.200 Βούλγαρους κρατούμενους[157], οι οποίοι είχαν φυλακιστεί εκεί για αντικαθεστωτική δράση. Οι υπόλοιποι ανακριθέντες της μεραρχίας αφέθηκαν ελεύθεροι αλλά δίχως να ξεκαθαριστεί αν ήταν αθώοι. Η 3η Συνδιάσκεψη καταδίκασε τις ανακρίσεις, ενέκρινε την καθαίρεση του Ν. Γεωργαλή από καθοδηγητή των αντάρτικων ομάδων Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης και αποφάσισε να εξετάσει ενδελεχώς τα γεγονότα στην 7η μεραρχία και να αποδοθούν ευθύνες και σε άλλα κομματικά στελέχη[158]. Η επιτροπή που εξέτασε την υπόθεση παρέδωσε στο Πολιτικό Γραφείο του Κόμματος Πόρισμα στις 14/06/1951[159] όπου κατέληξε στο ίδιο συμπέρασμα με τον Πέταρ Μάνεφ, δηλαδή ότι δεν υπήρχε δίκτυο πρακτόρων ανάμεσα στους μαχητές της συγκεκριμένης μεραρχίας, εκτός από ένα άτομο που όντως τελικά διαπιστώθηκε ότι ήταν κατάσκοπος. Το Πόρισμα πρότεινε τη διαγραφή των Γκανάτσιου και Μαλτέζου, διοικητές της εν λόγω μονάδας, και μικρότερες καταστατικές ποινές για τους συμμετέχοντες στα γεγονότα. Από τα διαθέσιμα στοιχεία δε φαίνεται να υλοποιήθηκαν οι παραπάνω προτάσεις. Όσον αφορά τον Γκανάτσιο, είναι γνωστό ότι διαγράφτηκε από μέλος του ΚΚΕ με απόφαση της 5ης Ολομέλειας (1955), όχι όμως για την παραπάνω αιτία, ενώ μετά την 6η Ολομέλεια (1956) αποκαταστάθηκε στο Κόμμα[160]. Τελικά, στις 15 Ιουνίου 1958 στα πλαίσια απομάκρυνσης όσων διαφωνούσαν με τις αποφάσεις της τελευταίας Ολομέλειας το ΠΓ εξέδωσε απόφαση με την οποία διαγράφονταν από μέλη του Κόμματος όλα τα ηγετικά στελέχη της 7ης μεραρχίας: ο Β.Γκανάτσιος και Γ. Μαλτέζος, καθώς και οι Ν. Γεωργαλής, Φ. Παπαδόπουλος και Κ. Σιαπέρας, ενώ τιμώρησε με την ποινή της βαριάς

---

[156] Κ. Τσέκου, *ό. π.,* σ..83
[157], Κ. Τσέκου, *ό. π.*, σ.83-84
[158] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ.566-567
[159] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1939-1949*, Αθήνα 2019, τ.Β2, σ. 468
[160] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.*, σ.468-469

μομφής με προειδοποίηση διαγραφής τον Γ. Κατσιλάκη και με την ποινή της μομφής Λ. Νικολάκη[161].

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 εκδηλώθηκε μια σκληρή εσωκομματική διαμάχη έχοντας ως σημεία αντιπαράθεσης δύο ζητήματα: το χαρακτήρα της επανάστασης στην Ελλάδα, αν δηλαδή θα ήταν σοσιαλιστική ή αστικοδημοκρατική και την επιλογή της επανέναρξης του αντάρτικου το 1946-1949. Εκτός από αυτά θίγονταν ζητήματα εσωκομματικής λειτουργίας αλλά και προσωπικές κατηγορίες εναντίον του Νίκου Ζαχαριάδη, γενικού γραμματέα του ΚΚΕ, για συνεργασία με μυστικές υπηρεσίες. Παράλληλα, υπήρχε εσωκομματική πάλη και στο ΚΚΣΕ, όπου κατά το 20ο Συνέδριο, υιοθετήθηκε η εκτίμηση πως κοινωνική/ταξική πάλη δεν οξύνεται αλλά αμβλύνεται σε συνθήκες σοσιαλισμού και γενικεύτηκε η θέση της «ειρηνικής συνύπαρξης» μεταξύ των οικονομικών συστημάτων του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού. Ενώ, λοιπόν, διαρκούσαν οι εργασίες του 20ου Συνεδρίου του ΚΚΣΕ, αντιπροσωπείες 6 κομμουνιστικών κομμάτων[162] από τη Σοβιετική Ένωση, τη Βουλγαρία, την Ουγγαρία, τη Ρουμανία, την Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία συγκροτούν μια Διεθνή Επιτροπή παρέμβασης στο ΚΚΕ. Στις 26 Φεβρουαρίου 1956 η Επιτροπή ανακοίνωσε την πρόθεση της να συγκαλέσει την 6η Πλατιά Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ που πραγματοποιήθηκε τελικά στις 11-12 Μαρτίου 1956[163] και αποφάσισε την καθαίρεση του Ν. Ζαχαριάδη από τη θέση του Γενικού Γραμματέα και την απομάκρυνση του από το Πολιτικό Γραφείο. Τέλος, δύο χρόνια αργότερα διαγράφεται και από το κόμμα. Μετά την 6η Ολομέλεια άρχισε η εσωκομματική ενημέρωση, η πλειονότητα των κομματικών μελών αμφισβήτησε τις αποφάσεις με αποτέλεσμα να σημειωθούν περίπου 3.400 διαγραφές[164].

Στη ΛΔ της Βουλγαρίας το τοπικό Κομμουνιστικό Κόμμα ως μέλος της επιτροπής παρέμβασης έδωσε εντολές στις κρατικές αρχές να συλλαμβάνουν με τις υποδείξεις των καθοδηγητικών οργάνων του ΚΚΕ όσους πρόσφυγες ως κομματικά μέλη διαφωνούσαν με την απόφαση της 6ης Ολομέλειας. Παραδόξως, ανάμεσα στους πρόσφυγες που διέμεναν στη Βουλγαρία δεν υπήρξαν αντιδράσεις για αυτή την καινούργια απόφαση ή έστω δεν ήταν αρκετά μαζικές για να προκαλέσουν σωρεία

---

[161] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.*, σ.469

[162] Κ. Σκολαρίκος, «Οι εξελίξεις στο ΚΚΕ τη δεκαετία του 1950 και οι πολιτικές επιπτώσεις τους στους πολιτικούς πρόσφυγες» στην *Η ζωή στην πολιτική προσφυγιά, υλικά του διημέρου εκδηλώσεων 16-17 Δεκέμβρη*- Θεσσαλονίκη (επιμ. ΚΕ του ΚΚΕ), Αθήνα 2018, σ. 128

[163] Κ. Σκολαρίκος, *ό. π.*, σ.128

[164] Κ. Σκολαρίκος, *ό. π.*, σ.130

διαγραφών ή καθαιρέσεων, όπως στην ΕΣΣΔ και την Τσεχοσλοβακία. Πιο συγκεκριμένα, συνελήφθησαν και εξορίστηκαν σε διάφορα μέρη 12 κομματικά μέλη, τα οποία μετά τη διαγράφη τους προσχώρησαν στις μαοϊκές οργανώσεις του ΚΚΕ (μ-λ) συμπαρατασόμενο με τη ΛΔ Κίνας : Αναγνώστου Γιώργος, Απαζονίδης Αχιλλέας, Ασπρίδης Βασίλης, Γκουτζέγης Γιώργος, Δούλγερης Θεοδόσης, Καπατσιάρης Θανάσης, Καράκογλου Γιάννης, Καραμάνης Δημήτρης, Κουκούτσης Άγγελος, Μαλτέζος Γεράσιμος (Τζουμερκιώτης), Σπυρίδης Λάζαρος και Τσολακίδης Νίκος[165]. Αλλά ούτε και στη διάσπαση του ΚΚΕ το 1968 σημειώθηκαν αξιόλογες μεταβολές, η πλειονότητα των προσφύγων υποστήριξε σύσσωμη της αποφάσεις της ηγεσίας.

Όσοι δεν επηρεάστηκαν από τις εσωκομματικές διαμάχες, είτε γιατί αποδέχτηκαν τις αποφάσεις είτε γιατί δεν ανήκαν στο κομματικό δυναμικό, συνενώνονται, δρουν και καθοδηγούνται από τη Δημοκρατική Οργάνωση Μόρφωσης και Εκπολιτισμού (ΔΟΜΕ). Επίσημα, ιδρύεται στις 7-8 Ιουλίου του 1962[166] αλλά η δράση της χρονολογείται αρκετά χρόνια πριν, μεταξύ 1952 και 1958[167]. Η δημιουργία της ΔΟΜΕ εξέφραζε τον καινούργιο προσανατολισμό της κοινότητας, η οποία καλείται, μαζί με τους υπόλοιπους προσφυγικούς συλλόγους, να είναι η εμπροσθοφυλακή για τη διεκδίκηση του αιτήματος του επαναπατρισμού. Σε τοπικό επίπεδο, όμως, η δράση της αντικειμενικά περιορίζεται σε πολιτιστικές δραστηριότητες, εφόσον όσοι ήταν κομματικά μέλη αποφασίστηκε να ενταχθούν στο Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας (το ίδιο μέτρο ίσχυε και για τις υπόλοιπες Λαϊκές Δημοκρατίες). Η οργανωτική τους σύνδεση με το ΚΚΕ αρκούνταν ουσιαστικά στην παρακολούθηση των κομματικών αποφάσεων και την αντίστοιχη αποδοχή ή μη αποδοχή τους. Αυτή η οργανωτική αναδιάρθρωση αποτυπώνεται και στους τίτλους των ελληνικών εφημερίδων: η «Λευτεριά» κατά τα έτη 1947 και 1948 έχει ως υπότιτλο *'Ο.Σ.Λ.Α Μπερκόβιτσας'* αλλά η επόμενη μετά τον εμφύλιο διασωθείσα σειρά φύλλων φέρει την πρόταση '*Όργανο των Πολιτικών Προσφύγων της Ελλάδας στην ΛΔ της Βουλγαρίας*' και τέλος από το 1974 έως και το τελευταία έκδοση της το 1984 ο υπότιτλος της γράφει '*Όργανο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΔΟΜΕ στη ΛΔ της Βουλγαρίας*[168].

---

[165] Κ. Γκριτζώνας, *Μετά το Γράμμο Δεν ήταν μόνο η προσφυγιά*, 1986, σ.87
[166] Αρχείο του ΚΚΕ, *έγγραφο 40652 036 119030. jpg*
[167] Κ. Τσέκου, *ό. π.,* σ. 133
[168] *Επιμορφωτικό Κέντρο-Βιβλιοθήκη-Αρχείο 'Χαρίλαος Φλωράκης', κατάλογος φύλλων της εφημερίδας «Λευτεριά»*

Τα πρώτα χρόνια της μακρόχρονης, πλέον, παραμονής στη Βουλγαρία παρουσιάστηκαν δυσκολίες προσαρμογής στις καινούργιες, πιο μόνιμες, συνθήκες διαβίωσης. Οι πρόσφυγες έπρεπε να ενταχθούν στις παραγωγικές δραστηριότητες της χώρας υποδοχής και καθώς οι δραστηριότητες αυτές αφορούσαν κυρίως τη βιομηχανία εκδηλώθηκε και εδώ το γενικευμένο φαινόμενο της εργασιακής απειθαρχίας, η οποία οφειλόταν στους παράγοντες της αγροτικής καταγωγής των προσφύγων, της μακρόχρονης παραμονής τους σε εμπόλεμη κατάσταση αλλά και των στερήσεων από την κοινωνική ζωή. Στα προηγούμενα θα πρέπει να προστεθεί και το χαμηλό ηθικό εξαιτίας της ήττας. Αλλά με τη στενή παρέμβαση των ελληνικών κομματικών στελεχών, τη μέριμνα για εκμάθηση της βουλγαρικής γλώσσας, την ενσωμάτωση των ελληνικών κομματικών οργανώσεων στις βουλγαρικές που επέφερε πιο συχνή συναναστροφή με τον ντόπιο πληθυσμό, ακόμα και μεικτοί γάμοι υπήρξαν με τη δεύτερη γενιά των προσφύγων, το πρόβλημα ξεπεράστηκε, μάλιστα δεν ήταν λίγοι και αυτοί που κέρδιζαν βραβεία σοσιαλιστικής άμιλλας για την υπερκάλυψη του πλάνου παραγωγής. Από την άλλη, η αφομοίωση των προσφύγων έφερε στο προσκήνιο το πρόβλημα της σταδιακής μη ενεργούς συμμετοχής στη ΔΟΜΕ και τα παραρτήματα της. Για παράδειγμα ένα άρθρο της Λευτεριάς στις 22/05/1964[169]στηλιτεύει τους Έλληνες πρόσφυγες για την παθητική τους στάση: *«Πάνω από δυόμιση μήνες έχει να έρθει ανταπόκριση στην «Λευτεριά» από την οργάνωση Πλόβντιφ. Πρέπει να σημειωθεί ότι η οργάνωση είναι μια από τις μεγαλύτερες οργανώσεις μας. Η αδυναμία αυτή δεν παρατηρείται μόνο στο γράψιμο ανταποκρίσεων για την εφημερίδα «Λευτεριά» αλλά και για την τοπική εφημερίδα τοίχου «Σπίθα» που μαρτυράει το παρακάτω αρθράκι που αναδημοσιεύουμε από την «Σπίθα»: «Στην φιλότιμη προσπάθεια που κάνει η συντακτική επιτροπή της «Σπίθας» για να βγει κάθε μήνα η εφημερίδα τοίχου-γράφεται στο άρθρο-είναι ελάχιστοι οι σύντροφοι που προσφέρουν την βοήθεια τους, δεν ξέρουμε πως σκέφτονται που δυστυχώς και στελέχη ακόμη μας αρνούνται την βοήθεια τους. Όποιον και να ρωτήσουμε, όλοι λένε ότι καλά είναι να βγει η εφημερίδα. Και μπαίνει ένα ερώτημα: Εμείς οι τρείς και ο κούκος θα την βγάλουμε. Και τι αξία θα 'χει αν δεν ζει τον παλμό της οργάνωσης και αν δεν γράφεται από πολλούς; Ρωτούμε τους συντρόφους που δουλεύουν στα εργοστάσια: Μια ανταπόκριση με πέντε γραμμές δεν μπορούν να στείλουν τουλάχιστον δύο μήνες μια φορά; Ζητήσαμε την βοήθεια από ένα σύντροφο μας που*

[169]Εφημ. *Λευτεριά, Όργανο των Π. Προσφύγων της Ελλάδος στην Λ.Δ. Βουλγαρίας,* αρ.φ. 10, 22.05.1964, σ.3

ξέρουμε ότι μπορεί να γράφει, ο σ- είπε ότι ήταν παλιά ανταποκριτής και την βαρέθηκε αυτή την δουλειά και ότι θέλει να κάνει κάτι καινούργιο».

Βέβαια, σε καμιά περίπτωση οι πολιτικοί πρόσφυγες δεν ξέχασαν την καταγωγή τους αλλά η συνέχιση της παρανομίας για το ΚΚΕ, παρά το όποια μέτρα άμβλυνσης των διώξεων, σήμαινε και τη σταθερή άρνηση των κυβερνήσεων για οποιοδήποτε ενδεχόμενο επιστροφής τους στην πατρίδα, εκτός φυσικά αν απαρνιόντουσαν επίσημα με δήλωση τις πεποιθήσεις τους. Τα δεδομένα αυτά σε συνδυασμό με τη «ρουτίνα» της καθημερινότητας στη χώρα που τους φιλοξενούσε, πολλοί άρχισαν να πιστεύουν ότι δε θα ξαναβρεθούν πίσω στην Ελλάδα. Παρόλα αυτά η δεύτερη γενιά προσφύγων, δηλαδή όσοι γεννήθηκαν στο καθεστώς της προσφυγιάς, αν και ήταν πιο ενσωματωμένη στη βουλγαρική κοινωνία, αφού αυτή γνώριζαν αποκλειστικά, συνεχίζει να έχει ως στόχο την επιστροφή στην πατρίδα των γονιών τους[170]. Άλλωστε, με το πραξικόπημα στην Ελλάδα το 1967 και την επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας η μαχητικότητα της κοινότητας αυξήθηκε, εφόσον οι εξελίξεις έδωσαν μια πιο συγκεκριμένη προοπτική δράσης που δένει την παραμονή της στη Βουλγαρία με τη συμβολή προς τους ομοϊδεάτες της στην Ελλάδα (π.χ. οικονομικός έρανος για πολιτικούς κρατούμενους, αναδιοργάνωση του ΚΚΕ), η πτώση δε της δικτατορίας εφτά χρόνια αργότερα, καλοκαίρι του 1974, και η συνακόλουθη νομιμοποίηση του ΚΚΕ έφερε πια στο προσκήνιο της πολιτικής επικαιρότητας το ζήτημα του επαναπατρισμού. Από και εκεί και μέχρι το 1983 οι δραστηριότητες της προσφυγικής κοινότητας συμπεριλαμβάνουν υπομνήματα προς το ελληνικό κοινοβούλιο, προσπάθεια διεθνοποίησης του προβλήματος σε συντονισμό με τις κοινότητες των άλλων χώρων και συγκέντρωση χρημάτων για το ΚΚΕ, ιδιαίτερα σε προεκλογικές περιόδους.

Στον αντίποδα, όσοι από τους πρόσφυγες ανήκαν στις μειονότητες των σλαβόφωνων/βουλγαρόφωνων και των Πομάκων ακολούθησαν εντελώς διαφορετική πορεία απομακρυνόμενοι σταδιακά από την προσφυγική κοινότητα. Ειδικότερα, οι σλαβόφωνοι ήταν απρόθυμοι να στείλουν τα παιδιά τους σε ελληνικό σχολείο, ολοένα και περισσότεροι Έλληνες πρόσφυγες άρχισαν να τους θεωρούν υποσυνείδητα ξένους[171], ενώ η ταύτιση με τον ντόπιο βουλγαρικό πληθυσμό ήταν πλήρης, ώστε σε μερικά χρόνια η διαφορά μεταξύ σλαβόφωνα πολιτικού πρόσφυγα και Βούλγαρου

---

[170] Κ. Τσέκου, *ό. π.,* σ. 336
[171] Κ. Τσέκου, *ό. π.*, σ.334

πολίτη να είναι εξαιρετικά δυσδιάκριτη. Οι λόγοι αυτής της μεταστροφής είναι οι εξής: Πρώτα από όλα, οι πολιτικές αποκλεισμού που εφάρμοζε το ελληνικό κράτος απέναντι στους σλαβομακεδόνες την περίοδο του μεσοπολέμου με αποκορύφωμα την ανοιχτή καταπίεση τους από τη δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά (πρόστιμα και φυλακίσεις για όσους μιλούσαν τη βουλγαρική διάλεκτο). Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η ανάμνηση της συνεργασίας ενός μέρους τους με τις βουλγαρικές δυνάμεις κατοχής και ο εθνικιστικός παροξυσμός του εμφυλίου πολέμου αξιοποιώντας προπαγανδιστικά παλαιότερη θέση του ΚΚΕ για αυτόνομη Μακεδονία οδήγησε σε εξίσου άγριες διώξεις τους από τον κυβερνητικό στρατό. Ύστερα από τη λήξη του εμφυλίου πολέμου η κατάσταση δε βελτιώθηκε ούτε με την προσέγγιση Γιουγκοσλαβίας-Ελλάδας με την τελευταία να υποχρεώνει τους εναπομείναντες σλαβόφωνους, κατά τέλη καλοκαιριού του 1959, να ορκιστούν δημοσίως ότι δε θα ξαναχρησιμοποιήσουν το γλωσσικό τους ιδίωμα[172]. Όλα τα παραπάνω τους έκαναν ακόμα περισσότερο επιρρεπείς από τους Έλληνες στην πεποίθηση ότι δεν υπάρχει καμία δυνατότητα να επιστρέψουν πίσω στις εστίες τους. Επίσης, ήδη από τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου εντός της κοινότητας παρά την ύπαρξη ειδικού σχολείου, στελεχών και της σλαβομακεδονικής οργάνωσης ΝΟΦ του ΔΣΕ δεν υπήρξε κάποια ιδιαίτερο αποτύπωμα στη δράση τους, ήταν περισσότερο παθητικοί δέκτες στα τεκταινόμενα αυτής της συλλογικής προσφυγικής ζωής. Ακόμα, οι πολιτισμικές ομοιότητες με τους Βούλγαρους έκανε πολλούς να υιοθετήσουν την αντίστοιχη βουλγαρική συνείδηση αντί της ελληνικής που είχαν μέχρι πρότεινως. Εξάλλου, η Βουλγαρία επιδίωκε την πλήρη ενσωμάτωσή τους στον εθνικό σύνολο στη διαμάχη της με τη Γιουγκοσλαβία που επιχειρούσε να τους προσδιορίσει ως «Μακεδονικό Έθνος» με ορμητήριο την περιοχή των Σκοπίων. Πρόκειται για άλλη μια συνιστώσα του μακεδονικού ζητήματος, όπως αυτό εξελισσόταν πλέον σε συνθήκες Ψυχρού Πολέμου. Μετά τη ρήξη με την Κομινφόρμ και τη διακοπή βοήθειας προς το ΔΣΕ, η γιουγκοσλαβική ηγεσία δεν επέτρεπε πια τη μεταφορά των πολιτικών προσφύγων που φιλοξενούσε προς τις άλλες ανατολικές χώρες. Έτσι, υπήρχαν πρόσφυγες που παρέμεναν εγκλωβισμένοι στο έδαφος της λεγόμενης Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, αναμεσά τους βρισκόταν και ένας μεγάλος αριθμός παιδιών, όπως φανερώνει το αναδημοσιευμένο τηλεγράφημα 135 μητέρων από τη

[172] Εμμαν. Αντ. Εμμανουηλίδης, «Το Μακεδονικό στις μετεμφυλιακές ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις» στην *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τχ. 597 (Μάρτιος 2018), σ. 47

Φλώρινα[173] στην προσφυγική εφημερίδα «Αγωνίστρια» προς την Πανελλήνια Δημοκρατική Ένωση Γυναικών (ΠΔΕΓ) διαμαρτυρόμενες για την παράνομη κράτηση των παιδιών τους στη Γιουγκοσλαβία. Αν και δεν έχει εξακριβωθεί η εθνικότητα των μητέρων ή των παιδιών, το γεγονός ότι προέρχονται από τη Φλώρινα, μια περιοχή με έντονο σλαβόφωνο στοιχείο, πρέπει να θεωρείται σίγουρο πως ένα μεγάλο μέρος αυτών των παιδιών-αν όχι η πλειονότητα- ήταν Σλαβομακεδόνες. Αργότερα, η βελτίωση των σχέσεων Γιουγκοσλαβίας-ΕΣΣΔ, το 1961, οδήγησε στο άνοιγμα των συνόρων για τους πρόσφυγες προς τα υπόλοιπα σοσιαλιστικά κράτη. Φυσικά το άνοιγμα των συνόρων έδινε την ευκαιρία στους σλαβόφωνους οπαδούς του «μακεδονισμού» υπό την έμμεση στήριξη του Βελιγραδίου να προπαγανδίσουν εκ νέου τις γιουγκοσλαβικές θέσεις. Χαρακτηριστικά στην Πολωνία το 1960 δημιουργήθηκαν από Σλαβομακεδόνες δύο παράνομες αντισοβιετικές οργανώσεις: «Έγκεισκα Ζόρα» και «Μακεδονική Κοινότητα»[174]. Η αναμενόμενη διάλυση τους από τις πολωνικές αρχές οδήγησε σ΄ ένα ρεύμα μετανάστευσης αυτών των αντισοβιετικών Σλαβομακεδόνων προσπαθώντας ταυτόχρονα να επηρεάσουν όσους μπορούσαν από την κοινότητα τους. Από την άλλη, η Βουλγαρία είχε το δικό της σχέδιο αντεπίθεσης: ανέθεσε στους αντίστοιχους Σλαβομακεδόνες που παρέμεναν αφοσιωμένα μέλη του ΚΚΕ να προσεγγίσουν τα άτομα της μειονότητας τους πείθοντάς τους να έρθουν στη βουλγαρική επικράτεια[175].

Παρόμοια περίπτωση αποτέλεσε και η μουσουλμανική μειονότητα των Πομάκων. Τα τεκμήρια που αποτυπώνουν μια προσπάθεια του ΚΚΕ για την υλική μέριμνα και την πολιτική τους αφομοίωση, ύστερα από τη λήξη του εμφυλίου, ολοένα και λιγοστεύουν. Πραγματικά, η τελευταία πληροφορία για τους Πομάκους πρόσφυγες είναι μια απόφαση του ΚΚΕ στις 15 Απριλίου 1952[176] που κάνει λόγο για μεταφορά 56 «Οθωμανών» στη βουλγαρική επικράτεια. Φαίνεται ότι και οι Πομάκοι στράφηκαν σύντομα στην αντίστοιχη μουσουλμανική και τουρκόφωνη μειονότητα του βουλγαρικού κράτους λόγω της θρησκευτικής και γλωσσικής ομοιότητας.

---

[173]Εφημ. *Αγωνίστρια, Όργανο της Ένωσης Γυναικών Ο.Σ.Ε.Α.Ε. της ΠΔΕΓ της Βουλγαρίας*, έκτατη έκδοση, 08.03.1950, σ.4

[174] Κ. Τσέκου, *ό. π.,* σ. 37

[175] Α. Κοβάτσης ή Δημητρίου: *Ο ατίθασος ταγματάρχης Στου Γράμμου και του Βίτσι τη μάχη περπατώντας η δόξα μοναχή,* αυτοβιογραφικό έργο, Αμπελόκηποι Καστοριάς, Σεπτέμβριος 2008, σ. 257-258

[176] Κ Τσέκου, *ό. π.,* σ.38

4.2. Διακεκριμένες προσωπικότητες

Η μακρόχρονη παρουσία των Ελλήνων προσφύγων στη ΛΔ της Βουλγαρίας ανέδειξε σπουδαίες προσωπικότητες που με τη συμβολή τους αποτέλεσαν πρωτοπόρα στοιχεία τόσο εντός της κοινότητας όσο και στον επαγγελματικό τους βίο. Στη συγκεκριμένη υποενότητα θα επισημανθούν δύο βασικά παραδείγματα ατόμων που συγκέντρωσαν στο πρόσωπο τους τα παραπάνω χαρακτηριστικά.

Ο ένας είναι ο Γιώργος Πολυμερίδης[177] του Λάμπρου. Γεννήθηκε στην Καρωτή Έβρου από φτωχή αγροτική οικογένεια. Οι γονείς του πήραν μέρος στο ΕΑΜ και το ΔΣΕ και ο πατέρας του σκοτώθηκε τελικά το 1948. Στις αρχές αυτού του έτους μαζί με άλλα παιδιά ανταρτών πέρασε στη ΛΔ της Βουλγαρίας, όπου με τη βοήθεια του Βουλγαρικού Ερυθρού Σταυρού τακτοποιήθηκαν σε διάφορους παιδικούς σταθμούς. Τελείωσε δύο φροντιστήρια δασκάλων ελληνικής γλώσσας. Εργάστηκε ως δάσκαλος ελληνικής γλώσσας στον παιδικό σταθμό του Καρλόβου. Από το 1950 έως το 1951 δούλεψε στα ανθρακωρυχεία του Ντιμιτροφγκράντ. Την περίοδο 1951-1953 τελείωσε το Εργατικό Προπαρασκευαστικό Γυμνάσιο και το 1954 εισήχθη στην Οικονομική Σχολή «Καρλ Μαρξ» περατώνοντας τις σπουδές το 1959 στην ειδικότητα «Σχεδιασμένη Οικονομία». Από το 1959 μέχρι το 1967 εργάστηκε ως οικονομολόγος σε διάφορες βιομηχανικές επιχειρήσεις. Ακολούθησε μεταπτυχιακές σπουδές (1967-1970) στον τομέα της Πολιτικής Οικονομίας στην Ακαδημία Κοινωνικών Επιστημών και απέκτησε τον τίτλο του Διδάκτορα Οικονομικών Επιστημών. Έπειτα εργάστηκε στην Κρατική Επιτροπή Σχεδιασμού της Εθνικής Οικονομίας το διάστημα 1971-1973, δηλαδή ο βασικός θεσμός των σοσιαλιστικών κρατών. Το 1973 ανέλαβε αρχισυντάκτης στην εφημερίδα της ελληνικής κοινότητας, τη «Λευτεριά». Αργότερα, από το Νοέμβριο του 1973 μέχρι τον Ιούνιο του 1980 εργάστηκε στο Ινστιτούτο Σύγχρονων Κοινωνικών Θεωριών, όπου έγινε υφηγητής της Πολιτικής Οικονομίας. Την ίδια περίοδο εργάστηκε ως επισκέπτης καθηγητής στην Ακαδημία Κοινωνικών Επιστημών κι δίδαξε το μάθημα της Πολιτικής Οικονομίας, εκεί ακριβώς που μερικά χρόνια πρωτύτερα ήταν φοιτητής. Το 1980 επαναπατρίστηκε με την οικογένεια του, σύζυγο και δύο κόρες. Έκτοτε εργαζόταν στο οικονομικό τμήμα της ΚΕ του ΚΚΕ.

Η άλλη είναι η Φρόσω Κοτορού (Μανίτσα)[178]. Γεννήθηκε το 1925 και πέθανε το 2009, ανήμερα των γενεθλίων της. Ήταν μέλος της ΕΠΟΝ και ανθυπολοχαγός του

---

[177] ΠΕΑΕ-ΔΣΕ, *Τα παιδιά του εμφυλίου πολέμου και της πολιτικής προσφυγιάς*, Αθήνα 2011, σ. 162-163
[178] ΠΕΑΕ-ΔΣΕ, *ό. π.,* σ. 174

ΔΣΕ. Μετά τη λήξη του εμφυλίου έζησε σαν πρόσφυγας στην Τασκένδη της ΕΣΣΔ, όπου ξαναενώθηκε με την οικογένεια της και παντρεύτηκε τον Κόττορο. Αργότερα εγκαθίστανται στη Σόφια, όπου σπούδασε τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου και για πολλά χρόνια δίδαξε στα παιδιά των πολιτικών προσφύγων ιστορία, λογοτεχνία και ελληνική γλώσσα. Επαναπατρίστηκαν μαζί με τον σύζυγο της και τη μία κόρη της το 1977 (η δεύτερη κόρη έμεινε στη Βουλγαρία, γιατί είχε παντρευτεί Βούλγαρο).

Ε΄ Κεφάλαιο

Η εξωτερική πολιτική της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας

5.1. Η λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου: ιστορικά γεγονότα και ερμηνευτικό σχήμα

Η πλειοψηφούσα τάση της εγχώριας και διεθνούς ιστοριογραφίας ερμηνεύει τη μεταπολεμική πολιτική της ΕΣΣΔ και των Λαϊκών Δημοκρατιών βασιζόμενη από άποψη ντοκουμέντων στα απομνημονεύματα του Γουίστον Τσόρτσιλ «Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος» που εκδόθηκαν για πρώτη φορά μεταξύ 1948 και 1955 σε 6 τόμους και ειδικότερα σ' ένα απόσπασμα, το οποίο σχετίζεται με τις αγγλοσοβιετικές συνομιλίες στη Μόσχα τον Οκτώβριο του 1944. Το επίμαχο αυτό απόσπασμα αναφέρει: «*Έγραψα σε μισή κόλλα χαρτί Ρουμανία: Ρωσία 90%, οι άλλοι 10%, Ελλάδα: Μεγάλη Βρετανία 90% (σε συμφωνία με τις ΗΠΑ) άλλοι 10%, Γιουγκοσλαβία: 50%-50%, Ουγγαρία: 50%-50%, Βουλγαρία: Ρωσία 75%, άλλοι 10%. Το έδωσε στο Στάλιν. Έγινε μια μικρή παύση. Ύστερα πήρε το μπλε μολύβι του, έβαλε ένα μεγάλο σημάδι πάνω και το ξανάδωσε. Κανονίστηκαν όλα σε όσο χρόνο χρειάστηκαν για να γραφτούν*»[179]. Έκτοτε το ντοκουμέντο του Τσόρτσιλ χρησιμοποιείται ως απόδειξη για να στηρίξει μια θεωρία που θέλει τις Λαϊκές Δημοκρατίες ως «κράτη-μαριονέτες» της Σοβιετικής Ένωσης, ενώ χώρες που ήρθαν σε πολιτική ρήξη μ 'αυτήν, πράγμα το οποίο έρχεται σε άμεση αντίφαση με το επιχείρημα περί «σοβιετικής υποτέλειας» των ανατολικοευρωπαίων, όπως η Κίνα, η Ομοσπονδία της Γιουγκοσλαβίας ή Ρουμανία, ερμηνεύονται – με κάποια διακριτή συμπάθεια- ως μια επιλογή μιας πιο ανεξάρτητης και ευέλικτης πολιτικής απέναντι στις αυταρχικές τακτικές του Κρεμλίνου. Ο εμφύλιος πόλεμος δε στην Ελλάδα παρουσιάζεται σαν μια ανούσια πολεμική σύρραξη στηριζόμενη σε τυχοδιωκτικές ενέργειες της ηγεσίας του ΚΚΕ, η οποία δε γνώριζε το παραμικρό για τις μυστικές συνομιλίες ΕΣΣΔ και Ηνωμένου Βασιλείου.

Όμως, το ερμηνευτικό αυτό σχήμα παρουσιάζει αρκετά κενά τόσο ως προς την πηγή από την οποία αντλεί τα δεδομένα όσο και ως προς τη συνολικότερη ανάλυση της ψυχροπολεμικής περιόδου παρουσιάζοντας την αρκετά απλοϊκά. Ξεκινώντας, λοιπόν, από το ίδιο το κείμενο ο Άγγλος πρωθυπουργός κάνει λόγο για ένα ίσο μοίρασμα, δηλαδή 50%-50%, της Ουγγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας. Ωστόσο, τα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα της εποχής δε δείχνουν ότι υπήρχε τέτοιου είδους

[179] W. Churchill, *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*, Αθήνα 2010, , τ. Β, σ 65

σχεδιασμός. Χαρακτηριστικά, στην Ουγγαρία στις εκλογές του Νοεμβρίου 1945 το τοπικό Κομμουνιστικό Κόμμα αναδείχθηκε τρίτη δύναμη με 17%, ενώ τον Αύγουστο του 1947 κέρδισε την πρώτη θέση με 22,25%[180]. Ένα χρόνο αργότερα το ΚΚ Ουγγαρίας συγχωνεύεται με το αντίστοιχο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και η χώρα ανακηρύσσεται Λαϊκή Δημοκρατία. Από την άλλη, ο εμφύλιος πόλεμος της Γιουγκοσλαβίας (1947-1955) θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια ένδειξη για σχέδιο διχοτόμησης της περιοχής, αν δεν υπήρχε το ίδιο διάστημα εμφύλιος και στη γειτονική Αλβανία με αποστολή ενόπλων εθνικιστικών ομάδων από τις ΗΠΑ και Αγγλία[181]. Ακόμη, μη εξηγήσιμη παραμένει η κίνηση του Τσόρτσιλ να μη συμπεριλάβει και άλλα κράτη σε αυτή τη συμφωνία, για παράδειγμα την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία ή την Αλβανία. Επιπλέον, βρετανικά κρατικά έγγραφα δεν επιβεβαιώνουν τους ισχυρισμούς του Βρετανού πολιτικού για σοβιετική σύμπνοια στο μοίρασμα σφαιρών επιρροής αλλά ακριβώς το αντίθετο: το υπουργείο πολέμου της Μ. Βρετανίας σε αναφορά του με ημερομηνία 1/1/1944 παρατηρεί: *«η άποψη της σοβιετικής κυβέρνησης(..) είναι ότι τα ζητήματα που αφορούν τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης οι λαοί αυτοί θα τα λύσουν μόνοι τους»*[182]. Αυτό και άλλα παρόμοια αποχαρακτηρισμένα αρχεία οδηγούν μια μεγάλη μερίδα ιστορικών να αμφισβητήσουν την εγκυρότητα του έργου του Τσόρτσιλ. Γενικότερα, η ιστορία του απορρίπτεται από την αμερικανική βιβλιογραφία. Ενδεικτικά, ο ιστορικός Τσακολογιάννης επισημαίνει*: «Ιδιαίτερα στις Ηνωμένες Πολιτείες, μερικές αμφιβολίες ανέκυψαν σε σχέση με την ακρίβεια των αναφορών του Τσόρτσιλ. Ο Γκάμπριελ Κόλκο έχει προχωρήσει τόσο πολύ ώστε να απορρίψει την ιστορία του Τσόρτσιλ πλήρως και όπως αναφέρει εύστοχα: Το «τικ» του Στάλιν, μεταφρασμένο σε πραγματικές λέξεις, δε σημαίνει τίποτα απολύτως. Την επόμενη μέρα ο Στάλιν έστειλε στον Τσόρτσιλ ένα σχέδιο συζήτησης και ο Ρώσος προσεκτικά πέταξε έξω* φράσεις που συνεπαγόταν τη δημιουργία σφαιρών επιρροής, γεγονός που ο Τσόρτσιλ απέκλεισε στα απομνημονεύματα του»[183]. ο Βρετανός ιστορικός G.Roberts, ένας από τους πιο επιφανείς μελετητές της περιόδου του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και ειδικά της ΕΣΣΔ, εκτιμά πως: *«Τόσο ειδικές μελέτες όσο και τα πρόσφατα δημοσιευμένα ντοκουμέντα αποκαλύπτουν ότι η συνάντηση Τσόρτσιλ και Στάλιν τον Οκτώβρη του 1944 απείχε πολύ από τα να αποτελεί μια αγγλο-σοβιετική μοιρασιά των Βαλκανίων. Οι Ρώσοι*

---

[180] D. Nohlen& Ph. Stover, *Elections in Europe: A Data Handbook*, 2010, σ.899

[181] Γ. Μαργαρίτης, «Ο αναθεωρητισμός και η πολιτική προσφυγιά» στην: *Η ζωή στην πολιτική προσφυγιά, Υλικά του διημέρου εκδηλώσεων 16-17 Δεκεμβρίου 2017*, Θεσσαλονίκη, σ.139

[182] *FO 371/112828, Public Record Office*

[183] P. Tsakoloyannis, «The Moscow Puzzle» στο *Journal of Contemporary History*, τχ. 2, No.1

από την μεριά τους ούτε χρειάζονταν ούτε επιθυμούσαν κάτι τέτοιο»[184]. Τέλος, ο Τσόρτσιλ εμφανίζεται να διαπραγματεύεται εκπροσωπώντας και τα συμφέροντα των ΗΠΑ αλλά η αλληλογραφία του Αμερικανού προέδρου Φ. Ρούζβελτ με τον Ι. Στάλιν τον διαψεύδει κατηγορηματικά. Ειδικότερα, στις 4 Οκτωβρίου 1944 ο πρόεδρος των ΗΠΑ σχολιάζει την επικείμενη συνάντηση του Στάλιν με τον Τσόρτσιλ με τα εξής λόγια: *«Εσείς βεβαίως κατανοείται ότι σε αυτό το παγκόσμιο πόλεμο δεν υπάρχει κυριολεκτικά ούτε ένα ζήτημα, πολιτικό ή στρατιωτικό, που να μην ενδιαφέρει τις Ηνωμένες Πολιτείες. Είμαι απόλυτα πεπεισμένος ότι οι τρεις μας και μόνο οι τρεις μας, μπορούμε να βρούμε λύση στα προβλήματα που παραμένουν άλυτα(..) Υπ' αυτήν την έννοια, μολονότι κατανοώ την επιθυμία του Πρωθυπουργού για τη συνάντηση, προτιμώ να θεωρήσω τις επικείμενες συνομιλίες σας με τον Τσόρτσιλ ως προπαρασκευαστικές μια συνάντησης* των *τριών μας*»[185]. Όλα αυτά τα στοιχεία οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα απομνημονεύματα του Τσόρτσιλ έχουν εξαιρετικά μικρή βαρύτητα ως ιστορική πηγή.

Εκτός, όμως, από την αναξιοπιστία του ντοκουμέντου η θεωρία των σφαιρών επιρροής αγνοεί τις πολιτικές εξελίξεις που ακολουθήθηκαν στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Σε αντίθεση με τη γενική εντύπωση που υπάρχει στο ευρύτερο κοινό, οι πρώτες κυβερνήσεις στην ανατολική Ευρώπη δεν ήταν εξαρχής κομμουνιστικές ούτε τα ανατολικά κράτη είχαν ανακηρυχθεί από την πρώτη στιγμή Λαϊκές Δημοκρατίες, πράγμα που θα σήμαινε την ένταξη τους στο σοσιαλιστικό μπλοκ. Όπως και στη Δύση έτσι και στην Ανατολή τη διακυβέρνηση είχαν αναλάβει οι λεγόμενες «κυβερνήσεις εθνικής ενότητας» αποτελούμενες από τα κυριότερα πολιτικά κόμματα της κάθε χώρας, τίποτα δεν ήταν δεδομένο και είναι σαφές ότι διεξαγόταν σύγκρουση μέσα στους κόλπους των κυβερνητικών συνασπισμών ανάμεσα στις κομμουνιστικές και μη κομμουνιστικές δυνάμεις. Οι ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία και ΕΣΣΔ την επόμενη κρίσιμη μεταπολεμική πενταετία θα προσπαθήσουν εκατέρωθεν να επηρεάσουν τις πολιτικές εξελίξεις πρωτίστως στις χώρες που διατηρούσαν στρατεύματα χωρίς, όμως, να εγκαταλείπουν και τις εκτός της στρατιωτικής τους εμβέλειας περιοχές.

Η περίπτωση της Γερμανίας, βασικός πρωταγωνιστής του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αποτέλεσε χαρακτηριστικό δείγμα γεωστρατηγικών σχεδιασμών, πολιτικών ανταγωνισμών αλλά και ουτοπικών θέσεων. Οι Ηνωμένες πολιτείες και η Αγγλία στόχευαν από την αρχή στη δημιουργία μιας Γερμανίας που θα ήταν διασπασμένη σε

---

[184] G. Roberts , « Ideology, calcution and improvisation: spheres of influence and Soviet foreign policy 1939-1945*»,* στο *Review of International Studies*, τχ. 25 (1999), σ.669

[185] S. Bulter, *Αγαπητέ κύριε Στάλιν Αλληλογραφία 1941-1945*, Αθήνα 2005, σ. 353-354

δύο ή περισσότερα κράτη και την αποστέρηση της από βιομηχανικές υποδομές. Πρώτος, ο Φ. Ρούζβελτ στη Συνδιάσκεψη της Τεχεράνης παρουσίασε την 1η Δεκεμβρίου 1943 σχέδιο διαμελισμού της Γερμανίας σε 5 κράτη και 2 ακόμα περιοχές υπό διεθνή έλεγχο[186]. Ανάλογη πρόταση υποστήριξε και ο Τσόρτσιλ. Αργότερα, ξανά από την αμερικανική πλευρά εκπονήθηκε ένα καινούργιο σχέδιο γνωστό ως «σχέδιο Μοργκεντάου» από τον Αμερικανό αξιωματούχο Χ. Μοργκεντάου. Το σχέδιο προέβλεπε μεταξύ των άλλων, το χωρισμό της Γερμανίας σε δύο κράτη (ένα βόρειο και ένα νότιο), την αυτονόμηση της βιομηχανικής περιοχής του Ρουρ μετατρέποντας τη σε διεθνή ζώνη και γενικώς την καθιέρωση ενός γερμανικού κράτους, το οποίο θα στηρίζεται κυρίως σε αγροτικές δραστηριότητες και όχι βιομηχανικές[187]. Το συγκεκριμένο σχέδιο ήταν η βάση της συζήτησης Ρούζβελτ και Τσόρτσιλ, όταν συναντήθηκαν στο Κεμπέκ του Καναδά το 1944. Και τα δύο, όμως, σχέδια απορρίφθηκαν αμέσως από την ΕΣΣΔ, η οποία στις 9 Μαΐου 1945, ημέρα επίσημης συνθηκολόγησης της Γερμανίας, μέσω του Ι.Β. Στάλιν δήλωσε πως *«δεν σκοπεύει ούτε να διαλύσει, ούτε να εκμηδενίσει την Γερμανία»*[188]. Από τα παραπάνω φαίνεται πως η ΕΣΣΔ ήταν η μόνη δύναμη που δεν επιθυμούσε το διαμελισμό της Γερμανίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα στη Συνδιάσκεψη του Πότσνταμ να συγκροτηθεί τετραμερής συμμαχική στρατιωτική διοίκηση (Μεγάλη Βρετανία, ΗΠΑ, ΕΣΣΔ, Γαλλία) υιοθετώντας ως βασική θέση τη συγκρότηση ενός ενιαίου γερμανικού κράτους αλλά φυσικά πλήρως αποστρατιωτικοποιημένου. Παράλληλη, η σοβιετική αντιπροσωπεία αμέσως επέτρεψε στη δική της γερμανική ζώνη ελέγχου τη λειτουργία πολιτικών κομμάτων και πρώτα από όλα του Γερμανικού ΚΚ, ενώ στη συνέχεια ενθάρρυνε τη συγχώνευση του με τους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες, όπως συνέβη και στα υπόλοιπα ανατολικοευρωπαϊκά κράτη, επιδιώκοντας μια όσο το δυνατόν ταχύτατη επικράτηση των κομμουνιστικών δυνάμεων. Αλλά τελικά η τακτική αυτή στη γερμανική περίπτωση απέτυχε: στα τέλη του Φλεβάρη 1946 αναγγέλθηκε η συγχώνευση των δύο κομμάτων[189] και το καινούργιο κόμμα είχε την επωνυμία Ενιαίο Σοσιαλιστικό Κόμμα Γερμανίας (ΕΣΚΓ). Όμως αυτή η ενοποίηση πραγματοποιήθηκε μόνο στην ανατολική ζώνη, διότι οι Σοσιαλδημοκράτες του Βερολίνου διαμαρτυρήθηκαν και όταν το ΕΣΚΓ πραγματοποίησε τις πρώτες συγκεντρώσεις του

---

[186] *United States Department of State, Foreign relations of the United State, The Conferences at Cairo and Tehran,U.S. Government Printing Office, Washington 1961,* σ. 600-602
[187] H. Morgenthaou, *Germany is our Problem,* New York & London, 1945
[188] *Συλλογή Ντοκουμέντων, Τεχεράνη-Γιάλτα-Πότσδαμ*, Αθήνα 1982, σ. 107
[189] M.Mazower., *Σκοτεινή Ήπειρος: Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αθήνα 2013, σ. 238

δεν κατάφερε να συμπαρασύρει όλες τις τοπικές οργανώσεις των Σοσιαλδημοκρατών. Άμεση συνέπεια ήταν οι σχέσεις του ΕΣΚΓ και του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος στη δυτική ζώνη να γίνουν παγερές. Ακριβώς αυτή η αποτυχία δημιουργίας μιας ενιαίας γερμανικής κομμουνιστικής διακυβέρνησης φανέρωσε και την ουτοπική θέση των Σοβιετικών να συνεχίζουν να επικαλούνται τη διακήρυξη του Πότσνταμ περί «ενοποιημένης, αποστρατιωτικοποιημένης και δημοκρατικής Γερμανίας», οι καπιταλιστικές δυνάμεις ήθελαν οπωσδήποτε τη ματαίωση μιας κομμουνιστικής επικυριαρχίας στην καρδιά της ευρωπαϊκής ηπείρου και αφού αυτό δεν ήταν εντελώς εφικτό, θα προσπαθούσαν να τη ματαιώσουν στις περιοχές που είχαν υπό την ευθύνη τους. Το Νοέμβριο του 1946 η αμερικανική και βρετανική ζώνη συγχωνεύτηκαν, ασκήθηκε δε πίεση στους Γάλλους να προσχωρήσουν και εκείνοι. Τελικά την άνοιξη του 1948 ύστερα από την οριστική προσχώρηση της Τσεχοσλοβακίας στο σοσιαλιστικό συνασπισμό που συνεπαγόταν απώλεια των γαλλικών προνομίων, το Παρίσι αποφασίζει να προσχωρήσει και με τη δική του περιοχή στην ενοποιημένη δυτική γερμανική ζώνη. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους, οι Δυτικές Δυνάμεις προχώρησαν ακόμα παραπέρα καθιερώνοντας νέο νόμισμα στις δυτικές γερμανικές περιοχές ελέγχου τους αντικαθιστώντας το ραίχμαρκ με το δυτικό γερμανικό μάρκο, στα τέλη του ίδιου μήνα η σοβιετική ζώνη κάνει την αντίστοιχη νομισματική μεταρρύθμιση. Τέλος στις 23 Μαΐου 1949 υπογράφτηκε στη Ρώμη το δυτικό γερμανικό σύνταγμα και σε ανταπάντηση μια εβδομάδα αργότερα η Λαϊκή Εθνοσυνέλευση του Ανατολικού Βερολίνου ενέκρινε ένα αντίπαλο σύνταγμα[190]. Η διαίρεση της Γερμανίας σε δύο κράτη είναι πλέον γεγονός.

Στη Χερσόνησο του Αίμου η κοινωνική διαπάλη μεταξύ του κομμουνιστικού και μη κομμουνιστικού/καπιταλιστικού πόλου σε αρκετές περιπτώσεις πήρε τη μορφή της ανοιχτής ένοπλης σύγκρουσης, του εμφυλίου πολέμου. Η πρώτη χώρα, η οποία βίωσε αυτή την κατάσταση ήταν η Ελλάδα. Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος κράτησε για μια πενταετία και χωρίστηκε σε δύο φάσεις, η πρώτη διήρκησε ολόκληρο το Δεκέμβριο του 1944 κατά την οποία οι Άγγλοι έστειλαν στρατεύματα στην κυβέρνηση για να αντιμετωπίσει τον ΕΛΑΣ που καθοδηγούνταν από το ΚΚΕ και η δεύτερη άρχισε τέλη του 1946 έως τον Αύγουστο του 1949 στην οποία τη στήριξη του κυβερνητικού στρατού ανέλαβε οι ΗΠΑ με την παροχή στρατιωτικού εξοπλισμού και οικονομικών κονδυλίων απέναντι στις ανασυγκροτημένες αντάρτικες δυνάμεις μέσω του ΔΣΕ. Και

[190] M.Mazower, *ό. π.*,σ. 239

στη Γιουγκοσλαβία ο εμφύλιος ήταν αρκετά μακροχρόνιος, καθώς διήρκησε από το 1947 έως τις αρχές του 50΄, ωστόσο δεν είχε την ένταση και τη σκληρότητα του ελληνικού εμφυλίου. Στη γιουγκοσλαβική περίπτωση οι ρόλοι ήταν αντεστραμμένοι: το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας είχε τον πολιτικό έλεγχο της χώρας και οι δυτικές δυνάμεις προσπαθούν να το ανατρέψουν με τη συγκρότηση ένοπλων ομάδων. Πρόκειται για τις φασιστικές ομάδες των Κροατών της πρώην οργάνωσης «Ουστάσα» - που κυβερνούσε το «ανεξάρτητο» κράτος της Κροατίας κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής- και για τις ομάδες των Σέρβων εθνικιστών, γνωστοί ως Τσέτνικ. Έδρα τους ήταν η Ιταλία και η Αυστρία. Το 1947 ο Πέταρ Προκόπ, γνωστό στέλεχος της Ουστάσα, συναντήθηκε με Αμερικανούς πράκτορες για τη χρηματοδότηση και την προπαγανδιστική υποστήριξη μιας αντικομμουνιστικής οργάνωσης με στόχο την ανατροπή της κυβέρνησης. Η διοίκηση της οργάνωσης ήταν στη βρετανική ζώνη ελέγχου στην Αυστρία και το Νοέμβριο του 1947 σημειώνει τις πρώτες δραστηριότητες της στην αμερικανική ζώνη της δυτικής Γερμανίας[191]. Παρόμοιες κινήσεις έγιναν και στην Ισπανία. Όσον αφορά τους Τσέτνικς η γιουγκοσλαβική αστυνομία κατάφερε να εξαρθρώσει τις ολιγομελής μυστικές οργανώσεις τους: το Φεβρουάριο του 1950 συνελήφθησαν 15 άτομα της οργάνωσης «Ένωση Γιουγκοσλαβικών Εθνών»[192] έχοντας ως στόχο την επανόρθωση του πάλαι ποτέ Βασιλείου των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων. Καταδικάστηκαν σε 20 χρόνια καταναγκαστικής εργασίας. Ακόμα, τον πρώτο μήνα του 1951 οδηγήθηκαν στη δικαιοσύνη 16 μέλη παρόμοιας οργάνωσης που επιζητούσε την επάνοδο του Σέρβου βασιλιά Πέτρου, σημαντικά στελέχη της ήταν ο στρατηγός Μίσα Στεφάνοβιτς, πρώην διοικητής της βασιλικής γιουγκοσλαβικής αστυνομίας, Κόστα Κουμανούντι, πρώην υπουργός πολέμου και Βέλιμιρ Πόποβιτς, κυβερνητικός εκπρόσωπος στο κοινοβούλιο και πρώην υπουργός οικονομικών στο Ενιαίο Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας[193]. Υπήρχαν αρκετές ενδείξεις για χρηματοδότηση τους από γαλλικές και αμερικάνικες στρατιωτικές υπηρεσίες[194]. Παρόμοια περίπτωση αποτελούν και οι εμφύλιες συγκρούσεις στη γειτονική Αλβανία αλλά όπως και στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας δεν κατάφεραν τελικά να αποτελέσουν σοβαρή πολιτική απειλή για τους ντόπιους κομμουνιστές. Στον αντίποδα, το ΚΚ Βουλγαρίας δεν αντιμετώπισε κάποια εκτεταμένη ένοπλη αντίδραση

[191] S. P. Ramet, *The three Yugoslavias: State Building and Legitimation,* Washington, χ.τ., χ.χ, σ.187
[192] S. P. Ramet, *ό. π.,* σ. 188
[193] S. P. Ramet, *ό. π.,* σ. 189
[194]S. P. Ramet, *ό. π,* σ. 189

αλλά κυρίως σαμποτάρισμα στις εκλογικές διαδικασίες για το σχηματισμό κυβέρνησης. Πιο συγκεκριμένα, η Αγροτική Λαϊκή Ένωση, το κύριο κόμμα της αντιπολίτευσης, υπό τον Ν. Πετκόφ είχε μποϋκοτάρει τις κοινοβουλευτικές εκλογές της 18ης Νοέμβριου 1945 έχοντας την ανοιχτή στήριξη των ΗΠΑ, οι οποίες δεν αναγνώριζαν τη νομιμότητα του Πατριωτικού Μετώπου[195], καθοδηγούμενο από τους κομμουνιστές. Μάλιστα ο Αμερικανός υπουργός εξωτερικών πραγματοποίησε συνάντηση με τον Στάλιν στον οποίο έθεσε ως όρο για την αναγνώριση της βουλγαρικής κυβέρνησης να πραγματοποιηθεί ο ανασχηματισμός της, ώστε να συμμετάσχουν και εκπρόσωποι της βουλγαρικής αντιπολίτευσης. Οι καινούργιες βουλευτικές εκλογές στις 27 Οκτωβρίου 1946 ανέδειξαν πάλι πρώτη δύναμη το Πατριωτικό Μέτωπο με μεγάλη πλειοψηφία παίρνοντας το 71,1% των ψήφων ή σε απόλυτο αριθμό 2.264.852 ψήφους (εκ των οποίων το Βουλγαρικό Κόμμα Εργασίας πήρε το 53,9%) και 278 βουλευτές, ενώ η αντιπολίτευση πήρε 28,3% ή σε απόλυτο αριθμό 1.191.455 και εξέλεξε 101 βουλευτές[196]. Παρά τη μεγάλη διαφορά στα ποσοστά, τα απόλυτα νούμερα ή τις έδρες οι περίπου 1.000.000.0000 ψήφοι της βουλγαρικής αντιπολίτευσης φανερώνουν ότι διέθετε σημαντικό κοινωνικό έρεισμα. Τελικά, η οξεία αντιπαράθεση έληξε, όταν στελέχη της αντιπολίτευσης αντιτάχθηκαν φανερά στην καθιέρωση του καινούργιου Συντάγματος όντας δομημένο στις αρχές του κομμουνισμού προκαλώντας τη σταδιακή τους πολιτική απομόνωση και δίνοντας τη δυνατότητα σε νομικό επίπεδο των κρατικών σοσιαλιστικών μηχανισμών να τους συλλάβουν για απόπειρα επαναφοράς του παλαιού καθεστώτος: ήδη από το καλοκαίρι του 1946, 7 από τα 22 μέλη του Προεδρείου της Αγροτικής Ένωσης και 35 από τα 80 μέλη της Διοικούσας Επιτροπής της βρίσκονταν στη φυλακή[197]. Το Κομμουνιστικό και Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα συγχωνεύονται και το 1947 η Βουλγαρία ανακηρύσσεται Λαϊκή Δημοκρατία. Ένα χρόνο αργότερα ανακηρύσσεται Λαϊκή Δημοκρατία και η Ρουμανία μέσα από μια σειρά πολιτικών εξελίξεων που προσιδίαζαν στη βουλγαρική εκδοχή.

Τέλος, και στην περιοχή της ανατολικής Ευρώπης σημειώθηκαν σοβαρές απόπειρες παρέμβασης από τη Δύση, ειδικά στην Τσεχοσλοβακία. Στις πρώτες εκλογές το Μάϊο του 1946 το ΚΚ Τσεχοσλοβακίας είχε συγκεντρώσει 38,1%, έναντι 18,41%

---

[195] Σπ. Κουζινόπουλος(επιμ.), *Γκεόργκι Δημητρώφ , Σελίδες από το απόρρητο ημερολόγιο*, Αθήνα 1999 , σ. 171
[196] D. Nohlen& Ph. Stover, *ό. π.*, σ.376
[197] T. Judt., *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, Αθήνα 2005, σ. 132

του Εθνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, 15,7% του Λαϊκού Κόμματος, 14,1% του Δημοκρατικού Κόμματος και 12,1% του Σοσιαλδημοκρατικού[198]. Το επόμενο διάστημα σχηματίστηκε ο κυβερνητικός συνασπισμός του «Εθνικού Μετώπου». Όπως και στις υπόλοιπες χώρες έτσι και εδώ το «Εθνικό Μέτωπο» ήταν πολιτικά ετερογενές, συνεπώς και θνησιγενές. Με αφορμή μια ξηρασία που ξέσπασε το 1948 τα σλοβάκικα κόμματα της κυβέρνησης (Λαϊκό Σοσιαλιστικό και Δημοκρατικό Σλοβακικό) επιχείρησαν να προκαλέσουν πολιτική κρίση αποσύροντας τους συνολικά 12 υπουργούς τους από τον κυβερνητικό θώκο[199] και στη συνέχεια να κινητοποιήσουν ορισμένες στρατιωτικές δυνάμεις για την πραγματοποίηση πραξικοπήματος. Το Τσεχοσλοβάκικο Κομμουνιστικό Κόμμα κάλεσε το λαό σε κινητοποίηση, η οποία βρήκε μαζική ανταπόκριση με αποτέλεσμα τα πρώην κυβερνητικά στελέχη να συλληφθούν γρήγορα από την αστυνομία. Στις 9 Μαΐου 1948 η Τσεχοσλοβακία ανακηρύχθηκε Λαϊκή Δημοκρατία.

Συνοψίζοντας, η αυθαίρετη ίδρυση του δυτικού γερμανικού κράτους, η χρηματοδότηση εθνικιστικών αντάρτικων ομάδων στη Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία, η ανοιχτή επέμβαση για τη στρατιωτική εξόντωση των κομμουνιστών στην Ελλάδα, η δημιουργία κυβερνητικής κρίσης στη Βουλγαρία και η απόπειρα πραξικοπήματος στην Τσεχοσλοβακία είναι γεγονότα που συνέβησαν το ένα κοντά στο άλλο, σ΄ένα εξαιρετικά πυκνό διάστημα που δε δικαιολογεί την ύπαρξη κάποιας μυστικής διακρατικής συμφωνίας, η οποία θα καθορίζει σφαίρες πολιτικής επιρροής.

5.2. Η στάση της ΛΔ Βουλγαρίας στα «Δεκεμβριανά» του 1944

Το Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχε καταφέρει να αναπτύξει μια μαζική αντιστασιακή δράση παρά το γεγονός ότι το βουλγαρικό κράτος επωφελήθηκε ως σύμμαχος της Γερμανίας επεκτείνοντας την επικράτεια του προς τη Γιουγκοσλαβία (σημερινό κράτος της Βόρειας Μακεδονίας) και την Ελλάδα (Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη): Από τον Ιούνη του 1941 άρχισαν να δραστηριοποιούνται οι κομμουνιστές παρτιζάνοι τόσο ενάντια στους Γερμανούς που βρίσκονταν στη χώρα όσο και ενάντια στη βουλγαρική κυβέρνηση που συνεργαζόταν μαζί τους. Λίγο αργότερα εξέπεμψε από τη Μόσχα ο παράνομος ραδιοφωνικός σταθμός της Αντίστασης «Κρίστο Μπότεφ» και

---

[198] D. Nohlen& Ph. Stover, *ό. π.*, σ.471

[199]Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1939-1949,*Αθήνα 2019, τ. Β2, σ. 344

συγκροτήθηκαν οι Ομάδες Κρούσης που οργάνωσαν σαμποτάζ, εκτέλεσαν Γερμανούς και συγκέντρωσαν όπλα[200]. Στα μέσα του 1942 οι παρτιζάνικες ομάδες μετατράπηκαν σε οργανωμένα στρατιωτικά τμήματα και ως το Μάϊο του 1944 είχαν συγκροτηθεί 5 ταξιαρχίες παρτιζάνων, ενώ ο Λαϊκός Στρατός έφτασε να απαριθμεί 30.000 πολεμιστές και 200.000 εφεδρικούς[201].

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1944, ένα μήνα πριν την απελευθέρωση της Ελλάδας, ξεσπάει εξέγερση στη Σόφια ανατρέποντας μια βραχύβια σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση (φιλοβρετανικού προσανατολισμού) και την εξουσία αναλαμβάνει το «Πατριωτικό Μέτωπο», η αντιστασιακή οργάνωση με βασικότερο ιδρυτή το ΚΚ Βουλγαρίας. Αμέσως, ακολούθησαν εκκαθαρίσεις όσων στρατιωτικών ή άλλων κρατικών λειτουργών υποστήριζαν το προηγούμενο φασιστικό καθεστώς του τσάρου Μπόρις Γ΄, ενώ ο στρατός διατάσσεται να αποχωρήσει από τα κατεκτημένα εδάφη. Αναγκαστικά, όμως, από αυτό το σημείο και έπειτα αρχίζει μια περίπλοκη κατάσταση, οι Βούλγαροι κομμουνιστές καλούνταν συγχρόνως να εξασφαλίζουν τον πλήρη πολιτικό έλεγχο της χώρας, καθώς υπήρχε μια ισχυρή αντιπολίτευση, να προσπαθήσουν να περισώσουν τα σύνορα της χώρας που είχε πριν από τον πόλεμο από ενδεχόμενες εθνικιστικές επιδιώξεις της Ελλάδας και της Τουρκίας απέναντι στην «ηττημένη» Βουλγαρία έχοντας μια κυβέρνηση που δεν αναγνωρίζεται από τη Δύση και τέλος το ιδεολογικό καθήκον να βοηθήσουν τους ομοϊδεάτες τους στη γειτονική Ελλάδα.

Η πρώτη «άβολη» στιγμή αυτής της σύνθετης κατάστασης ήταν το ζήτημα της αποχώρησης των βουλγαρικών στρατευμάτων από την Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη. Η ηγεσία του ΚΚΕ και του ΕΑΜ με τη θετική έκβαση των πραγμάτων στη Βουλγαρία ανέμεναν μια συνεργασία των δυνάμεων του ΕΛΑΣ και του βουλγαρικού στρατού-που διέθετε πλέον καινούργια διοίκηση- μέχρι την άφιξη τμημάτων του Κόκκινου Στρατού για την εξολόθρευση όσων γερμανικών μονάδων παρέμεναν στην Βόρεια Ελλάδα. Ο Γιώργος Ερυθριάδης, γραμματέας της Επιτροπής Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης είπε αρκετά χρόνια αργότερα: «*Στην περίοδο της απελευθέρωσης, όταν εγώ βρισκόμουν στην Καβάλα Σεπτέμβρη 1944, με την απελευθέρωση της Βουλγαρίας από τον Κόκκινο Στρατό. Κατόπιν συμφωνίας με το ΚΚΒ και την κυβέρνηση του Πατριωτικού Μετώπου, την εξουσία αναλάβαμε εμείς, το ΕΑΜ,*

---

[200] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ ,*Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1939-1949*, Αθήνα 2019, τ.Β1, σ. 37
[201] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ.36-37

με την υπόδειξη που ο βουλγαρικός στρατός σαν τμήμα του στρατηγού Τολμπούχιν θα παρέμενε προσωρινά και πως σύντομα τμήματα του Κόκκινου Στρατού θα προέλαυναν προς την Θράκη, Ανατολική Μακεδονία, Θεσσαλονίκη όπου βρίσκονται και Γερμανοί. Αυτό εμείς το δεχθήκαμε, παράλληλα βγάλαμε παλλαϊκές επιτροπές και παρουσιάστηκαν στον Τολμπούχιν και ζητούσαν την αποστολή Κοκ.Στρατού για να προστατεύσει περιοχές από ενέργειες γερμανών από χώρο κεντρικής όπου εκεί βρίσκονταν ακόμα γερμανοί. Όλα τα στοιχεία έδειχναν πως ετοιμάζεται ο ΚΣ για αυτό. Υποσχέσεις Τολμπούχιν. Αναγνωρίσεις από αξιωματικούς του αεροδρομίου, σιδηροδρομικών γραμμών, λιμανιών. Αδειούχοι στρατιώτες του Κόκκινου Στρατού παρουσιάστηκαν σε ορισμένες πόλεις, Αλεξανδρούπολη κλπ. Και περίμεναν τα τμήματα τους»[202]. Τελικά, το σχέδιο προέλασης των Σοβιετικών προς το Αιγαίο δεν εφαρμόστηκε. Στην πραγματικότητα ο ΕΛΑΣ δεν αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα προέλασης κατά τη διαδικασία αποχώρησης των Γερμανών από την Ελλάδα, την ίδια στιγμή που η Βέρμαχτ είχε καταφέρει να καταστρέψει το αρχηγείο της Γιουγκοσλαβικής Αντίστασης, αλλάζοντας τις προτεραιότητες της σοβιετικής διοίκησης. Επίσης, ο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ υπαγόταν στρατιωτικά στο Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής και μια ενδεχόμενη προέλαση σοβιετικών μονάδων στα ελληνικά εδάφη μάλλον θα προξενούσε σφοδρές βρετανικές αντιδράσεις. Ύστερα, από τη ματαίωση της επιχείρησης το ΚΚΕ επανήλθε με αίτημα να ενισχυθεί ο ΕΛΑΣ της Μακεδονίας με πολεμοφόδια από τη Βουλγαρία. Το θέμα συζητήθηκε μεταξύ των άλλων στη συνεδρίαση του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΒ στις 20 Οκτωβρίου 1944 και πάρθηκε η εξής απόφαση: «*Σε σχέση με την δύσκολη κατάσταση που δημιουργήθηκε στην Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη μετά την αποχώρηση του βουλγαρικού στρατού και το αίτημα των συντρόφων του ΕΛΑΣ να εφοδιαστούν με ορισμένη ποσότητα όπλων για να αμυνθούν σε πιθανή επίθεση των Γερμανών και των συμμάχων τους- των ελλήνων εθνικιστών- αποφασίστηκε: Δεν μας είναι εύκολο να ικανοποιήσουμε το αίτημα των ελλήνων συντρόφων: 1) λόγω της έλλειψης όπλων και 2) λόγω διεθνών περιπλοκών με την Αγγλία και επιδείνωσης της δίχως άλλο δύσκολης θέσης της Βουλγαρία»*[203]. Το αίτημα λοιπόν απορρίφθηκε εξαιτίας της έλλειψης εξοπλισμού αλλά κυρίως λόγω της αγγλικής ανάμιξης στις πολιτικές εξελίξεις. Άλλωστε, οι Άγγλοι προσπάθησαν να επιβάλλουν τον άμεσο αφοπλισμό όσων βουλγαρικών στρατευμάτων

---

[202]Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.*, σ.331

[203] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.6, Arh.Ed.2,* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ.152

βρίσκονταν στα κατεχόμενα εδάφη της Ελλάδας και η ανακωχή να μην υπογραφτεί από τους Σοβιετικούς αλλά από τους ίδιους με προφανή σκοπό να αποδυναμωθεί η κυβέρνηση της Σόφιας[204].

Όταν ξέσπασαν τα «Δεκεμβριανά» τα πράγματα περιπλέχθηκαν ακόμα περισσότερο. Οι διαθέσιμες πληροφορίες για τις σχέσεις ανάμεσα στο ΚΚΕ, το ΚΚΒ και το ΚΚΣΕ είναι αποσπασματικές και εν μέρει αντιφατικές. Το μόνο σίγουρο είναι ότι η Βουλγαρία διαδραμάτιζε το ρόλο του «αγγελιοφόρου» ανάμεσα στο ΚΚΕ και τους Σοβιετικούς μεταφέροντας στους πρώτους τις εκτιμήσεις των τελευταίων. Βέβαια, στις σοβιετικές απόψεις συνήθως προηγείτο κάποια συζήτηση με τα στελέχη του ΚΚΒ και γινόταν προσπάθεια να υιοθετηθεί μια κοινή θέση απέναντι στο ελληνικό ζήτημα. Έτσι, στις παραμονές της σύγκρουσης ο Βάσος Γεωργίου, προσωπικός γραμματέας του Γ. Σιάντου, διηγείται πως ο επικεφαλής της στρατιωτικής αποστολής Γκριγκόρι Ποπόφ «*γνωρίζει και συστήνει όχι συνθηκολόγηση αλλά στάση ενεργητική*»[205]. Παράλληλα, η τοποθέτηση του Ποπόφ αποτελεί και τη μοναδική άμεση επικοινωνία ανάμεσα στο ΚΚΕ και στο ΚΚΣΕ εκείνο το κρίσιμο δίμηνο Δεκέμβρη-Γενάρη. Έπειτα, στις 15/12/1944 ο Κοστόφ, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΒ, στέλνει ραδιοτηλεγράφημα προς το ΚΚΕ για τη γνώμη του Ντιμιτρόφ σχετικά με τις μάχες στην Αθήνα, το οποίο ανέφερε τα εξής: «*Ο Ρούσος αναχώρησε πριν από μερικές ημέρες. Ο παππούς* (σημ. ψευδώνυμο του Ντιμιτρόφ) *συμβουλεύει ο αγώνας να συνεχιστεί. Εμείς κάνουμε καθετί δυνατό»*[206]. Όμως, τέσσερις ημέρες αργότερα αποστέλλεται καινούργιο τηλεγράφημα διευκρινίζοντας ότι: «*Δίνοντας την συμβουλή ο παππούς τονίζει ταυτόχρονα ότι στην παρούσα στιγμή είναι αδύνατη η εξωτερική βοήθεια. Να το έχετε υπόψη στη λήψη των αποφάσεων σας. Με τις καλύτερες ευχές»*[207]. Τόσο η Βουλγαρία όσο και η ΕΣΣΔ υποστήριζαν τη συνέχιση τα της ένοπλης αναμέτρησης στην Αθήνα αλλά ταυτόχρονα απέκλειαν και οποιαδήποτε στρατιωτική βοήθεια, ενώ δημόσια τηρούσαν ουδέτερη στάση απέναντι στον ΕΛΑΣ.

Η προέλαση των Άγγλων το δεύτερο δεκαήμερο του Δεκέμβρη οδήγησε στην απώθηση του ΕΛΑΣ έξω από την Αθήνα και τελικά στις 11 Ιανουαρίου 1945

---

[204] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1939-1949,*Αθήνα 2019, τόμος Β1, σ..351

[205] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π,*σ.430

[206] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed.199,* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ.) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 160

[207] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed.199* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ.) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 160

υπογράφεται ανακωχή. Αυτομάτως στο ΚΚΕ τίθεται το δίλλημα της συνέχισης του πολέμου ή ανακωχή με τα χρονικά περιθώρια να στενεύουν. Αλλά δύο μέρες πριν την ανακωχή, δηλαδή στης 9/1/1945, ο Κοστόφ στέλνει ραδιοτηλεγράφημα προς τον Ντιμιτρόφ για τις ελληνικές εξελίξεις, ζητώντας τη γνώμη του: «*Θεωρούμε ότι δεν μπορούμε να αφήσουμε τους Έλληνες χωρίς βοήθεια. Όμως, αυτό που μπορούμε να δώσουμε ως Κόμμα θα είναι πολύ ασήμαντο. Να επιζητείται ουσιαστικότερη βοήθεια από την κυβέρνηση δεν είναι ούτε επίκαιρο ούτε δυνατό ενόψει της σημερινής διεθνούς κατάστασης της Βουλγαρίας. Οι Ρώσοι είναι επίσης επιφυλακτικοί. Εσύ τι θα συμβούλευες;»* [208]. Ακόμα μετά την ανακωχή ακολούθησε ένα διάλογος στο τηλέγραφο ανάμεσα στον Κοστόφ και τον Ζεβγό, μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ. Σε αυτή τη συνομιλία, ο Ζεβγός περιγράφει μια δραματική κατάσταση όσον αφορά τη στρατιωτική επιμελητεία του ΕΛΑΣ, λέγοντας: «*Ο στρατός μας αριθμεί 50-60.000, το ηθικό του είναι υψηλό, θέλει να συγκρουστεί, όμως δεν έχει εξοπλισμό, κυρίως αντιαεροπορικά πυροβόλα, τανκς και αντιαρματικά πυροβόλα. Τα αεροπλάνα δεν είναι τόσο επικίνδυνα για μας όσο τα τανκς. Αν συνεχίσουμε τον πόλεμο, θα χρειαστούμε ακόμα πολυβόλα και πυρομαχικά, κυρίως σφαίρες. Τα όπλα μας είναι από διάφορα συστήματα. Χρειαζόμαστε αρβύλες- το ½ του στρατού μας είναι ξυπόλητοι-, ψωμί, ο στρατός μας πεινά»*[209]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τραγική έλλειψη εξοπλισμού σίγουρα αποτέλεσε παράγοντα πίεσης προς την επιλογή της συνθηκολόγησης λίγες εβδομάδες αργότερα. Από την άλλη, ο Κοστόφ απάντησε πως: «*Εμείς θα συνεχίσουμε να εκφράζουμε στον τύπο τις συμπάθειες μας προς εσάς, όμως μεγάλη βοήθεια δεν μπορούμε να σας δώσουμε. Στείλαμε την έκθεσης σας στον Ντιμιτρόφ, όμως μεγάλες ελπίδες δεν μπορείτε να έχετε ούτε στη Σοβιετική Ένωση, διότι η διεθνής κατάσταση είναι δυσμενής για σας. Η Γερμανία δεν έχει ακόμα συντριβεί. Είναι ανάγκη να διατηρηθεί η συμμαχία με την Αγγλία. Αν αυτή η συμμαχία καταρρεύσει, η Γερμανία μπορεί και πάλι να σηκώσει κεφάλι»*[210]. Επίσης, ο Κοστόφ λίγο παρακάτω αναφέρει: «*Ο Ντιμιτρόφ απορεί που δεν απευθύνεστε στα εργατικά κόμματα των δυτικών χωρών(...)Χρησιμοποιείστε τις διασυνδέσεις μας γι' αυτές τις εκκλήσεις. Ίσως καλύτερα μέσω του Τίτο. Ο τελευταίος*

---

[208] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed.229* στο Εμφύλιος Πόλεμος: *Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ.) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006 σ.167

[209] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed.207* στο Εμφύλιος Πόλεμος*: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία(*επιμ) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006 σ.164

[210]*Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed.207* στο Εμφύλιος Πόλεμος: *Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006 , σ. 164

μπορεί να αποκαταστήσει επαφή με τα ιταλικά συνδικάτα» [211]. Συνεπώς, η βουλγαρική ηγεσία επαναλαμβάνει τις δυσκολίες μιας πιο ένθερμης υποστήριξης εξαιτίας του δεδομένου ότι η Αγγλία θεωρείται- έστω και τυπικά- σύμμαχη δύναμη και προτρέπει το ΚΚΕ σε μια τακτική διεθνοποίησης του προβλήματος και προπαγάνδισης των θέσεων του προς τα κομμουνιστικά κόμματα της δυτικής Ευρώπης μέσω της Γιουγκοσλαβίας την οποία η Βουλγαρία θεωρεί ότι βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση.

Λίγο αργότερα φτάνει καινούργιο τηλεγράφημα στις 15 Ιανουαρίου 1945 προερχόμενο από τη Σόφια, το οποίο παρέλαβε ο Λεωνίδας Στρίγκος, όντας στη Θεσσαλονίκη, και το απέστειλε προς το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ που τότε βρισκόταν στα Τρίκαλα. Το τηλεγράφημα έγραφε: «*Σας μεταδίδουμε τη/μα που στάλθηκε από… στοπ. Αρχίζει στοπ. Ο Παππούς νομίζει ότι με τη σημερινή διεθνή κατάσταση η ένοπλη ενίσχυση προς τους Έλληνες συντρόφους απ' έξω γενικά αδύνατη. Βοήθεια από μέρους Βουλγαρίας ή Γιουγκοσλαβίας, η οποία να τους δέσμευε με το μέρος του ΕΛΑΣ εναντίον ενόπλων αγγλικών δυνάμεων, σήμερα λίγο θα βοηθήσει του Έλληνες συντρόφους ενώ παρά πολύ θα μπορούσε να βλάψει την Γιουγκοσλαβία και Βουλγαρία. Όλα αυτά πρέπει να τα υπολογίζουν οι φίλοι μας οι Έλληνες. Έλληνες και ΕΛΑΣ πρέπει να καθορίσουν τα περαιτέρω βήματα τους, ξεκινώντας απ' αυτή ακριβώς την κατάσταση, όχι ευνοϊκή γι' αυτούς. Δεν πρέπει τραβήξουν σχοινί. Αλλά να δείξουν εξαιρετική ευλυγισία και ικανότητα χειρισμών για να διατηρήσουν όσον το δυνατόν δυνάμεις τους και να περιμένουν ευνοϊκότερη στιγμή για πραγματοποίηση δημοκρατικού προγράμματος. Για Ελληνικό Κόμμα το σπουδαιότερο είναι να μην απομονωθούν από μάζες ελληνικού λαού και από δημοκρατικές ομάδες που ανήκουν στο ΕΑΜ. Γιατί ΕΑΜ, ΓΣΕΕ και χωριστές προσωπικότητες δεν απευθύνονται επίσημα στα Συνδικάτα και κοινή γνώμη εξωτερικού για να διαφωτίσουν σκοπούς και χαρακτήρα πάλης τους, για να ξεσκεπάσουν ελληνική αντιδραστική κλίκα και τους καλέσουν ενίσχυση τους; Αυτό θα ' πρεπε να κάνουν με όλους τους δυνατούς τρόπους και μέσα ακατάπαυστα στοπ. Πρωτότυπο στείλαμε με σύνδεσμο στοπ».* [212] Υπάρχει διχογνωμία για την ημερομηνία που συντάχθηκε. Κατά τον Θανάση Χατζή[213] το τηλεγράφημα στάλθηκε με ημερομηνία 19 Δεκεμβρίου 1944 και το είχε παραλάβει από τη Μακεδονία ο Λεωνίδας Στρίγκος την επόμενη μέρα, στις

---

[211] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed.207* στο Εμφύλιος Πόλεμος*: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006 , σ. 164

[212] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 440

[213] Θ. Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε (1941-1945),* Αθήνα 1979, τ. 3, σ. 458

20 Δεκέμβριου. Τελικά, από λάθος στο κώδικα το τηλεγράφημα δεν αποκρυπτογραφήθηκε, οπότε ο Στρίγκος ζήτησε επανάληψη. Το νέο τηλεγράφημα, αφού αποκρυπτογραφήθηκε, στάλθηκε στο ΠΓ με ημερομηνία 15/1/1945. Δεν είναι γνωστό, αν το δεύτερο τηλεγράφημα ήταν επανάληψη του πρώτου ή αν είχε τροποποιηθεί με δεδομένο ότι η κατάσταση τον Ιανουάριο είχε αλλάξει δραματικά για τον ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Σε αντιδιαστολή, ο Ιορντάν Μπάεφ[214] αναφέρει ότι το τηλεγράφημα είχε ημερομηνία 12 Ιανουαρίου και στάλθηκε στο ΠΓ στις 15 του ίδιου μήνα. Το καινούργιο στοιχείο στο τελευταίο τηλεγράφημα είναι ότι προβάλλεται – με έμμεσο τρόπο βέβαια- πιο πιεστικά η επιλογή της συνθηκολόγησης και κατ΄επέκταση το ΚΚΕ οφείλει να περιμένει «*ευνοϊκότερη στιγμή για πραγματοποίηση δημοκρατικού προγράμματος»*. Αν λάβουμε υπόψη αυτό το δεδομένο τότε το μήνυμα είναι πιο πιθανό να συντάχθηκε το χρονικό διάστημα 12-14 Ιανουαρίου, καθώς και στη συνομιλία Κοστόφ-Ζεβγού που έγινε σίγουρα μετά την 11η Ιανουαρίου και στο τηλεγράφημα της 19ης Δεκεμβρίου οι Βούλγαροι επισημαίνουν την αδυναμία παροχής βοήθειας αλλά όχι κάποια προτροπή για συμβιβασμό.

Αργότερα ο Ντιμιτρόφ θα γράψει στο ημερολόγιο του τα λόγια που του είπε ο Στάλιν κατά τη συνάντηση τους στις 10 Ιανουαρίου 1945, δηλαδή πριν την αποστολή του τελευταίου τηλεγραφήματος. Ο Γραμματέας του ΚΚΣΕ είπε: «*Συμβούλεψα την Ελλάδα να μην αρχίσουν αυτό τον αγώνα. Τα μέλη του ΕΛΑΣ δεν έπρεπε να βγουν από την κυβέρνηση Παπανδρέου. Καταπιάστηκαν με μια δουλειά για την οποία δεν επαρκούν οι δυνάμεις τους. Φαίνεται ότι υπολόγιζαν ότι ο Κόκκινος Στρατός θα κατέβαινε ως το Αιγαίο. Αυτό δεν μπορούμε να το κάνουμε. Δεν μπορούμε να στείλουμε και στην Ελλάδα δικά μας στρατεύματα. Οι Έλληνες έκαναν βλακεία»*[215]. Ωστόσο, πέντε χρόνια αργότερα μια μαρτυρία του Δημήτρη Παρτσαλίδη, στέλεχος της ΚΕ του ΚΚΕ, έρχεται σε αντίφαση με την παραπάνω τοποθέτηση. Ο Παρτσαλίδης κατά την ομιλία του στην 7η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ το Μάϊο του 1950, αναφέρθηκε στην 3η σύσκεψη που είχε γίνει στην Μόσχα τον Ιανουάριο το ίδιου έτους, ανάμεσα στις ηγεσίες του ΚΚΣΕ (Στάλιν, Μολότοφ, Μάλενκοφ, Σουσλόφ), του ΚΚ Αλβανίας (Χότζα, Σέχου) και του ΚΚΕ (Ζαχαριάδης, Παρτσαλίδης). Σε αυτήν την σύσκεψη συζητήθηκε και η Συμφωνία της Βάρκιζας. Για αυτό το θέμα ο Δ. Παρτσαλίδης ανέφερε: «*Η Συμφωνία της Βάρκιζας. Ο σ. Στάλιν είπε: Είτανε λάθος, δεν έπρεπε να παραδώσετε τα όπλα. Όταν σ.*

---

[214] Ι. Μπάεφ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα, Διεθνείς διαστάσεις*, Αθήνα 1997, σ. 86

[215] Σπ. Κουζινόπουλος(επιμ.), *Γκεόργκι Ντιμιτρόφ, Σελίδες από το απόρρητο ημερολόγιο*, Αθήνα 1999, σ. 153

Ζαχαριάδης ανέφερε πως δεν παραδώσαμε όλα τα όπλα και 'γω ότι πολεμήσαμε στην Αθήνα και ότι είχαμε την υπόδειξη του σ. Ντιμιτρόφ για συμφωνία, ο σ. Στάλιν απάντησε: Έπρεπε να πολεμήσετε έξω από την Αθήνα. Ο σ. Ντιμιτρόφ δεν είναι ΚΕ του Μπολσεβίκικου Κόμματος»[216].

Για να ενωθούν τα διάφορα κομμάτια του «παζλ» των μηνυμάτων και των διαλόγων θα πρέπει να γίνει μια σύντομη επανάληψη των βασικών πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων της περιόδου 1944-1945. Στις 3 Δεκεμβρίου 1944 όταν ξεκίνησε η «Μάχη της Αθήνας», ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δεν είχε ακόμα τελειώσει στην ευρωπαϊκή ήπειρο, θα τελείωνε πέντε μήνες αργότερα στις 9 Μαΐου 1945. Οι Γερμανοί στα τέλη του 1944 σαφώς και βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση αλλά διέθεταν ακόμα δυνάμεις για να αντισταθούν. Η αντεπίθεση- έστω και αποτυχημένη- στις Αρδέννες, η στήριξη του Μουσολίνι στη Β. Ιταλία και η κατάπνιξη ιταλικών στρατευμάτων που στασίασαν (π.χ. Κεφαλλονιά) αποδεικνύουν του λόγου τω αληθές. Κατά τη διάρκεια του πολέμου ήταν φανερό ότι η ΕΣΣΔ είχε σηκώσει το μεγαλύτερο βάρος και δεν υπάρχει κάποιος ιστορικός που να το αμφισβητεί. Ενδεικτικά το ανατολικό μέτωπο είχε 20.000.000 εκατομμύρια νεκρούς, όταν στο αντίστοιχο δυτικό οι ΗΠΑ και η Βρετανία είχαν μαζί 780.000 απώλειες. Επομένως, η ΕΣΣΔ είχε κάθε λόγο να φοβάται μια ενδεχόμενη αποχώρηση της Αγγλίας και της Αμερικής από το συμμαχικό συνασπισμό και την υπογραφή χωριστής συνθήκης ειρήνης με τη ναζιστική Γερμανία, γεγονός που θα την άφηνε μόνη στον πόλεμο. Εξ΄ άλλου όλο το προηγούμενο διάστημα-χωρίς να υπολογίζεται ο μεσοπόλεμος-Λονδίνο και Ουάσιγκτον είχαν δώσει επαρκή δείγματα γραφής: το Μάϊο του 1941 αποκαλύφθηκε πως ο Ρούντολφ Ες, μέλος της στενής ηγετικής ομάδας του Χίτλερ, προσπάθησε να μεταβεί στο Λονδίνο με σκοπό να διαπραγματευτεί συμφωνία με την αγγλική κυβέρνηση[217], ενώ λίγους μήνες πριν η Βέρμαχτ επέτρεψε στα εγκλωβισμένα στο λιμάνι της Δουνκέρκης αγγλικά, γαλλικά και βελγικά στρατεύματα να διαφύγουν προς τις ακτές του Ηνωμένου Βασιλείου. Αλλά, το αεροσκάφος του συνετρίβη και το σκάνδαλο που ξέσπασε ακύρωσε τον οποίο σχεδιασμό που υπήρχε. Αργότερα, το Φλεβάρη του 1943 λίγο μετά τη νίκη των Σοβιετικών στο Στάλινγκραντ η NKDV, υπηρεσία πληροφοριών της ΕΣΣΔ, ανακαλύπτει πως οι ΗΠΑ μέσω του ειδικού απεσταλμένου Άλαν Ντάλλες είχε μυστικές συνομιλίες με τους ναζί[218].

---

[216] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 444
[217] Μ. Αποστολοπούλου, Βρ. Φρίξος, Κ. Νικόλαος ,*Χρονικό του 20ου αιώνα*, Αθήνα 1990, σ. 621
[218] Υπουργείο Αμύνης ΕΣΣΔ, *Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, 20ος αιώνας*, Αθήνα 1959, σ. 286-287

Έτσι, λοιπόν εξηγείται η επίμονη άρνηση της σοβιετικής κυβέρνησης να χορηγήσει οποιαδήποτε στρατιωτική βοήθεια κάτι το οποίο επισήμαινε τόσο ο Κοστόφ λέγοντας «*Η Γερμανία δεν έχει ακόμα συντριβεί. Είναι ανάγκη να διατηρηθεί η συμμαχία με την Αγγλία.*» όσο και ο Ντιμιτρόφ που επαναλάβανε συνεχώς ότι «*είναι αδύνατη η εξωτερική βοήθεια*». Από την άλλη η Βουλγαρία βρισκόταν ακόμα σε πιο δύσκολη θέση, αφού μέχρι πρότεινως ήταν στο «στρατόπεδο των ηττημένων» αρά και ευάλωτη σε διάφορες αξιώσεις από τους αγγλοαμερικανούς, ειδικά από τη στιγμή που υπήρχε μια κυβέρνηση με κομμουνιστική πλειοψηφία, συνεπώς μη αρεστή πολιτικά και με μια Σοβιετική Ένωση αφενός αλληλέγγυα αφετέρου αποδεκατισμένη από την πολεμική προσπάθεια. Για αυτό το λόγο, ο Κοστόφ, εξέχων κομματικό στέλεχος του ΚΚΒ, αναφέρει: «*Να επιζητείται ουσιαστικότερη βοήθεια από την κυβέρνηση δεν είναι ούτε επίκαιρο ούτε δυνατό ενόψει της σημερινής διεθνούς κατάστασης της Βουλγαρίας*». Βέβαια, εκ μέρους της βουλγαρικής πλευράς υπήρχε υπερπροβολή αυτής της αδυναμίας. Παράλληλα, η θέση του Διεθνούς Κομμουνιστικού Κινήματος ήταν ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου ο βασικός στόχος ήταν η συντριβή του φασισμού και όχι η σοσιαλιστική επανάσταση (με την όποια προσαρμογή αυτού του στόχου). Όταν το ΚΚΕ προσχώρησε στον κυβερνητικό συνασπισμό του Γ. Παπανδρέου δεν έκανε κάτι παράλογο ή ασυνήθιστο σε σχέση με τα υπόλοιπα κομμουνιστικά κόμματα, γιατί πολύ απλά αυτή ήταν η θέση και της Κομμουνιστικής Διεθνούς πριν την αυτοδιάλυση της το 1943, η άποψη του Στάλιν *«Τα μέλη του ΕΛΑΣ δεν έπρεπε να βγουν από την κυβέρνηση Παπανδρέου»* ακριβώς αυτήν την «αντιφασιστική» γραμμή εξέφραζε. Επίσης, από την κατάργηση της Κομμουνιστικής Διεθνούς το 1943 μέχρι την ίδρυση του Γραφείου Ανταλλαγής Πληροφοριών (Κομινφόρμ) το 1947 δεν υπήρχε κάποιο διεθνές κέντρο συντονισμού και καθοδήγησης των κομμουνιστικών δυνάμεων. Συνεπώς τα κομουνιστικά κόμματα της ανατολικής Ευρώπης δεν μπορούσαν να διαμορφώσουν μια ενιαία πολιτική θέση απέναντι στο ελληνικό ζήτημα αλλά και γενικά για τις σύνθετες μεταπολεμικές εξελίξεις, πόσο μάλλον να οργανωθεί κάποιο σχέδιο επέμβασης υπερ του ΕΛΑΣ ή έστω ανεφοδιασμού του, εξ' ου και οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα στο ΚΚΣΕ και στο ΚΚΒ, όπως αποκαλύπτει η φράση του Στάλιν «*Ο σ. Ντιμιτρόφ δεν είναι ΚΕ του Μπολσεβίκικου Κόμματος*». Φαίνεται ότι η ΕΣΣΔ διαφωνούσε με την αποχώρηση των Ελλήνων κομμουνιστών από την κυβέρνηση του Παπανδρέου αλλά είχε τη γνώμη ότι από τη στιγμή που ξεκίνησε ένοπλη εξέγερση δεν έπρεπε επ'ουδενί να συνθηκολογήσουν ακόμα και αν οι στρατιωτικοί συσχετισμοί ήταν εναντίον τους σε αντίθεση με τη Βουλγαρία, η οποία

θα φοβόταν πως ύστερα από την ήττα του ΕΛΑΣ στην Αθήνα ήταν πολύ πιθανή μια εισβολή των Άγγλων και στη δική της επικράτεια σε μια περίοδο που και η Σόφια μαστιζόταν από πολιτική αστάθεια. Τέλος, οι στρατιωτικές αδυναμίες που δημιουργήθηκαν από τις παλινωδίες του ΚΚΕ κάθε άλλο παρά διευκόλυνε τα αδελφά ΚΚ να τηρήσουν μια ευνοϊκή στάση στην επιλογή του πολέμου.

5.3. Η στάση της Βουλγαρίας στο «δεύτερο γύρο» του εμφυλίου (1946-1949)

Μετά τη Βάρκιζα η Βουλγαρία συνεχίζει να είναι αρνητική σε οποιαδήποτε προοπτική ανάπτυξης πολεμικής δράσης στην Ελλάδα. Γι' αυτό και αποφεύγει διακριτικά την ευθύνη για οποιαδήποτε ενέργεια που μπορεί να οδηγήσει σε μια συλλογική απόφαση των ΚΚ για στρατιωτική εμπλοκή στον ελλαδικό χώρο αφήνοντας την πρωτοβουλία (και την ευθύνη) της λήψης μια τέτοιας κρίσιμης ενέργειας στη Γιουγκοσλαβία. Έτσι, λοιπόν, οι Βούλγαροι απέρριψαν το αίτημα του ΚΚΕ για συνδιάσκεψη των βαλκανικών κομμουνιστικών κομμάτων και παρέπεμψε το ζήτημα στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας[219]. Αυτή τη φορά όμως υπάρχει ξεκάθαρη συμπόρευση με την ΕΣΣΔ, στις 8 Φεβρουαρίου 1946 ο Μολότοφ διεμήνυσε στον Ντιμιτρόφ: *«Μεταδώστε όσο το δυνατόν στους Έλληνες ότι εμείς θα τους συμβουλεύαμε να μην ακολουθήσουν το δρόμο που οδηγεί στην ένοπλη εξέγερση, αλλά να επιδιώξουν την ανάπτυξη ενός μαζικού αγώνα υπέρ της δημοκρατίας σε συνδυασμό με μαζική αυτοάμυνα, όπως ήδη αναφέρατε στο τηλεγράφημα σας»*[220]. Οι τρομακτικές απώλειες του πολέμου σε μάχιμο και άμαχο πληθυσμό, η επείγουσα ανάγκη για ανασυγκρότηση των υποδομών της και η οικονομική στήριξη προς τα ανατολικοευρωπαϊκά κράτη δεν άφηνε κανένα περιθώριο αντοχής στο ξέσπασμα ενός καινούργιου γενικευμένου πολέμου, πράγμα πολύ πιθανό στην ευαίσθητη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Το ΚΚΒ συνεχίζει το ρόλο του διαμεσολαβητή ανάμεσα στο ΚΚΕ και το ΚΚΣΕ αλλά πλέον του χορηγεί και οικονομική βοήθεια διαθέτοντας μερικές χιλιάδες δολάρια από τα αποθεματικά του[221]. Τα δολάρια πρέπει να αποκτήθηκαν μέσω του Πατριωτικού Μετώπου, το οποίο ως συμμαχική δύναμη θα πρέπει να πήρε οικονομική ενίσχυση από τις αντιπροσωπείες των Αμερικανών και των

---

[219] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed.316* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ.169

[220] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ. 123

[221] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed.327* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 169

Άγγλων που συμμετείχαν στη Διασυμμαχική Επιτροπή Ελέγχου της χώρας. Γενικά, καθ' όλη τη διάρκεια του εμφυλίου η χρηματική βοήθεια προς το ΚΚΕ ήταν σε ξένο συνάλλαγμα, συνήθως σε αμερικάνικα δολάρια ή αγγλικές λίρες, προκείμενου να μη γίνει αντιληπτή και οδηγήσει σε διπλωματικές περιπέτειες. Το ξένο συνάλλαγμα είτε δινόταν απευθείας από τα κρατικά αποθέματα- έστω από αυτά που διέθετε ο κομματικός μηχανισμός- είτε μέσω εράνων όπου το εθνικό νόμισμα της εκάστοτε ανατολικοευρωπαϊκής χώρας μετατρεπόταν στο επιθυμητό χαρτονόμισμα πριν περάσει τα ελληνικά σύνορα. Το μόνο ζήτημα στο οποίο το ΚΚΒ επιδίωκε στενή συνεργασία με το ΚΚΕ ήταν το ζήτημα των συνόρων. Η κυβέρνηση της Αθήνας εκμεταλλευόμενη τη συνθηκολόγηση του ΕΑΜ και γνωρίζοντας τη δύσκολη θέση της ηττημένης Βουλγαρίας, η οποία κυβερνάται από ένα «ομοειδές» ΕΑΜ, προσπαθούσε να εκμεταλλευτεί τις αγγλοαμερικανικές πιέσεις για να προβάλλει τις δικές της εδαφικές αξιώσεις. Οι Βούλγαροι κομμουνιστές θεωρούσαν πως έστω και ένα ηττημένο και καταδιωκόμενο ΚΚΕ, το οποίο βέβαια συνέχιζε να έχει ισχυρή λαϊκή απήχηση, θα μπορούσε να αναχαιτίσει αυτές τις αλυτρωτικές βλέψεις, φρόντιζαν λοιπόν πότε να το συμβουλεύουν στην προπαγάνδα του και πότε να του ασκούν κριτική, αν θεωρούσε ότι ταυτιζόταν με εθνικιστικές απόψεις[222].

Ξαφνικά, όμως, ένα καινούργιο τηλεγράφημα δείχνει ότι η Βουλγαρία από τα μέσα Νοεμβρίου 1946 αλλάζει σταδιακή στάση απέναντι στην επιλογή του πολέμου. Έτσι, ενώ στις 4.11.1946, λίγες μέρες μετά τη δημιουργία του Γενικού Αρχηγείου των ανταρτών στην Ελλάδα (26 Οκτωβρίου του ίδιου έτους), σημείωμα του Τίτο για τη συνάντηση στελεχών του ΚΚΕ με τη βουλγαρική ηγεσία αναφέρει πως: *«Ο Ντιμιτρόφ κάλεσε τους Έλληνες με αγγελιοφόρο στη Σόφια. Είπε ότι ανησυχεί πολύ για τον Ζαχαριάδη-για τη λαθεμένη πορεία του κόμματος. Ο Ντιμιτρόφ θεωρεί ότι είναι λάθος στην δεδομένη στιγμή να δυναμώσει το αντάρτικο κίνημα»* [223], ένα δεκαήμερο αργότερα, ο Ντιμιτρόφ στέλνει ραδιοτηλεγράφημα στο σοβιετικό Ζάντνοφ στο όποιο λέει: *«Μετά τη συνομιλία με τους έλληνες συντρόφους Ιωαννίδη και Ρούσο και την αποσαφήνιση της κατάστασης του κόμματος πείστηκα ότι η περισσότερο αναγκαία είναι η χρηματική βοήθεια του ΚΚΕ. Γι' αυτό υποστηρίζω το αίτημα του ΚΚΕ. Παρακαλώ να πάρετε*

---

[222] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed. 327 & F.1. Op.7, Arh.Ed 377* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ.169-170

[223] *Αρχείο του Γιόζεφ Μπροζ Τίτο- AJBT, 1-3-b/256* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 55

επείγουσα απόφαση για τη λύση του ζητήματος»[224]. Αν και η βοήθεια περιορίζεται εκ νέου στον οικονομικό τομέα, εντούτοις αυτή γίνεται γνωρίζοντας ότι το ΚΚΕ γενικεύει το αντάρτικο, συνεπώς τα όποια χρήματα σταλούν μάλλον δε θα αξιοποιηθούν προς τη νόμιμη δράση ή τέλος πάντων ότι απέμεινε από αυτή. Το αίτημα του ΚΚΕ για χρηματική βοήθεια ήταν της τάξεως των 300.000 χιλιάδων δολαρίων, πρόκειται δηλαδή για ένα τεράστιο χρηματικό ποσό. Από τις επόμενες συνομιλίες οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι το ποσό δε συγκεντρώθηκε αποκλειστικά από τη Σοβιετική Ένωση αλλά συνέβαλαν και τα υπόλοιπα ανατολικά κράτη, ενδεχομένως να συνεισέφεραν και εργατικά συνδικάτα από τις δυτικές χώρες[225]. Από το 1947 άρχισε κλιμακωτά και η στρατιωτική ενίσχυση του ΔΣΕ από την ανατολική Ευρώπη.

Οι λόγοι αυτής της μεταστροφής πρέπει να αναζητηθούν στις διεθνείς εξελίξεις. Η Δύση φρόντιζε να σκληρύνει ολοένα και περισσότερο τη στάση της απέναντι στην ΕΣΣΔ. Το Νοέμβριο του 1946, όταν στην Ελλάδα αναπτύσσονταν τα πρώτα ψήγματα του ΔΣΕ, στη Γερμανία συγχωνεύεται εντελώς αυθαίρετα η αμερικανική και αγγλική ζώνη κατοχής. Επίσης, το πρώτο εξάμηνο του 1947 εξαγγέλλεται από τις ΗΠΑ το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ που προβλέπουν τη χρηματοδότηση κρατών, τα οποία επιθυμούν να κρατήσουν εχθρικές ή αποστασιοποιημένες σχέσεις με του Σοβιετικούς. Η εξαγγελία του Δόγματος ενθάρρυνε την αντιπολίτευση στη Ρουμανία και Βουλγαρία[226]. Αυτές οι ενέργειες οδήγησαν τις κομμουνιστικές ηγεσίες στη σκέψη ότι πρέπει να ενισχυθεί το αντάρτικο στην Ελλάδα, ώστε να μη μετατραπεί σ' ένα ψυχροπολεμικό εφαλτήριο των Δυτικών στα Βαλκάνια. Και εδώ ακριβώς βρίσκεται το παράδοξο της υπόθεσης: ο φόβος της μετατροπής της Ελλάδας το 1945 σε προγεφύρωμα εναντίον των βαλκανικών σοσιαλιστικών κρατών που οδηγούσε σε πιέσεις προς τους Έλληνες κομμουνιστές να μην προχωρήσουν σε συνέχιση της ένοπλης εξέγερσης ήταν ακριβώς ο ίδιος λόγος, ο οποίος οδήγησε τα Κομμουνιστικά Κόμματα εξουσίας να αλλάξουν γνώμη και να ενισχύσουν το ελληνικό αντάρτικο. Ένα αντάρτικο στο οποίο αναγκαστικά προχώρησε το ΚΚΕ πιεζόμενο από την πραγματικότητα και αγνοώντας παλαιότερες παραινέσεις τους για συμβιβασμό.

---

[224] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed. 676* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ.183

[225] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed. 676 & CDA KM F 18, 893/11* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 183-186

[226] Ι. Μπάεφ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα: Διεθνείς Διαστάσεις*, Αθήνα 1997, σ. 127

Η βοήθεια προς το ΔΣΕ μπορεί να χωριστεί σε τρεις κατηγορίες: η πρώτη κατηγορία είναι η οικονομική, η οποία διοχετευόταν κυρίως στη στήριξη του προπαγανδιστικού μηχανισμού (υλικό για τις εφημερίδες ή τις προκηρύξεις) και των συνδικάτων στις πόλεις, η δεύτερη είναι η στρατιωτική, η οποία περιλαμβάνει εκτός από τον αμιγώς στρατιωτικό εξοπλισμό (όπλα, πυρομαχικά) και την επιμελητεία, δηλαδή την τροφοδοσία με τρόφιμα, ρούχα, φάρμακα και καύσιμα. Επίσης, στο μηχανισμό της επιμελητείας περιλαμβάνεται και η περίθαλψη των τραυματιών στις γειτονικές χώρες. Η τρίτη κατηγορία, τέλος, είναι η ανθρωπιστική βοήθεια που αφορά τον άμαχο προσφυγικό πληθυσμό. Για την τελευταία κατηγορία έχει γίνει ανάλυση στα προηγούμενα κεφάλαια. Σχετικά, με τις υπόλοιπες δύο σημαντικό ρόλο έπαιξε η συγκρότηση Επιτροπών Βοήθειας μέσω των οποίων γίνονταν οι οικονομικοί έρανοι και οι συγκεντρώσεις ειδών πρώτης ανάγκης. Τόσο τα χρήματα όσο και τα υπόλοιπα είδη τις περισσότερες φορές συγκεντρώνονταν χάρη στα εθελοντικά μεροκάματα ή υπερωρίες των εργατών. Ενδεικτικά, τον Απρίλιο του 1948 οι εργάτες εργοστασίων βαριάς βιομηχανίας στο Τσεπέλ της Βουδαπέστης παρέδωσαν στην Ουγγρική Επιτροπή Βοήθειας πάνω από 230.000 φιορίνια, ενώ οι Ρουμάνοι εργάτες των βυρσοδεψείων του Βουκουρεστίου, της Άλμπα και της Κλουζ κατασκεύασαν εθελοντικά 1.079 ζευγάρια άρβυλα για τους μαχητές του ΔΣΕ. Η Επιτροπή Βοήθειας της χώρας από το Σεπτέμβριο του 1947 έως τον Απρίλιο του 1948 συγκέντρωσε 125.000 κιλά τρόφιμα, φάρμακα και ιατρικά εργαλεία, καθώς και 66.385.758 λέι στο Ταμείο Βοήθειας. Το ίδιο διάστημα οι εργάτες του εργοστασίου «Μπάστα» της Τσεχοσλοβακίας πραγματοποίησαν έρανο για την αγορά ενός αυτοκινήτου της υγειονομικής υπηρεσίας που προοριζόταν ως δώρο για το Δημοκρατικό Στρατό[227]. Επίσης, στην ανατολική Γερμανία κατά την περιοδεία στελεχών της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης υπό τη Γερμανική Επιτροπή Βοήθειας συγκεντρώθηκαν 1.020.207 μάρκα, 30.000 ανθρακωρύχοι στο Βρανδεμβούργο προσέφεραν ένα ημερομίσθιο τους για τις ανάγκες του αγώνα και δημιουργήθηκαν πάνω 40 νέες περιφερειακές Επιτροπές Βοήθειας[228].

Στην καθαρόαιμη παροχή του στρατιωτικού εξοπλισμού οι βασικότεροι πρωταγωνιστές ήταν η Γιουγκοσλαβία και η ΕΣΣΔ. Η πρώτη είχε αρχίσει να

---

[227] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ.389

[228] Στ. Ν. Δορδανάς& Β. Καλογριάς, «Οι Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες της Ανατολικής Γερμανίας και του ΚΚΕ την επαύριον της λήξης του πολέμου» στην*: Ιστορία Εικονογραφημένη*, τχ. 591 (Σεπτέμβριος 2017),σ.46

προμηθεύει όπλα το ΔΣΕ από τα τέλη του 1946 με του Σοβιετικούς να αρχίσουν να συνεισφέρουνε σ' αυτό το τομέα από τα μέσα του 1947 χρησιμοποιώντας ως ενδιάμεσο σταθμό το Βελιγράδι. Επίσης, διαμέσου της Γιουγκοσλαβίας έστελναν τη δική τους βοήθεια και οι υπόλοιπες Λαϊκές Δημοκρατίες. Γενικά μέχρι την αποπομπή της από την Κομινφόρμ το γιουγκοσλαβικό έδαφος αποτελούσε τη βασική «αρτηρία» κάθε είδους βοήθειας από την ανατολική Ευρώπη προς την Ελλάδα. Σοβιετικοί και Γιουγκοσλάβοι έθεσαν στη διάθεση του ΔΣΕ σημαντικό αριθμό όπλων, γερμανικών ή ιταλικών, προερχομένων σχεδόν κατ΄αποκλειστικότητα είτε από τα λάφυρα που έπεσαν στα χέρια των χωρών αυτών στη διάρκεια του πολέμου είτε από τη βοήθεια που πήραν πάλι κατά τη διάρκεια του πολέμου από τους Δυτικούς συμμάχους[229]. Η τακτική αυτή είχε προφανή πλεονεκτήματα. Στο διπλωματικό πεδίο πρώτα δυσκόλευε την άμεση σύνδεση της Γιουγκοσλαβίας και της Σοβιετικής Ένωσης με τον εξοπλισμό του ΔΣΕ. Επίσης μείωνε την πιθανότητα εμπλοκής τους στη συντήρηση ή την εξυπηρέτηση αυτών των εφοδίων. Στο πρακτικό τομέα διευκόλυνε την ομοιογένεια των όπλων του ΔΣΕ, καθώς ο τελευταίος είχε την δυνατότητα να βρει τα αναγκαία για τα δυτικά όπλα πυρομαχικά στις γραμμές του κυβερνητικού στρατού, ενώ διέθετε ήδη πολλά όπλα ιταλικής ή γερμανικής προέλευσης. Στον αντίποδα, τα μειονεκτήματα εντοπίζονται στο γεγονός ότι τα όπλα αυτά ήταν παλαιά με ανομοιογενή πυρομαχικά και απρόβλεπτες συμπεριφορές στο πεδίο της μάχης, για παράδειγμα τα αυτόματα όπλα συχνά πάθαιναν εμπλοκή. Υπό αυτό το πρίσμα μπορούν να εξηγηθούν οι τεράστιες ποσότητες όπλων που αναφέρονταν στους καταλόγους των εγγράφων, με άλλα λόγια πολλά από αυτά όπλα ήταν άχρηστα, ενώ άλλα χρειαζόταν να διαλυθούν για την εξασφάλιση ανταλλακτικών.

Η αξία της βοήθειας από το εξωτερικό προς τους αντάρτες βρισκόταν σε άμεση συνάρτηση με τις δυνατότητες αξιοποίησης της μέσα στην Ελλάδα, δηλαδή τις δυνατότητες μεταφοράς της στο εσωτερικό της χώρας. Από αυτή την άποψη ο γεωγραφικός χώρος στον οποίο ο ΔΣΕ άπλωνε την επικράτεια του ήταν περιορισμένος και διασπασμένος. Καθιστούσε δύσκολη έως ανέφικτη τη μετακίνηση σε απόσταση μεγάλων ποσοτήτων εφοδίων και πρακτικά απαγόρευε την αντίστοιχη μετακίνηση των πλέον βαρέων από αυτά. Ταυτόχρονα, οι υποδομές της χώρας που θα μπορούσαν να υποδεχθούν και να αξιοποιήσουν αυτή τη βοήθεια βρίσκονταν εξ 'ολοκλήρου υπό τον έλεγχο της Αθήνας: λιμάνια, δρόμοι, σιδηροδρομικές γραμμές και αεροδρόμια. Επί της

[229] Γ. Μαργαρίτης, Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου 1946-1949, Αθήνα 2002, τ. Α2, σ. 291

ουσίας ο Δημοκρατικός Στρατός βρέθηκε μπροστά σ' ένα φαύλο κύκλο: η στρατιωτική βοήθεια από το εξωτερικό ήταν απαραίτητη για να διευρυνθεί η επικράτεια του, ώστε να συμπεριλάβει μερικές από τις παραπάνω υποδομές για την άφιξη και την αξιοποίηση της βοήθειας. Από την άλλη, η βοήθεια δεν μπορούσε να έρθει σε επαρκείς ποσότητες και να αξιοποιηθεί ακριβώς λόγω αυτής της αδυναμίας.

Από τις αρχές του 1947 η βουλγαρική βοήθεια προς το ΔΣΕ αυξάνεται αισθητά. Όμως, συγκριτικά με άλλες χώρες ο στρατιωτικός ανεφοδιασμός όχι μόνο ήταν ελάχιστος αλλά και κακής ποιότητας, γεγονός που προκαλούσε παράπονα από πλευράς του ΚΚΕ[230]. Παρά τις υποδείξεις της βουλγαρικής ηγεσίας για βελτίωση της βοήθειας, η κατάσταση ουσιαστικά δεν άλλαξε, αν λάβουμε υπόψη πώς ο Ζαχαριάδης έφτασε στο σημείο να γράψει επιστολή στον Μπαράνοφ, υποδιευθυντή του τμήματος Διεθνών Σχέσεων της ΚΕ του ΚΚΣΕ στην οποία μεταφέρει τα δυσαρέσκεια του για τη στάση της Βουλγαρίας: «*Παρακαλώ να προσέξετε ξεχωριστά τα υλικά που αφορούν τη Βουλγαρία και που δείχνουν μια όχι καλή κατάσταση στον τομέα της κατανόησης και της βοήθειας στον αγώνα μας από τους Βούλγαρους συντρόφους σε αντίθεση με ότι γίνεται απ' τους Γιουγκοσλάβους και Αλβανούς συντρόφους. Θα παρακαλούσα αν είναι δυνατό, μια δική σας ενίσχυση στον τομέα αυτό. Θα βοηθούσε αν μπορούσε να γίνει μια σχετική υπόδειξη στον τομέα αυτό»*[231]. Η απροθυμία από πλευράς των Βουλγάρων για στρατιωτική ενίσχυση επιβεβαιώνεται και από την προσωπική μαρτυρία του Σιαπέρα: «*… με ξυπνούσε και μου ζητούσε να του δώσω άλλο τζιπ βουλγάρικο να τον πάει στο Βίτσι, μέσα από την Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία. Πήγαινα ξυπνούσα τους αρμόδιους Βούλγαρους και τους παρακαλούσα να μου διαθέσουν αυτοκίνητο και οδηγό. Εκείνοι δυσανασχετούσαν, απορούσαν και διαμαρτύρονταν, μα έβρισκαν αυτοκίνητο και έφευγε. Την άλλη μέρα τα σχόλια στους κύκλους της ΚΕ του ΚΚΒ ήταν αρνητικά. Ρωτούσαν τι συμβαίνει; Δεν σέβεται κανένα ο Ζαχαριάδης. Εδώ υπάρχει κράτος, κόμμα, κυβέρνηση! Τι είναι αυτές οι ξαφνικές δουλειές; Ως πότε θα γίνονται αυτά;»*[232]. Φαίνεται ότι η αλλαγή θέσης του ΚΚΒ συνάντησε πρόβλημα αποδοχής από μερίδα στελεχών και της κομματικής βάσης που συνέχιζαν να θεωρούν επικίνδυνη τη στρατιωτική εμπλοκή της Βουλγαρίας στον ελληνικό εμφύλιο και εν τέλει υπονόμευαν τον ανεφοδιασμό του

---

[230] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed. 989* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμέλεια) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ.192

[231] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ.282

[232] Κ. Τσέκου, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας 1948-1982: πολιτικές ένταξης και στρατηγικές επιβίωσης μιας «προσωρινής διαμονής»,* Κέρκυρα 2008, σ. 29

Δημοκρατικού Στρατού. Εντούτοις, έστω και με αυτές τις συνθήκες, η στρατιωτική βοήθεια συνεχιζόταν. Η αποπομπή της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ στις 28 Ιουνίου 1948[233] οδήγησε σταδιακά σε ανακατανομή της βοήθειας, αντικειμενικά ο κύριος όγκος των ελληνικών αιτημάτων μεταφέρθηκε προς τη Βουλγαρία, η τελευταία αμήχανη μα και απρόθυμη να αναλάβει μεγαλύτερο μερίδιο στο μηχανισμό της βοήθειας συνέχιζε να δίνει σχετικά ελάχιστες ποσότητες πολεμοφοδίων-επιμελητείας και γι' αυτές πάντοτε περίμενε την τυπική έγκριση από την ΕΣΣΔ. Οι χώρες λοιπόν που ανέλαβαν την ευθύνη να εμπλακούν περισσότερο στην επιμελητεία-εκτός από τους Σοβιετικούς-ήταν η Πολωνία και η Τσεχοσλοβακία χρησιμοποιώντας ως «διάδρομο» την Αλβανία[234]. Με την έλευση του επόμενου έτους γινόταν πλέον φανερό πως ο ΔΣΕ δεν μπορούσε να νικήσει. Τον Απρίλιο του 1949, μήνας ίδρυσης της αμερικανικής συμμαχίας του ΝΑΤΟ, η ΕΣΣΔ προτείνει στο ΚΚΕ να σταματήσει ο ένοπλος αγώνας στην Ελλάδα[235]. Τον ίδιο μήνα η βοήθεια διακόπτεται απότομα, χωρίς προειδοποίηση, δημιουργώντας «ασφυξία» σ' όλες τις μονάδες του ΔΣΕ στη βόρεια Ελλάδα[236]. Τα στελέχη του ΚΚΕ εξεπλάγησαν από αυτήν την τόσο γρήγορη κίνηση, προφανώς ανέμεναν κάποια πίστωση χρόνου για να επανακαθορίσουν τη στάση τους αλλά η Σοβιετική Ένωση ήθελε να πιέσει πιο επιτακτικά για το σταμάτημα των επιχειρήσεων. Πράγμα το οποίο εκφράζεται και από τη βουλγαρική κομμουνιστική ηγεσία κατά την υποχώρηση μονάδων του ΔΣΕ στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο του Μπέλες λέγοντας «*Κατά την άποψη μας πρέπει να συμβουλέψουμε τους Έλληνες να περάσουν σ' άλλη μορφή αγώνα»*[237].

Από την άλλη μεριά, η οικονομική και ειδικά η ανθρωπιστική βοήθεια στο ευαίσθητο κομμάτι των ανήλικων προσφυγόπουλων ήταν σχεδόν υποδειγματική. Χαρακτηριστικά, σε έκθεση του Γκρόζεφ, εκ μέρους της ΚΕ του ΚΚΒ, τον Απρίλιο του 1948 αναφέρει ότι ύστερα από πρόταση της Ένωσης της Νεολαίας του Λαού (νεολαία του ΚΚΒ) αποφασίστηκε να αυξηθεί ο αριθμός των παιδιών που θα υποδεχτεί

---

[233] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ..351

[234] Θ. Δημόπουλος, «Ο οπλισμός του Δημοκρατικού Στρατού 1946-1949: Ποιοι ανεφοδίαζαν τους αντάρτες κατά τον Εμφύλιο» στο *Στρατιωτική Ιστορία,* τχ. 249 (Δεκέμβριος 2017), σ.65

[235] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.,* σ.417

[236] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed. 1562& F.1. Op.7, Arh.Ed 1561* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ..222-223

[237] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed. 1480* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ.) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ..224

η Βουλγαρία από 1.000 σε 3.000 με 4.000[238] και συγκρότηση αρμόδιας επιτροπής για την εγκατάσταση τους από κοινού με τη Βουλγαρική Επιτροπή Βοήθειας. Επίσης στην έκθεση ασκείται κριτική στις ηγεσίες διαφόρων κοινωνικών οργανώσεων (συνδικάτα και τοπικά σοβιέτ) για την αδράνεια τους στην ανάγκη για παροχή βοήθειας και αποφασίζεται η επίταξη ενός μέρους των εγκαταστάσεων τους (τουριστικά θέρετρα), όπως και επίταξη στα αποθέματα ρούχων και τροφίμων[239]. Τέλος, προβλέφθηκε διορισμός ιατρικού και εκπαιδευτικού προσωπικού. Σε αυτό το πεδίο η Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας συνέβαλε εξίσου αποφασιστικά με τις υπόλοιπες χώρες.

5.4. Οι διακρατικές σχέσεις της ΛΔ Βουλγαρίας

Οι σχέσεις της ΛΔ της Βουλγαρίας με την ΕΣΣΔ υπήρξαν στενές καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτών των άριστων σχέσεων είναι η εισήγηση της ΚΕ στο 8ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας στις 15/11/1962: «*Ακλόνητη βάση της εξωτερικής πολιτικής της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας είναι η φιλία και η αδελφότητα με την Σοβιετική Ένωση και τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες»*[240].Το 1946 ιδρύθηκε η Ένωση Βουλγαροσοβιετικών Συνδέσμων, δηλαδή η ομοσπονδία που συνένωνε τους τοπικούς βουλγαροσοβιετικούς συνδέσμους, οι οποίοι μετά την επανάσταση του 1944 επεκτάθηκαν σ' όλη την επικράτεια και μέχρι το 1954, ενόψει της επετείου των είκοσι χρόνων από την ίδρυση του πρώτου συνδέσμου το 1934, υπήρχαν πάνω 12.000 τέτοιοι περιφερειακοί σύνδεσμοι συσπειρώνοντας 1.800.000 μέλη ή αλλιώς το ¼ του πληθυσμού της χώρας[241]. Στο πολιτιστικό πεδίο καθιερώθηκε ένα μηναίο αφιέρωμα στο σοβιετικό κινηματογράφο που διοργανωνόταν κάθε χρόνο και διαρκούσε από τα μέσα Οκτώβρη έως τα μέσα Νοεμβρίου και προβάλλονταν οι σημαντικότερες σοβιετικές ταινίες. Το αφιέρωμα ονομαζόταν «μέρες (ή μήνας) του σοβιετικού φιλμ» και αργότερα «γιορτή του σοβιετικού φιλμ»[242]. Στο στρατιωτικό τομέα η Βουλγαρία είχε ενεργή συμμετοχή στα πλαίσια του Συμφώνου της Βαρσοβίας έχοντας ως κυριότερη αποστολή να παρακολουθεί τις ενέργειες του ΝΑΤΟ στην Ελλάδα και την Τουρκία, αρχικά σε

---

[238] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed. 1365* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ.) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ..201

[239] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed. 1365* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ.) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 202-203

[240]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο των Π.Π της Ελλάδας στην ΛΔ Βουλγαρίας,* αρ. φ. 44, 15.11.1962, σ.1

[241] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο των Π.Π της Ελλάδας στην ΛΔ Βουλγαρίας*, 15.09.1954

[242] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο των Π.Π της Ελλάδας στην ΛΔ της Βουλγαρίας,* αρ.φ. 44, 4.11.1971,σ. 2

συνεργασία με τη Ρουμανία και την Αλβανία[243], και ύστερα, λόγω των πολιτικών εξελίξεων στις δύο τελευταίες χώρες, μόνη της. Η σημαντικότερη συνεισφορά της ήταν- από κοινού με την Ουγγαρία- η παρακολούθηση των περιφερειακών στρατιωτικών ασκήσεων του ΝΑΤΟ στη νότια Ευρώπη και τη Μεσόγειο, οι οποίες είχαν την κωδική ονομασία WINTEX/ CIMEX-79 και διεξήχθησαν από 6 έως 23 Μαρτίου 1979[244]. Κατά τη διάρκεια των ασκήσεων παρακολουθήθηκαν επιτυχώς 117 πομποί ηλεκτρονικών επικοινωνιών του ΝΑΤΟ, 80 εκ των οποίων εντοπίστηκαν για πρώτη φορά. Γενικά καταγράφτηκαν 946 μηνύματα, τα 515 από τα οποία προέρχονται από νατοϊκές και αμερικανικές πηγές και τα υπόλοιπα από τουρκικούς και ελληνικούς στρατιωτικούς σταθμούς. Περίπου 150 από τα καταγεγραμμένα μηνύματα είχαν σταλεί μη κωδικοποιημένα, ενώ ορισμένα περιείχαν σύμβολα, σήματα και διαταγές που είχαν αποκρυπτογραφηθεί κατά τις προηγούμενες ασκήσεις της WINTEX[245]. Οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν πριν και κατά την διάρκεια της πρώτης φάσης της άσκησης WINTEX -79 επέτρεψαν τον εντοπισμό ορισμένων διοικητικών εγκαταστάσεων του ΝΑΤΟ στη νότια Ευρώπη, ενώ κατά τη δεύτερη φάση των ασκήσεων αποκομίστηκαν στοιχεία για τα στρατεύματα και τα επιτελεία που έλαβαν μέρος, τη διάταξη των εχθρικών δυνάμεων, τα αρχηγεία, τα συστήματα επικοινωνιών και ούτω καθ' εξής. Στο τομέα του εξοπλισμού οι βουλγαρικές ένοπλες δυνάμεις με απόφαση της συμμαχίας προμηθεύτηκαν την περίοδο 1961-1966 τους τακτικούς πυραύλους τύπου R-11(8K11), γνωστοί στη Δύση ως Scud-A, και κατόπιν τους πυραύλους Luna(9K714), οι οποίοι ήταν γνωστοί ως Frog-4[246]. Επίσης, εκείνα τα χρόνια συστάθηκαν τρεις ταξιαρχίες πυραύλων στη Βουλγαρία: η 56η ταξιαρχία της Δεύτερης Στρατιάς, εγκατεστημένη στο Κάρλοβο, η 66η ταξιαρχία της Τρίτης Στρατιάς, έχοντας ως βάση το Γιάμπολ, και η 46η ταξιαρχία της Πρώτης Στρατιάς στο Σάμοκοβ. Ακόμα, μια επιπλέον μονάδα, το 76ο σύνταγμα πυραύλων, υπάχθηκε στις στρατηγικές εφεδρικές δυνάμεις του Γενικού Επιτελείου στο Τέλις της περιοχής Πλέβεν[247].

Στη Βαλκανική Χερσόνησο η Βουλγαρία ήταν σε εξαιρετικά δύσκολη θέση: αποτελούσε τη μοναδική δύναμη που διατηρούσε στενούς δεσμούς με την ΕΣΣΔ,

---

[243] Ι. Μπάεφ, «Το Σύμφωνο της Βαρσοβίας στα Βαλκάνια: Η βουλγαρική σκοπιά» στα: *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο* (επιμ: Sv. Rajak, Κωνστ. Ε. Μπότσιου, Ειρ. Καραμούζη, Ευ. Χατζηβασιλείου), Αθήνα 2019,σ.211
[244] Ι. Μπάεφ, *ό. π.,* σ. 221-222
[245] Ι. Μπάεφ ,*ό. π.,* σ. 222
[246] Ι. Μπάεφ, *ό. π.,* σ. 216
[247] Ι. Μπάεφ, *ό. π.,* σ. 216-217

βόρεια και ανατολικά συνόρευε με τη Ρουμανία και τη Γιουγκοσλαβική Ομοσπονδία, αμφότερες αποστασιοποιημένες από το ανατολικό μπλοκ είχαν στραφεί προς τη Δύση, η οποία βρήκε την ευκαιρία να επεμβαίνει αποτελεσματικότερα στο νοτιότερο άκρο της ευρωπαϊκής ηπείρου, άλλωστε η Ελλάδα και η Τουρκία συνορεύοντας νοτίως με το βουλγαρικό κράτος ούτως ή άλλως λειτουργούσαν ως προκεχωρημένο φυλάκιο του ΝΑΤΟ. Η Αλβανία δε μετά από μια δεκαετή συμμαχία με την Κίνα επέλεξε εν τέλει την πλήρη απομόνωση. Μια ανάλυση της ιστορίας των παραπάνω διακρατικών σχέσεων αναδεικνύει ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία.

Σχετικά με το ζήτημα της Γιουγκοσλαβίας, η ρήξη της με το ανατολικό μπλοκ ανατροφοδότησε μια χρόνια διαφωνία μεταξύ των δύο κομμουνιστικών κομμάτων για το μακεδονικό ζήτημα. Το τελευταίο απασχόλησε τον κομμουνιστικό πόλο για πρώτη φορά ως ξεχωριστό θέμα στην 4η Συνδιάσκεψη της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας (ΒΚΟ) στις 10-13 Ιούνη 1922[248], όπου ο εκπρόσωπος του ΚΚ Βουλγαρίας έκανε λόγο για απελευθερωτικά κινήματα μειονοτήτων, θέση με την οποία διαφώνησαν οι εκπρόσωποι του ΣΕΚΕ (παλαιότερη ονομασία του ΚΚΕ) και του Γιουγκοσλαβικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Ειδική αναφορά σε «Μακεδονικό Ζήτημα» έγινε για πρώτη φορά στην 5η Συνδιάσκεψη της ΒΚΟ, λίγους μήνες μετά, στις 8-12 Δεκέμβρη 1922[249]. Στις αποφάσεις της αναφερόταν ότι στο πλαίσιο της Βαλκανικής Ομόσπονδης Σοσιαλιστικής Σοβιετικής Δημοκρατίας θα εντάσσονταν ως αυτόνομες δημοκρατίες η Μακεδονία και η Θράκη. Αναγνωριζόταν, επίσης, η ύπαρξη μακεδονικού-απελευθερωτικού κινήματος, που η ΒΚΟ όφειλε να αποσπάσει από την καθοδήγηση της αστικής τάξης και να το κερδίσει προς όφελος της σοσιαλιστικής επανάστασης[250]. Παράλληλα, συνεχίζονται οι αντιδράσεις από την ελληνική και γιουγκοσλαβική αντιπροσωπεία, ενώ διαφωνίες σημειώνονται και στο εσωτερικό του ΚΚΒ. Η λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρίσκει και τα δύο ΚΚ να είναι κυρίαρχα στις χώρες τους. Πλέον τόσο του ΓΚΚ όσο και το ΚΚΒ αποδέχονται την ύπαρξη μακεδονικού έθνους. Έτσι, στην «Μακεδονία του Πιρίν» -το κομμάτι της Μακεδονίας που ανήκει στη Βουλγαρία- τη χρονιά 1946-1947 η βουλγαρική ηγεσία καταγράφει τον πληθυσμό της ως «Μακεδόνες»[251], κατά το πρότυπο της αντίστοιχης

[248] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ*, Αθήνα 2019, τ.Α2, σ.232
[249] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.*, σ. 232
[250] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *ό. π.*, σ. 232
[251] Σπ. Σφέτας, «Η σύντηξη περιφερειακών και ψυχροπολεμικών προβλημάτων, το μακεδονικό τρίγωνο Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας-Βουλγαρίας 1963-1980» στα: *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο* (επιμ. Sv. Rajak, Κων. Ε. Μπότσιου, Ειρ. Καραμούζη, Ευανθ. Χατζηβασιλείου), Αθήνα 2019, σ.457

γιουγκοσλαβικής «Μακεδονίας του Βαρδάρη». Την ίδια περίοδο πλήθαιναν οι συζητήσεις στις δύο χώρες για το ενδεχόμενο ένωσης τους σε μια κοινή ομοσπονδία, μάλιστα η Βουλγαρία προχώρησε ένα βήμα περαιτέρω: Ο Ντιμιτρόφ υποστήριξε τη θέση για τη δημιουργία μιας Συνομοσπονδίας που θα συμπεριλάμβανε όλες τις Λαϊκές Δημοκρατίες (εκτός της Ανατολικής Γερμανίας)[252]. Και οι δύο εκδοχές- της Βαλκανικής ή της πιο διευρυμένης της Νοτιοανατολικής Ομοσπονδίας- αποτελούσαν αναβίωση της γραμμής της 5ης Συνδιάσκεψης της ΒΚΟ. Από την άλλη, η ΕΣΣΔ επέκρινε έντονα τον Ντιμιτρόφ για αυτή τη θέση. Οι εθνικιστικές τάσεις του ΚΚΓ, όπως προσπάθεια ανάμειξης στην ελληνική Μακεδονία μέσω του ΣΝΟΦ και του ΝΟΦ ή η απόπειρα αποστολής στρατευμάτων στην Αλβανία χωρίς προηγούμενη συνεννόηση, αλλά και γενικότερα πολλές πολιτικές θέσεις τους- σχέση Κόμματος και Κυβέρνησης, προβολή της αγροτιάς αντί της εργατικής τάξης ως κοινωνική πρωτοπορία, άμβλυνση κοινωνικής/ταξικής πάλης στο σοσιαλισμό[253]- προκαλούσαν έντονο σκεπτικισμό στη σοβιετική ηγεσία. Μετά την αποπομπή της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ το 1948, το ΚΚΒ διακόπτει την πολιτική μακεδονισμού και καταγγέλλει το ΚΚΓ για απόπειρα αλλοίωσης συνείδησης στο πληθυσμό του Βαρδάρη. Αλλά το 1956, περίοδος επαναπροσέγγισης της Γιουγκοσλαβίας με την ΕΣΣΔ, η Βουλγαρία καταγράφει εκ νέου τον πληθυσμό του Πιρίν ως «μακεδονικό.». Ωστόσο, από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 σταματά οριστικά αυτή τη διαδικασία και η Βουλγαρία απορρίπτει κατηγορηματικά τη θεωρία του μακεδονικού έθνους, μια θέση που θα διατηρήσει πλέον σταθερά[254]. Πάντως πέρα από τις σοβιετικές πιέσεις, οι οποίες ασκούνταν κατά καιρούς, οι παλινωδίες του ΚΚΒ στο «Μακεδονικό Ζήτημα» δείχνει ότι διεξαγόταν έντονη διαμάχη ανάμεσα στις γραμμές του. Το 1970 υπήρξε πλήρη αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων, γεγονός που άνοιξε το δρόμο-προς τα τέλη του 70΄- για οικονομική συνεργασία των δύο χωρών, κυρίως όμως σε καταναλωτικά αγαθά, όπως η συμπαραγωγή σε αυτοκίνητα, μοτοσυκλέτες και ηλεκτροακουστικές συσκευές (ραδιόφωνα) αλλά και αυτοματοποιημένα πλυντήρια από τη μικτή – συνεταιριστικοποιημένη επιχείρηση Γιουγκοσλάβων-Βουλγάρων[255]. Αντιθέτως, η

---

[252] *Βουλγαρικά Κεντρικά Αρχεία- Κεντρικά Κομματικά Αρχεία-CDA-CPA, F.1. Op.7, Arh.Ed. 1313* στο *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*(επιμ.) Β. Κόντης- Σπ. Σφέτας, Θεσσαλονίκη 2006, σ.199

[253] Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Δοκίμιο Ιστορίας,* ,Αθήνα 2019, τ.Β2, σ.347-348

[254] Σπ. Σφέτας, «Η σύντηξη περιφερειακών και ψυχροπολεμικών προβλημάτων, το μακεδονικό τρίγωνο Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας-Βουλγαρίας 1963-1980» στα: *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο* (επιμ. Sv. Rajak, Κων. Ε. Μπότσιου, Ειρ. Καραμούζη, Ευανθ. Χατζηβασιλείου), Αθήνα 2019, σ.452

[255]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο του ΚΣ της ΔΟΜΕ στη ΛΔ Βουλγαρίας*, αρ. φ. 5, 19.02.1981, σ. 4

συνεργασία στο τομέα του βιομηχανικού εξοπλισμού υπήρξε περιοριζόταν στη συμφωνία της ηλεκτρονικής βιομηχανίας στη μεθοριακή σερβική πόλη Νις με ορισμένες βουλγαρικές επιχειρήσεις από την άλλη πλευρά των συνόρων[256].

Εξαιρετικά αμφιλεγόμενη ήταν και η σχέση της Βουλγαρίας με το βόρειο γείτονα της: τη Ρουμανία. Το πρώτο ρήγμα της ΛΔ της Ρουμανίας με τις υπόλοιπες χώρες ήταν το Δεκέμβριο του 1961 στη Σύνοδο της Κομεκόν, όταν διαφώνησαν με την προοπτική εμβάθυνσης της, με άλλα λόγια με τη δημιουργία ενός πανευρωπαϊκού-στα πλαίσια της ανατολικής Ευρώπης-σχεδιασμού[257]. Ακολούθησαν οι κατηγορίες στους Σοβιετικούς για την Κρίση των Πυραύλων στην Κούβα τον Οκτώβριο του 1962, υιοθετώντας κοινή στάση με την Κίνα[258]. Παρόλα αυτά, ένα μήνα αργότερα στο 8ο Συνέδριο του ΚΚΒ επισημαίνεται πως με τη Ρουμανία υπάρχει: *«Απόλυτη συμφωνία στην εξωτερική πολιτική»*[259]. Φαίνεται ότι η ηγεσία του ΚΚΒ δεν ήθελε να θίξει δημόσια τις όποιες διαφωνίες υπήρχαν εντός του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Αργότερα, η επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία και η άρνηση της Ρουμανίας να συμμετέχει χειροτέρεψαν ακόμα περισσότερο τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο κράτη. Αλλά δύο χρόνια αργότερα, η Βουλγαρία ακολουθώντας την πολιτική της ύφεσης, όπως και με τη Γιουγκοσλαβία, ο Ζίβκοφ συναντήθηκε με τον Τσαουσέσκου το Σεπτέμβριο του 1970[260] εγκαινιάζοντας μια περίοδο ομαλοποίησης σχέσεων ανάμεσα στις δύο χώρες. Μάλιστα μέχρι το 1975 σε εκ νέου συνάντηση των δύο ηγετών διαπιστώθηκε ότι υπήρχε συνεχής ανάπτυξη: *«των αδελφικών σχέσεων μεταξύ του ΒΚΚ κα ΡΚΚ, ολόπλευρη συνεργασία Βουλγαρίας και Ρουμανίας σε αρμονία με τα συμφέροντα των δύο κομμάτων, χωρών και λαών»*[261]. Η ταχύτερη διπλωματική ομαλοποίηση εκφράστηκε και με μεγαλύτερη πρόοδο στο πεδίο της οικονομίας. Το δίπολο Βουλγαρία-Ρουμανία-συγκριτικά με το δίπολο Βουλγαρία- Γιουγκοσλαβία- προώθησε πιο μεγαλοεπίβολα σχέδια στη δημιουργία μικτών κρατικών επιχειρήσεων, δηλαδή παραγωγικών μονάδων στις οποίες συμμετέχουν και οι δυο χώρες στη διοίκηση τους, και μάλιστα στους κρίσιμους κλάδους του βιομηχανικού εξοπλισμού και της ενέργειας. Πρόκειται για τη

---

[256] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο του ΚΣ της ΔΟΜΕ στη ΛΔ Βουλγαρίας,* αρ. φ. *5*, 19.02.1981, σ. 4

[257] Λ. Κράμπ: «Η βαλκανική πρόκληση στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας, 1960-*1964*», στα: *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο* (επιμ. Sv. Rajak, Κωνστ. Ε. Μπότσιου, Ειρ. Καραμούζη, Ευανθ Χατζηβασιλείου), Αθήνα 2019, σ.247-248

[258] Λ. Κράμπ, *ό. π.*, σ. 248

[259] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο των Π.Π της Ελλάδας στην ΛΔ Βουλγαρίας,* αρ. φ. 44, 15.11.1962, σ.2

[260] Ε. Πενταλιού, «Οι Ηνωμένες Πολιτείες, τα Βαλκάνια και η Διεθνής Ύφεση 1963-1973» στα: *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο* (επιμ. Sv. Rajak, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ειρ. Καραμούζη, Ευανθ. Χατζηβασιλείου), Αθήνα 2019, σ..313

[261] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο του ΚΣ της ΔΟΜΕ στη ΛΔ Βουλγαρίας*, αρ.φ.8, 20.02.1975, σ.1

μικτή επιχείρηση βαρέων μηχανοκατασκευών στις πόλεις Ρούσε-Γκιουρκίεβο και το υδροενεργειακό συγκρότημα Νικοπόλ-Τούρνο Μαγκουρέλε[262], αμφότερα κατασκευάζονταν το 1981 κατά μήκος του Δούναβη με σκοπό να λειτουργήσουν τα επόμενα χρόνια.

Η επαναπροσέγγιση της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαβίας με τη Βουλγαρία και γενικότερα με το σοσιαλιστικό μπλοκ δε σήμαινε σε καμία περίπτωση επανένταξη τους σ' αυτό ή έστω κάποια βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση Βουκουρέστι και Βελιγράδι είχαν προσδεθεί στον καπιταλιστικό πόλο των δυτικοευρωπαϊκών χωρών και των ΗΠΑ παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις τους. Από τη μια, η εξωτερική πολιτική της γιουγκοσλαβικής ηγεσίας από τα μέσα της δεκαετίας του 50΄ βασιζόταν στη δημιουργία καλών διακρατικών σχέσεων τόσο με τη Δύση όσο και με την Ανατολή με σκοπό να αποκομίσει πολιτικά οφέλη και από τις δύο πλευρές, από την άλλη η Ρουμανία είδε η στροφή της προς τη Δύση να συνδέεται με τη δημιουργία ενός μεγάλου εξωτερικού χρέους, το όποιο με τη σειρά του έφερε αμερικανικές πιέσεις- μέσω του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας- για μεγαλύτερη παρέμβαση στα εσωτερικά της οδηγώντας την να επιχειρήσει μια εκ νέου προσέγγιση με την ΕΣΣΔ και τις υπόλοιπες Λαϊκές Δημοκρατίες. Συνεπώς, η δημιουργία των μικτών κρατικών επιχειρήσεων, παρά το ενδιαφέρον μιας αυτοτελούς μελέτης για το καθεστώς λειτουργίας τους, δεν μπορούσε να οδηγήσει στην οικονομική-και κατ' επέκταση πολιτική- ενοποίηση από τη στιγμή μάλιστα που οι παραπάνω χώρες είχαν υιοθετήσει νωρίτερα και πιο «επιθετικά» μετρά ενίσχυσης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και της ελεύθερης αγοράς. Όσον αφορά τα στενά οικονομικά αποτελέσματα, εκείνα ήταν εξαιρετικά περιορισμένα: μέχρι τις αρχές του 80΄ μόνο η κοινή γιουγκοσλαβική-βουλγαρική επιχείρηση ήταν σε λειτουργία και αυτή αφορούσε καταναλωτικό αγαθό και όχι κάποιο κρίσιμο αγαθό της βιομηχανίας. Τα πιο φιλόδοξα σχέδια Ρουμανίας-Βουλγαρίας δεν είχαν τεθεί ακόμα σε εφαρμογή: το 1981 οι νευραλγικές βουλγαρικές-ρουμανικές επιχειρήσεις στο Δούναβη τότε χτίζονταν και η λειτουργία τους τα επόμενα χρόνια θα ανακοπεί από τις κατοπινές εξελίξεις ή θα συνεχιζόταν πλέον σε συνθήκες ελεύθερης αγοράς και κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.

Μια άλλη βαλκανική χώρα με την οποία η Βουλγαρία ήρθε σε ρήξη ήταν η Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας. Οι πρώτες διαφοροποιήσεις της αλβανικής ηγεσίας από το μπλοκ ήρθαν στην επιφάνεια το 1956 με τη σταδιακή επαναπροσέγγιση ΕΣΣΔ

[262]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο του ΚΣ της ΔΟΜΕ στην ΛΔ Βουλγαρίας,* αρ. φ.3, 30.01.1981,σ.1

και Γιουγκοσλαβίας και εντάθηκαν το 1961 με τη σινοσοβιετική κρίση προκαλώντας και την ουσιαστική απομάκρυνση από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Έτσι το 1962 διατυπώνεται η εξής εκτίμηση του ΚΚΒ: *«Από το 1960 οι σχέσεις μας απότομα χειροτέρεψαν. Η αιτία συνίσταται σε τούτο, ότι οι αλβανοί ηγέτες παρέκκλιναν από τις θέσεις του μαρξισμού-λενινισμού και προλεταριακού διεθνισμού(..)»* [263]. Τέλος, όσον αφορά τα γειτονικά κράτη που βρίσκονταν νοτίως των συνόρων της, την Ελλάδα και την Τουρκία προσπαθούσε σταθερά να αναθερμάνει τις σχέσεις τους μαζί της ακολουθώντας και εκείνη, όπως και η ΕΣΣΔ που πρώτη το διατύπωσε, τη γραμμή της ειρηνικής συνύπαρξης σοσιαλισμού-καπιταλισμού. Έτσι, παρά την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα η βουλγαρική κυβέρνηση σύναψε συμφωνία με το ελληνικό κράτος το Μάρτιο του 1970[264]. Την ίδια στιγμή φιλοξένησε τουλάχιστον πέντε φορές αντιπροσωπεία της Ελληνικής Εταιρίας Λογοτεχνών[265], η οποία είχε υποστεί διώξεις από τους δικτάτορες. Στα ίδια πλαίσια, υποδέχτηκε στη Σόφια τον Τούρκο πρωθυπουργό Σουλεϊμάν Ντελμιρέλ τον Οκτώβριο του ίδιου έτους[266]. Ακολουθώντας λοιπόν τη γραμμή της ύφεσης και της ειρηνικής συνύπαρξης η ΛΔ Βουλγαρίας εκτιμούσε, λανθασμένα όπως φάνηκε αργότερα, ότι δημιουργεί ρήγματα στον καπιταλιστικό πόλο. Από την άλλη η ηγεσία της ελληνικής χούντας χρησιμοποιούσε τη βελτίωση των διακρατικών σχέσεων με τις σοσιαλιστικές χώρες ως μέσο πίεσης για μεγαλύτερα ανταλλάγματα από τη Δύση.

---

[263] Εφημ. *Λευτεριά όργανο των Π.Π της Ελλάδας στην ΛΔ Βουλγαρίας,* αρ.φ. 44, 15.11.1962, σ.1
[264] Ε. Πενταλιού, *ό. π.*, σ..317
[265]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο των Π.Π της Ελλάδας στην ΛΔ Βουλγαρίας,* αρ. φ. 26, 20.06.1974, σ.2
[266]Ε. Πενταλιού, *ό. π.,* σ.313

ΣΤ΄ Κεφάλαιο

Η παλιννόστηση των προσφύγων

6.1. Οι αγώνες για την επιστροφή των προσφύγων (1974-1982)

Η πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας το 1974 επανέφερε με μεγαλύτερη δυναμική πολιτικές εξελίξεις που είχαν δρομολογηθεί από τις αρχές του 60΄. Η ανασυγκρότηση των μεσαίων στρωμάτων και η ανάδειξη νέων, τα νέα ισχυρά κύματα μετανάστευσης του εργατικού δυναμικού προς το εξωτερικό αλλά και η βελτίωση των μεροκαμάτων για εκείνα το τμήμα του που παρέμενε εντός συνόρων, εν μέρει αποτέλεσμα εγχώριας ανάπτυξης και εν μέρει ισχυρών απεργιών, θεμελίωσαν τη σταθερότητα του πολιτικού συστήματος και επέτρεψαν τη σταδιακή χαλάρωση κατασταλτικών μέτρων (π.χ. απελευθέρωση πολιτικών κρατουμένων). Η κατάργηση της βασιλείας με το δημοψήφισμα του 74΄ έβγαλε εκτός θεσμικού πλαισίου το Παλάτι, ενώ οι μετέπειτα κυβερνήσεις της μεταπολίτευσης φρόντισαν να διαλύσουν τις παραστρατιωτικές οργανώσεις στους κόλπους των ενόπλων δυνάμεων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να καταργηθούν δύο φορείς, οι οποίοι είχαν συγκεντρώσει υπερεξουσίες και παρέμβαιναν στα κέντρα εξουσίας (στρατός, κυβέρνηση, βουλή κλπ). Η αναδιαμόρφωση του πολιτικού συστήματος επέφερε και τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ και κατ' επέκταση τέθηκε ξανά στην επικαιρότητα το ζήτημα του επαναπατρισμού των προσφύγων.

Το ΚΚΕ διεκδικούσε : «*το αίτημα χορήγησης γενικής πολιτικής αμνηστίας. Η αμνηστία με την ευρύτερη της έννοια πέρα από την αμνήστευση όλων ων αδικημάτων, την κατάργηση σειράς ανελεύθερων νόμων και διατάξεων, την επανάκτηση της ιθαγένειας απ' όσους αφαιρέθηκε σημαίνει πως η κυβέρνηση που την παραχωρεί αναλαμβάνει και ορισμένες υποχρεώσεις έναντι των αμνηστευόμενων»* [267]. Ταυτόχρονα, όμως, το αίτημα του επαναπατρισμού προβαλλόταν με τη θεωρία της εθνικής συμφιλίωσης, καθώς ως άμεσος στόχος του ΚΚΕ μετά την πτώση της δικτατορίας οριζόταν: «*ν' ανοίξει ο δρόμος προς τον εκδημοκρατισμό, την ομαλότητα και τις πραγματικές εξελίξεις»*[268]. «*Ο επαναπατρισμός των πολιτικών προσφύγων- εθνική επιταγή»*[269] έγραφε λοιπόν η Λευτεριά σ' ένα κατοπινό πρωτοσέλιδο της ακολουθώντας την ίδια τάση.

---

[267]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο των Π.Π της Ελλάδας στην Λ.Δ Βουλγαρίας*, αρ.φ. 40, 26.09.1974, σ.1
[268]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο των Π.Π της Ελλάδας στην Λ.Δ Βουλγαρίας,* αρ. φ. 40, 26.09.1974, σ. 1
[269] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο του ΚΣ της ΔΟΜΕ στην ΛΔ Βουλγαρίας,* αρ. φ. 2, 20.01.1981,σ. 1

Στην αντιπέρα όχθη, η ελληνική πολιτεία φοβόταν την επιστροφή των πολιτικών προσφύγων, η οποία θα έδινε στις δυνάμεις του ΚΚΕ μια μαζική λαϊκή βάση όχι μόνο για τις εκλογικές αναμετρήσεις αλλά και για κοινωνικούς-οικονομικούς αγώνες, με άλλα λόγια μια διεύρυνση του χώρου επιρροής του. Ακολουθώντας, λοιπόν την τακτική της κατ' άτομο εξέτασης, ουσιαστικά πρόκειται για τακτική κωλυσιεργίας, προσπαθούσαν να καθυστερήσουν αυτό το ρεύμα της επιστροφής και σε ορισμένες περιπτώσεις να το αναχαιτίσουν πλήρως, όπως στην περίπτωση των ηλικιωμένων. Χαρακτηριστικά, η μεταβατική κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή με το Προεδρικό Διάταγμα 519 της 26ης Ιουλίου[270] αμνηστεύει μόνο για τα αδικήματα που έγιναν κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, χωρίς να καταργεί τα επίμαχα νομοθετήματα του εμφυλίου: το ΛΖ' ψήφισμα της 7ης Δεκεμβρίου 1947 «*περί αποστερήσεως της ιθαγένειας προσώπων αντεθνικώς δρώντων εις το εξωτερικόν»* [271] και το νομοθετικό διάταγμα ν. 4.234 του 1962 « *περί αποθεμάτων αφορούντων την ασφάλειαν της χώρας»*[272] με τα οποία όχι μόνο στερείται η ιθαγένεια στους πολιτικούς πρόσφυγες αλλά σε περίπτωση επιστροφής στη χώρα θα τους επιβαλλόταν η ποινή της φυλάκισης ή ακόμα και της εξορίας. Ο διαχωρισμός ανάμεσα σε αυτούς που στερήθηκαν την ιθαγένεια την περίοδο της Χούντας και σε εκείνους που την είχαν απωλέσει πριν από αυτή δεν ήταν τυχαίος, αποτελούσε σημαντικό ελιγμό του αναδιαμορφωμένου πολιτικού εποικοδομήματος που του προσέφερε πλεονέκτημα τόσο αριθμητικό όσο και ποιοτικό. Στην πρώτη κατηγορία, των επί δικτατορίας διωκόμενων, υπολογίζεται ότι έχασαν την ιθαγένειά τους με την κατηγορία της αντιδικτατορικής δράσης 2.700 Έλληνες [273]του εξωτερικού, πρόκειται για εκείνους που ζούσαν στις ελληνικές κοινότητες της δυτικής Ευρώπης και ένα μεγάλο μέρος τους δεν ανήκε στις οργανώσεις του ΚΚΕ – μολονότι είχαν συγκροτηθεί κομματικές οργανώσεις και σε αυτές τις χώρες τα προηγούμενα χρόνια- αλλά στο Πανελλήνιο Αντιδικτατορικό Κίνημα (ΠΑΚ), μια πολιτική οργάνωση ιδρυμένη από αποχωρήσαντα στελέχη της Ένωσης Κέντρου, το οποίο κατά τη μεταπολίτευση μετεξελίχθηκε στο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα του ΠΑΣΟΚ (Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα).

---

[270] Πανελλήνια Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων& Σύλλογος Συγγενών Πολιτικών Προσφύγων, *Διεθνής Διάσκεψη για τον επαναπατρισμό των Πολιτικών Προσφύγων*, Πολυτεχνείο 13-15 Οκτωβρίου 1979, Αθήνα 1980, σ.23

[271]Πανελλήνια Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων& Σύλλογος Συγγενών Πολιτικών Προσφύγων *, ό. π.*, σ.23

[272] Πανελλήνια Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων& Σύλλογος Συγγενών Πολιτικών Προσφύγων *, ό. π.*, σ. 23

[273] Εφημ. *Λευτεριά, όργανο των Π.Π της Ελλάδας στην Λ.Δ Βουλγαρίας,* αρ.φ. 43, 17.10.1974, σ.1

Αντιθέτως, στη δεύτερη κατηγορία ήταν οι «συνήθεις ύποπτοι», οι πολιτικοί πρόσφυγες της ΕΣΣΔ και των Λαϊκών Δημοκρατιών, η συντριπτική πλειονότητα από αυτούς τους είχε αφαιρεθεί η ιθαγένεια προ πολλού: υπολογίζεται πως την περίοδο 1949-1964 έχασαν την ιθαγένειας τους 22.266 Έλληνες της ανατολικής Ευρώπης[274]. Αυτός ο ελιγμός θα συνεχιστεί και τα επόμενα χρόνια με την διατήρηση των συνεπειών από τα εμφυλιοπολεμικά νομοθετήματα, με εξαίρεση την κατάργηση των ποινών της φυλάκισης και της εκτέλεσης, μέσω του διατάγματος ν. 233 της 10ης Δεκεμβρίου 1975[275] και της καθυστέρησης της συγκρότησης των αρμόδιων επιτροπών για να εξετάσει το ζήτημα των Ελλήνων προσφύγων.

Εν τω μεταξύ όσοι Έλληνες πρόσφυγες επαναπατρίζονταν, έρχονταν αντιμέτωποι με εκρηκτικά προβλήματα, οι γραφειοκρατικές διαδικασίες για την απόδοση ιθαγένειας και την απόκτηση ταυτότητας, η αδυναμία εύρεσης εργασίας ή το πρόβλημα θεμελίωσης σύνταξης για τους γηραιότερους, αποτελούν μερικά από αυτά. Για την αντιμετώπιση της κατάστασης ωθούνται στην ίδρυση συλλογικών φορέων. Έτσι, το 1976 ιδρύεται η Πανελλήνια Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (ΠΕΕΠ)[276] με παρατήματα σε όλη τη χώρα. Η ΠΕΕΠ μαζί με το Σύλλογο Συγγενών Πολιτικών Προσφύγων διοργανώνουν το 1979 στο Πολυτεχνείο Διεθνή Διάσκεψη για το θέμα του επαναπατρισμού[277]. Η Διεθνής Διάσκεψη αποτέλεσε νέα αφετηρία για την παραπέρα ανάπτυξη του αγώνα των προσφύγων. Ακόμα και υπό αυτές τις συνθήκες οι επαναπατρισθέντες από τη ΛΔ της Βουλγαρίας μέχρι τις 30 Ιουνίου 1979 έφταναν τους 1.300 σε σύνολο 5.900 προσφύγων[278]. Τελικά, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, στοχεύοντας μεταξύ των άλλων και στην εκλογική τους προσέγγιση, εκδίδει το Δεκέμβριο του 1982 διάταγμα στο οποίο δίνεται άδεια ελεύθερου επαναπατρισμού σε όσους πολιτικούς πρόσφυγες έχουν ελληνική καταγωγή[279]. Η πλειονότητα των πολιτικών προσφύγων μπορούσαν πλέον να επιστρέψουν πίσω στην Ελλάδα. Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση της Βουλγαρίας,

---

[274] Πανελλήνια Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων& Σύλλογος Συγγενών Πολιτικών Προσφύγων, *Διεθνής Διάσκεψη για τον επαναπατρισμό των Πολιτικών Προσφύγων*, Πολυτεχνείο 13-15 Οκτωβρίου 1979, Αθήνα 1980, σ.23

[275] Πανελλήνια Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων& Σύλλογος Συγγενών Πολιτικών Προσφύγων , *ό .π.,* σ.. 23

[276] Ρ. Ελευθεριάδου, « *Η οργάνωση της ζωής των πολιτικών προσφύγων. Ο αγώνας των προσφύγων για επαναπατρισμό»* στην: *Η ζωή στην πολιτική προσφυγιά, υλικά το διημέρου εκδηλώσεων 16-17 Δεκέμβρη* 2017,(επιμ. .ΚΕ του ΚΚΕ) Θεσσαλονίκη, σ.59

[277] Ρ. Ελευθεριάδου, *ό. π.,* σ. 59

[278] Κ. Τσέκου, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας 1948-1982: πολιτικές ένταξης και στρατηγικές επιβίωσης μιας «προσωρινής διαμονής»*, Κέρκυρα 2008, σ. 341

[279] Ρ. Ελευθεριάδου, *ό. π.,* σ.58

καθώς οι πολιτικοί πρόσφυγες που παρέμεναν στη γειτονική χώρα το 1990, σύμφωνα με τη Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, ήταν μόλις 716 άτομα[280]. Καμία εντύπωση λοιπόν δεν προκαλεί η απόφαση της ΔΟΜΕ να σταματήσει την έκδοση της εφημερίδας «Λευτεριά», η οποία έβγαλε το τελευταίο φύλλο της 1/01/1984 ανακοινώνοντας- με ένα συγκινησιακά φορτισμένο κείμενο- επισήμως την απόφαση[281].

[280]Κ. Τσέκου, *ό. π.*, σ 342
[281]Εφημ. *Λευτεριά, όργανο του ΚΣ της ΔΟΜΕ στην ΛΔ Βουλγαρίας,* 1.01.1984, σ.1

Επίλογος

Τα προβλήματα των πολιτικών προσφύγων δε σταμάτησαν με τον επαναπατρισμό τους. Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη γενιά των προσφύγων, δηλαδή η γενιά του εμφυλίου, εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει εμπόδια από τους κρατικούς μηχανισμούς, έστω και για τυπικά ζητήματα (π.χ. μη εκπλήρωση στρατιωτικής θητείας), ενώ οι απόγονοι τους έρχονταν αντιμέτωποι με τα προβλήματα που ταλάνιζαν και τον εγχώριο πληθυσμό: ανεργία, ανεπαρκές εισόδημα και γενικότερα υψηλό κόστος ζωής. Βέβαια, η οικονομική ανάπτυξη της εν λόγω περιόδου σε συνδυασμό με τη ριζοσπαστικοποίηση του εργατικού κινήματος οδήγησε σε μέτρα πρόνοιας που άμβλυναν τα παραπάνω προβλήματα. Η έλευση της δεκαετίας του 90΄ όχι μόνο θα αρχίζει να ακυρώνει αρκετά από αυτά τα προνοιακά μέτρα αλλά θα τους απογοητεύσει και εξαιτίας των πολιτικών εξελίξεων στην Ανατολική Ευρώπη. Από εκεί και πέρα η σχέση τους με τη Βουλγαρία θα επανακαθοριστεί και θα λειτουργεί είτε ως πεδίο οικονομικών δραστηριοτήτων με σκοπό την εξασφάλιση ενός συμπληρωματικού εισοδήματος δουλεύοντας ως αντιπρόσωποι εμπορικών εταιρειών είτε ως τόπος παραθερισμού και επίσκεψης συγγενικών προσώπων τους[282]. Όσον αφορά τους εναπομείναντες πρόσφυγες του βουλγαρικού κράτους συνεχίζουν τη δράση τους μέσω της ΔΟΜΕ, ενώ πρόσφατα ανασυγκροτήθηκαν και οι κομματικές οργανώσεις του ΚΚΕ στη χώρα[283]. Παρά την άδεια και τη μαζική επιστροφή των προσφύγων στην Ελλάδα, οι κρατικές διατάξεις συνεχίζουν να φέρουν εμπόδια επιστροφής σε ορισμένες κατηγορίες τους και κυρίως όσων ανήκουν στη σλαβόφωνη μειονότητα, αφού η ιδιότητα τους προσκρούει στο «κατά Έλληνες γένος». Το τελευταίο βέβαια τίθεται ως ζήτημα έχοντας απέναντι όχι τόσο τη Βουλγαρία αλλά τη Βόρεια Μακεδονία, ανατροφοδοτώντας εκατέρωθεν εθνικιστικές τάσεις. Συνεπώς, διανύοντας τις αρχές του 21^{ου} αιώνα οι πολιτικοί πρόσφυγες παραμένουν εν μέρει άλυτο ζήτημα.

---

[282] Κ. Τσέκου, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας 1948-1982: πολιτικές ένταξης και στρατηγικές επιβίωσης μιας «προσωρινής διαμονής»,* Κέρκυρα 2008, .σ 344-345

[283] Εθνική Αντίσταση, τρίμηνη έκδοση της ΠΕΑΕ-ΔΣΕ, τχ. 183 (Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2019) σ. 80

Πηγές και Βιβλιογραφία

Α. Πηγές

1. Αδημοσίευτες αρχειακές πηγές

- Αρχείο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος
- Επιμορφωτικό Κέντρο Βιβλιοθήκη-Αρχείο « Χαρίλαος Φλωράκης»
- Foreign Office (Public Record Office)

2. Δημοσιευμένες αρχειακές πηγές

- *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου(1944-1949),* Αθήνα 1998
- Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ -Πρακτικά 10-14 Οκτώβρη 1950*
- ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα,* Αθήνα 1981
- Κόντης Βασίλης- Σφέτας Σπυρίδων, *Εμφύλιος Πόλεμος- Έγγραφα από τα Γιουγκοσλαβικά* και *Βουλγαρικά Αρχεία,* Αθήνα 2002
- Πανελλήνια Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων& Σύλλογος Συγγενών Πολιτικών Προσφύγων, *Διεθνής Διάσκεψη για τον επαναπατρισμό των Πολιτικών Προσφύγων, Πολυτεχνείο 13-15 Οκτωβρίου 1979- Πρακτικά,* Αθήνα 1980
- *Συλλογή Ντοκουμέντων, Τεχεράνη- Γιάλτα-Βιετνάμ*, Αθήνα 1982
- Υπουργείο Αμύνης της ΕΣΣΔ, *ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 20ος αιώνας*, Αθήνα 1959
- United States Department of State, *Foreign relations of the United State, The Conferences at Cairo and Tehran, U.S. Government Printing Office*, Washington 1961
- Butler Susan, *Αγαπητέ κύριε Στάλιν- Αλληλογραφία 1941-1945*, Αθήνα 2005

3. Εφημερίδες

- *Αγωνίστρια*
- *Ακρόπολις*
- *Καθημερινή*
- *Λευτεριά*
- *New York Herald Tribune*

4. Περιοδικά

- *Εθνική Αντίσταση*

Β. Βιβλιογραφία

- Αποστολοπούλου Μ., Βράχας Φρ., Καραγιάννης Ν., *Χρονικό του 20ου αιώνα* , Αθήνα 1990
- Βίνκλερ Χ. , *Βαϊμάρη: Η ανάπηρη δημοκρατία 1918-1933*, Αθήνα 2011
- Γκριτζώνας Κ., *Μετά τον Γράμμο δεν ήταν μόνο η προσφυγιά*, Αθήνα 1986
- Churchill W., *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*, Αθήνα 2010
- Δημόπουλος Θ, «Ο οπλισμός του Δημοκρατικού Στρατού 1946-1949:Ποιοι ανεφοδίαζαν τους αντάρτες κατά τον Εμφύλιο», στην: *Στρατιωτική Ιστορία*, τχ. 249 (Δεκέμβριος 2017), σ.58-69
- Δορδανάς Ν. Στρ - Καλογριάς Β., «Οι Έλληνες Πολιτικοί της Ανατολικής Γερμανίας και του ΚΚΕ την επαύριον της λήξης του πολέμου», στην: *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τχ. 591 (Σεπτέμβριος 2017), σ.43-54
- Εμμανουηλίδης Εμμαν., «Το Μακεδονικό στις μετεμφυλιακές ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις», στην *Ιστορία Εικονογραφημένη,* τχ. 597 (Μάρτιος 2018), σ.43-55
- Hobsbawm E. , *Η Εποχή των Άκρων: Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*, Αθήνα 2010
- Ζέρβας Ν., *Απομνημονεύματα,* Αθήνα 2000
- Ζωίδης Γ., Κάιλας Δ., Μαμάτσης Π, Ασούρας Γ., Αθανασίου Φ. *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945*, Αθήνα 1984
- Joll J., *Η Ευρώπη 1870-1970*, Θεσσαλονίκη 2006
- Judt T, *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο,* Αθήνα 2005
- Κασιμάτη Κ., *Πολιτικοί Πρόσφυγες από τις Ανατολικές Χώρες: κοινωνική και οικονομική τους ένταξη*, Αθήνα 1993
- Κάνφορα Λ., *Η Δημοκρατία: Ιστορία μιας ιδεολογίας*, Αθήνα 2009
- Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ,* Αθήνα 2019, τ. Β1 και Β2
- Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Η ζωή στην πολιτική προσφυγιά: Υλικά του Διημέρου Εκδηλώσεων,* Θεσσαλονίκη 2017
- Κοβάτσης ή Δημητρίου Αρ, *Ο ατίθασος ταγματάρχης Στου Γράμμου και του Βίτσι τη μάχη περπατώντας η δόξα μοναχή, αυτοβιογραφικό έργο*, Αμπελόκηποι Καστοριάς, Σεπτέμβριος 2008
- Κουζινόπουλος. Σπ.(επιμ.), *Γκεόργκι Δημητρώφ, Σελίδες από* το *απόρρητο ημερολόγιο*, Αθήνα 1999
- Κυρίτσης Ν., *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας: Ίδρυση-Μονάδες-Αξιωματικοί-Δυνάμεις-Απώλειες-Κοινωνική Σύνθεση*, Αθήνα 2012
- Λογοθετόπουλος Κ., *Ιδού η αλήθεια*, Αθήνα 1948

- Μαργαρίτης Γ, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949,* Αθήνα 2002, τ. 1 Α, 1Β, 2 Α, 2 Β
- Mazower M, *Σκοτεινή Ήπειρος: ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας,* Αθήνα 2013
- Morgenthaou H, *Germany is our Problem*, New York & London, 1945
- Μεταξάς Ι., *Ημερολόγιο,* Αθήνα 2005
- Μπάεφ Ι, *Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα: Διεθνείς Διαστάσεις*, Αθήνα 1997
- Nohlen D.-Stover Ph, *Elections in Europe: A Data Handbook*, 2010
- Ντάτ Ρ. Π, *Φασισμός και Κοινωνική Επανάσταση*, Αθήνα 2013
- ΠΕΑΕ-ΔΣΕ, *Τα παιδιά του εμφυλίου και της πολιτικής προσφυγιάς* ,Αθήνα 2011
- Πυρομάγλου Κομνηνός, *Η Εθνική Αντίστασις*, Αθήνα 1975
- Rajak Sv, Μπότσιου Κ. ,Καραμούζη Ειρ., Χατζηβασιλείου Ευανθ.(επιμ), *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Αθήνα 2019
- Ramet.S, *The three Yugoslavias: State Building and Legitimation*, Washington
- Raneiro R, «το πραξικόπημα του Μεταξά και η απήχηση στη φασιστική Ιταλία», στα Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας *«η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία- Κατοχή- Αντίσταση»,* Αθήνα 1990, σ. 38-39
- Roberts G, «Ideology, calcution and improvisation: spheres of influence and Soviet foreign policy 1939-1945», στο: *Review of International Studies*, τχ. 25 (1999)
- Σαράφης Στ, *Ο ΕΛΑΣ,* Αθήνα 1958
- Σέρβος Δ., *Το παιδομάζωμα και ποιοι φοβούνται την αλήθεια*, Αθήνα 2001
- *Στ' Άρματα , Στ' Άρματα, Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945*, Αθήνα 1967
- Τμήμα Ιστορίας του ΚΚΕ, *Δεκέμβρης του 44΄, η κρίσιμη ταξική σύγκρουση,* Αθήνα 2015
- Tsakoloyannis P, «The Moscow Puzzle», στο: *Journal of Contemporary History*, τχ. 2 No.1
- Τσέκου Κ, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας 1945-1982: πολιτικές ένταξης και στρατηγικές επιβίωσης « μιας προσωρινής διαμονής»,* Κέρκυρα 2008
- Φλάισερ Χ, *Στέμμα και Σβάστιγκα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης,* Αθήνα 1995
- Χατζής Θ, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε(1941-1945)* Αθήνα 1979
- Χατζηιωσήφ Χ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα: όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας,* Αθήνα 2009
- Χατζηιωσήφ Χ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945 Κατοχή-Αντίσταση*, Αθήνα 2007, τ. Γ1 και Γ2
- Χρήστου Θ, *Πέτρος Σωκράτους Κόκκαλης (1896-1962) Ο αστός επαναστάτης ιατρός από τον αντιβενιζελισμό στον λενινισμό*, Αθήνα 2019
- Woodhouse C, *Το μήλον της έριδος*, Αθήνα 1975

Παράρτημα

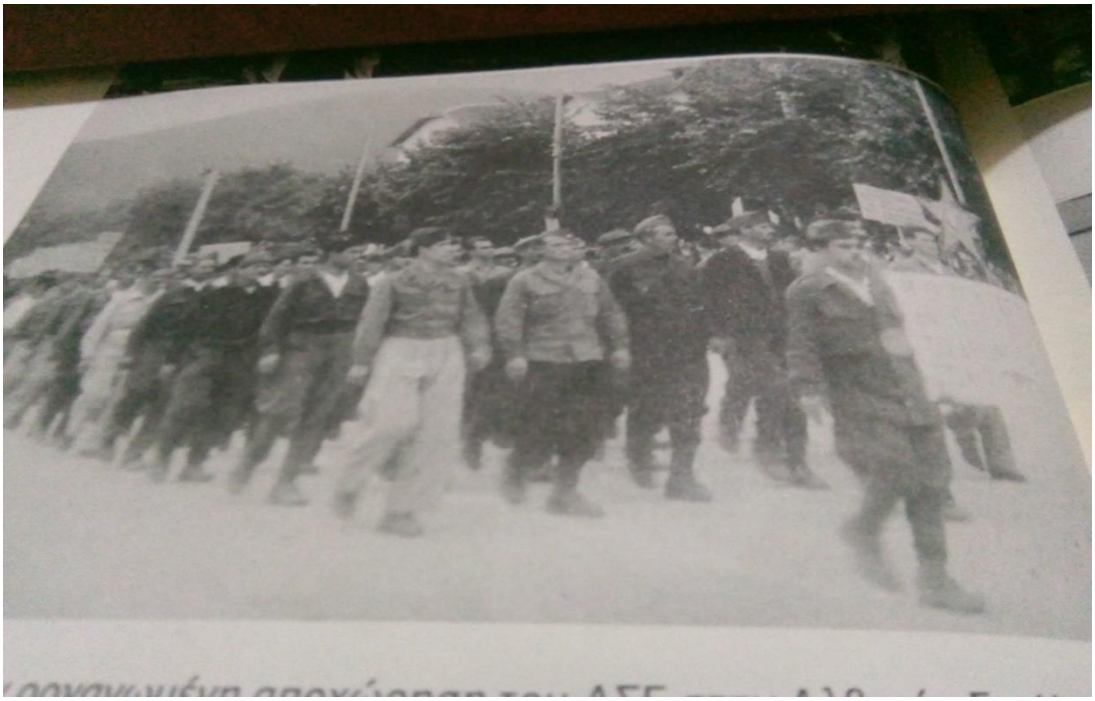

Αντάρτες του ΔΣΕ στην πόλη Μπερκόβιτσα το 1949 (πολύ πιθανόν η 6η μεραρχία της Κεντρικής Μακεδονίας) λίγες ημέρες μετά την οριστική υποχώρηση τους στη ΛΔ Βουλγαρίας συμμετέχουν στην παρέλαση της 9ης Σεπτεμβρίου, η οποία είχε καθιερωθεί ως επίσημη εορτή στο γειτονικό κράτος μέχρι το 1989.

Πηγή: Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Η ζωή στην πολιτική προσφυγιά*: Υλικά του Διημέρου Εκδηλώσεων, Θεσσαλονίκη 2017, σ.68

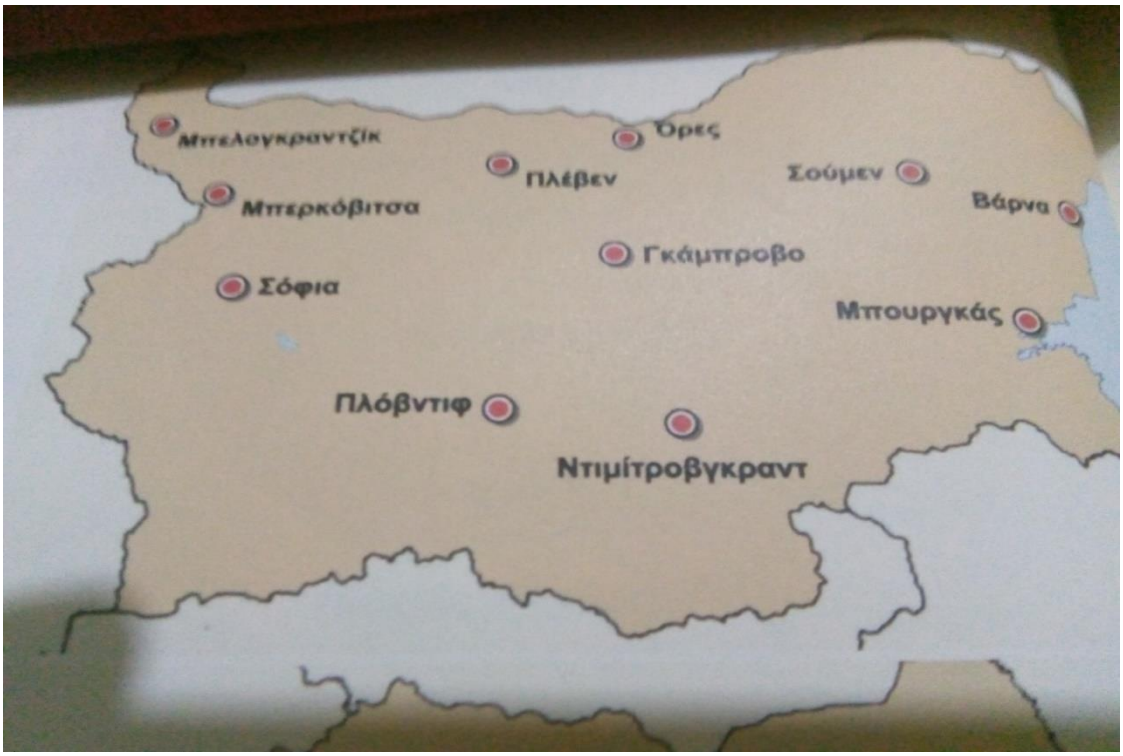

Οι πόλεις στις οποίες εγκαταστάθηκαν οι πολιτικοί πρόσφυγες στη ΛΔ Βουλγαρίας. Όπως, φαίνεται και στο χάρτη μοιράστηκαν σ' όλη την επικράτεια. Το ίδιο συνέβη και στις υπόλοιπες Λαϊκές Δημοκρατίες σε αντίθεση με την ΕΣΣΔ, όπου μεταφέρθηκαν σχεδόν αποκλειστικά στην Τασκένδη του Ουζμπεκιστάν.

Πηγή: Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Η ζωή στην πολιτική προσφυγιά:* Υλικά του Διημέρου Εκδηλώσεων, Θεσσαλονίκη 2017, σ 66

Η πολιτική πρόσφυγας Φρόσω Κοττορού (Μανίτσα) στο σχολείο «Μόμκοβα Μαχαλά» στη Σόφια της Βουλγαρίας κατά τη διάρκεια διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στα προσφυγόπουλα.

Πηγή: ΠΕΑΕ-ΔΣΕ, *Τα παιδιά του εμφυλίου και της πολιτικής προσφυγιάς*, Αθήνα 2011, σ.176

Περίληψη

Ο εμφύλιος πόλεμος (1944-1949) αποτέλεσε αδιαμφισβήτητα ένα γεγονός καθοριστικής σημασίας για την πορεία που ακολούθησε μεταπολεμικά το ελληνικό κράτος. Μια από τις άμεσες συνέπειές του, ιδιαιτέρως μετά τη λήξη του, ήταν η μαζική φυγή κατοίκων που υποστήριζαν τις αντάρτικες δυνάμεις προς τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Ο κύριος όγκος των πολιτικών προσφύγων εγκαταστάθηκε στην ΕΣΣΔ για τους οποίους υπάρχει και εκτενής βιβλιογραφία. Ωστόσο, εξίσου ένα μεγάλο ποσοστό προσφύγων εγκαταστάθηκαν στις όμορες Λαϊκές Δημοκρατίες μεταξύ των οποίων και στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας. Η παρούσα διπλωματική εργασία εστιάζοντας στη γειτονική χώρα θα επιχειρήσει να αναδείξει γνωστές και άγνωστες πτυχές της εγκατάστασης των Ελλήνων στηριζόμενη σε αρχειακό υλικό από την εφημερίδα «Λευτεριά», η οποία ήταν η κύρια εφημερίδα της προσφυγικής κοινότητας.